

Romska kulturna baština

Matušan, Lorena

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:076825>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

FAKULTET EKONOMIJE I TURIZMA

KULTURA I TURIZAM

Lorena Matušan

ROMSKA KULTURNA BAŠTINA

Diplomski rad

Pula, 2023.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZMA
KULTURA I TURIZAM

Lorena Matušan

ROMSKA KULTURNA BAŠTINA

Diplomski rad

JMBAG: 0015076182

Studijski smjer: Kultura i turizam

Kolegij: Nematerijalna kulturna baština

Mentor: red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, 2023.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Lorena Matušan, kandidatkinja za magistricu Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli 1. lipnja 2023.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOGA DJELA

Ja, Lorena Matušan, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj diplomski rad pod nazivom „Romska kulturna baština“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli 1. lipnja 2023.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. ROMI U SVIJETU	3
2.1. Raseljavanje i identifikacija Roma	3
2.2. Položaj Roma i protuciganstvo	11
3. ROMI U HRVATSKOJ	14
3.1. Doseljavanje i integracija	14
3.2. Nacionalni identitet	26
4. OBIČAJI I PRAKSE	28
4.1. Narodni običaji	29
4.2. Vjerski običaji	39
4.3. Razgovori s pojedincima romske nacionalne manjine	43
5. KULTURA I UMJETNOST	51
5.1. Vještine i rukotvorine	51
5.2. Glazba i folklor	59
5.3. Gastronomija i arhitektura	64
6. PRIMJER DOBRE PRAKSE – Romska kuća, Maglenča	68
7. ZAKLJUČAK	71
LITERATURA	72
SAŽETAK	75
ABSTRACT	75

1. UVOD

Diplomski rad bavi se nematerijalnom kulturnom baštinom Roma u Hrvatskoj, odnosno svrha rada je prikazati život Roma u svijetu i Republici Hrvatskoj kroz povijest, doseljavanje kao i njihovu integraciju u životnu sredinu. Četvrto je poglavlje posvećeno običajima koje Romi njeguju, od rođenja do smrti prikazani su običaji i prakse romske nacionalne manjine te vjerski običaji. Osim toga, u četvrtom je poglavlju izrađeno svojevrsno istraživanje, metodom dokazivanja prethodno navedenih činjenica prikazani su intervjui s pojedinim pripadnicima romske zajednice. Peto poglavlje prikazuje konkretnu kulturnu baštinu Roma: folklor, odjeću, glazbu i instrumente, kao i razne autohtone rukotvorine, gastronomsku ponudu i arhitekturu. Za kraj diplomskog rada izrađena je analiza, odnosno prikaz primjera dobre prakse objekta, romske kuće Roma Lovara u Hrvatskoj. Objekt, kao i aktivnosti vezane uz njega, edukativne su naravi te čine kulturni, a ujedno i turistički proizvod.

Republika Hrvatska broji više od 140 registriranih romskih udruga koje svojim postojanjem promoviraju i upotpunjuju svoju kulturu. Poznato je osam romskih skupina na području Hrvatske, a autohtona hrvatska romska skupina jesu Romi Lovari o kojima će biti riječ u ovom diplomskom radu. S obzirom na postojanje brojnih podskupina, romska skupina u državi nije homogena, pričaju različitim jezicima, narječjima, žive drugačijim načinom života te su različite vjeroispovijesti. Život Roma u Hrvatskoj marginaliziran je, stoga su i izvori prilično skromni. Naime, budući da je riječ o izuzetno nomadskom, ali i izoliranom narodu, s izuzetnom nematerijalnom kulturnom baštinom, kao i vještinama, postoji tek nekoliko relevantnih izvora koji nisu recentni.

Budući da se radi o narodu čija je baština uglavnom nematerijalna, temeljena na usmenoj predaji, uz njegov postanak, kao i uz cijelo postojanje, vezuju se brojne legende. Clebert (1967.) iznosi legendu o postanku Roma. Legenda govori kako je Bog jednoga dana odlučio stvoriti ljude. Uzeo je blato i od njega izradio lik u obliku čovjeka, čovjeka je stavio u posudu, a posudu na vatru da se ispeče. Bog je otišao u šetnju, a kada se vratio čovjek je izgorio i bio potpuno crn – to je postao predak crnaca. Nezadovoljan djelom krene iznova, a u bojazni da opet ne izgori, Bog lika iz

posude izvadi prerano i taj potpuno bijel lik postane predak bijelca. Ponovno nezadovoljan, Bog po treći put napravi lika, izvadi ga u pravo vrijeme, lik je bio najbolje ispečen, a imao je boju zlata. Taj savršeni lik jest predak Roma.¹

Budući da je riječ o narodu čija je kulturna baština uglavnom nematerijalna, kroz diplomski je rad, osim ove, moguće uočiti i druge legende vezane uz sam postanak Roma, njihov život, stvaralaštvo (...). S europskog civilizacijskog gledišta ovaj je narod vrlo neobičan, no iako takav, to je jasno određena etnička cjelina koja je od samih početaka svojih seoba uspjela zadržati osebujnu kulturu, kao i način života. Kroz brojna istraživanja Roma, a pritom ih ne gledajući kao neobičnost i drugost, uočava se bogatstvo njihovih brojnih kulturnih, umjetničkih i tradicijskih postignuća. Kao jedno takvo možemo uočiti i umijeće pukog preživljavanja. Ovaj, uglavnom prognani narod, svojim prilagođavanjem zajednici, ali istovremeno zadržavanju svojih vrijednosti i vlastitog identiteta, opstaje.²

Hipoteza rada odnosi se na činjenično stanje, odnosno lepezu romskih kulturno-umjetničkih vještina te sam fenomen preživljavanja ovoga naroda zahvaljujući njima, kako u svijetu, tako i u Hrvatskoj. Cilj rada je prikazati baštinu Roma, a metode korištene pri izradi rada su metoda analize, metoda dokazivanja, kao i deskriptivna metoda.

¹ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 161.)

² Hrvatić, N., Ivančić, S.: *Povijesno – socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000. (str. 252.)

2. ROMI U SVIJETU

S obzirom na neizjašnjavanja pojedinaca, brojne migracije za vrijeme popisa stanovništva, uvrštavanja u druge narodnosti, točan broj pripadnika romske nacionalnosti jest nepoznat. Iako tako, pretpostavlja se kako pripadnika ove manjine samo u Europi ima između 10 do 12 milijuna. Brojni pripadnici manjine nisu se izjašnjavali kao Romi zbog represivnih, za njih vrlo nepogodnih zakona, ali i ophođenja prema pojedincima izvan zakonskih nadležnosti.³ U ovom, drugom poglavlju, istaknuto je kako je teklo raseljavanje Roma te njihova identifikacija kroz period od izlaska iz Indije do današnjih vremena te njihov današnji položaj i protuciganstvo. U ovom poglavlju su naglašeni i citati, odnosno zakoni i poneki članci iz novina u kojima je naglasak na romskoj manjini, odnosno ophođenju većinskog stanovništva prema manjini. Osim toga, kako je ovo narod kojemu je pričanje priča zapravo svojevrsna socijalna aktivnost i pribjegavaju mnogim legendama, u ovom dijelu rada moguće je vidjeti neke od interesantnijih legendi vezane uz njihovo raseljavanje.

2.1. Raseljavanje i identifikacija Roma

Prema Hancocku (2006.), romski je narod podrijetlom iz sjeverne Indije, iz koje se najvjerojatnije raseljavaju između 800. i 950. godine. Pri iseljavanju iz Indije, narod koji je do tada govorio istim jezikom i njegovao iste vrijednosti (*Domba*) raspršuje se na nekoliko skupina pa tako nastaju *Navari*, *Kurbati*, *Karachi* i *Helebi* koji od tada žive na području Egipta i Bliskog istoka, *Boge* u Armeniji i istočnoj Turskoj te *Romi* u Europi. Ova podjela u novije vrijeme dolazi do oprečnih razmišljanja te se vjeruje kako je zapravo riječ o potomcima *Domba* koji napustili Indiju u tri različita vremenska razdoblja. U Europu, naime, dolaze tek 1100.⁴

Rumbak (2010.), kao i Hancock, govori o različitim grupama ljudi koji su se tek izvan Indije apsorbirali kroz povijest i o seobama Roma u samom početku, a dijeli ih

³ Racz, A. (2022.). Romi u Hrvatskoj kroz povijest – od nepoznavanja i stereotipizacije do prihvaćanja i integracije. *Journal of Applied Health Sciences = Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti*, 8 (2), str. 281.-299. <https://doi.org/10.24141/1/8/2/15>, (18. travnja 2023.)

⁴ Hancock, I.: *Sindrom pariže, priča o ropstvu i progonu Roma*, Ibis grafika, Zagreb, 2006. (str. 5.)

na četiri vala seobe. Prvi val započinje prije 1000 godina, drugi val, *Aresajipe*, migracija je Roma iz jugozapadne Azije u Europu u 14. st., treći iz Europe u Ameriku u 19. i 20. st., kada se ukida ropstvo Roma u Europi i četvrti val migracija kreće početkom ratnih sukoba na području Jugoslavije i nakon pada Željezne zavjese u istočnoj Europi.⁵

Pretpostavka jest, koju priznaje i većina istraživača, da Romi potječu iz sjeverozapadne Indije, oko rijeke Ganges. Zemlju su napustili prije više od tisuću godina, a vjerojatno radi unutarnjih društvenih nemira, kao i zbog vanjskih invazija na zemlju. Pretpostavlja se i da su u razdoblju između X. i XIII. stoljeća prošli Hindukuš i stigli do Bizantskog Carstva. U daljnje ih je migracije odvela turska ekspanzija pa su se nastavili kretati prema Bliskom istoku, preko Bospora i Dardanela te u Grčku. U Zapadnoj se Europi pojavljuju u XV. stoljeću, a već tada ih se počelo gledati kao lutajući narod bez korijena i gospodara te je odnos europskog stanovništva prema romskom obilježen distancom.⁶

Prema perzijskom pjesniku Firduziju, šah Bahram-Gur je oko 420. godine pozvao 12 000 glazbenika Lura (odnosno Roma), dodijelio im zemlju, žito i blago u zamjenu za zabavljanje njegova naroda. Romi su zemlju zapostavili, a šah se naljutio i protjerao ih da putuju po zemlji i žive od pjesme i sviranja. To je ujedno i prvi pisani dokument koji se odnosi na seobe Roma, a potvrđuje ga i arapski povjesničar Hamza navodima o potomstvu Lura koji su se osim glazbom, bavili i kovačkim i zlatarskim zanimanjima.⁷ Suprotno tome, Đurić (2007.) navodi te izvore pogrešnima. On tvrdi kako je svojevrsan egzodus Roma posljedica povijesnih zbivanja te kako su, slijedom ratnih zbivanja, Romi nasilno odvedeni u zemlju svojih osvajača. Povratak u Indiju nije bio moguć jer su stigli drugi osvajači (Džingis Kan), a kada su propala carstva na teritoriju Afganistana i Irana neke su grupe Roma ostale tamo živjeti, dok se mnogo brojniji ostatak bio primoran seliti iz zemlje u zemlju.⁸

Hrvatić i Ivančić (2000.) navode kako su Romi 1399. došli u Češku, a između 1407. i 1416. u Njemačku i to najvjerojatnije slijedeći tok Dunava. Romi su opisani

⁵ Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 16.-17.)

⁶ Romi. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53315>, (19. travnja 2023.)

⁷ Hrvatić, N., Ivančić, S.: *Povijesno – socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000. (str. 253.)

⁸ Đurić, R: *Povijest Roma, prije i poslije Auschwitzta*, Prosvjeta d.o.o., Zagreb, 2007. (str. 38.)

kao tamnopusi, koji se kreću ili pješice ili jašući u dugim karavanama, s natrpanim kolima u kojima su žene i djeca. Nekoliko godina kasnije, točnije 1423., pojavljuju se tzv. propusnice, odnosno radi se o pokroviteljskom pismu ugarskog kralja Žigmunda koje potvrđuje kako su Romi u to doba imali određen pravni dignitet, starješine iz raznih redova (vojvoda, grof...) i sudsku vlast. Ubrzo nakon toga (1422.), romska skupina dolazi u Italiju, a opisuje ih se kao mršave i tamnopusite, opis žena jest da gataju, nose naušnice i mnogo nakita. U Englesku dolaze 1430., a zatim i u Španjolsku. Tijekom petnaestoga stoljeća, Romi su se raširili po cijeloj Europi, a nakon njihova dolaska/prolaska zabilježene su mnoge krađe.⁹

Odnosi između Roma i ljudi među kojima žive nikada baš nisu bili idealni. Svojim doseljavanjem u Europu, u 14. i 15. stoljeću među društva koja su zapravo tek tada dobivala samostalnu kontrolu i organizaciju dočekivani su kao uljezi – kao oni bez doma, a osim toga bili su u velikoj suprotnosti s lokalnim zajednicama koje su već tada bile čvrsto ukorijenjene na tlu na kojemu žive. Samim time, Romi koji su tek došli, naišli su na neodobravanje zajednice, strah, nepovjerenje o odbacivanje od strane seljaka i vladajućih. Oni su stoljećima kasnije donosili razne zakone, mjere i kazne za Rome i ostale marginalizirane narode. Njihov je cilj, prema Liégoisu (2009.), bio osloboditi ih se pod svaku cijenu, a krajnji rezultati su bili genocidi i progoni. Romi su, zajedno s ostalim putujućim grupama koje su se već nalazile na teritoriju Europe dobili status litalica i prosjaka, a nepovjerenje na koje su nailazili raslo je iz godine u godinu. Unatoč tome, pojedini aristokrati, grofovi i vojvode pokazivali su sklonosti za prihvaćanje Roma jer im je to omogućavalo vlastite družine plesača, glazbenika, orkestara, kovače itd., a nagle promjene zakona vezane uz njih izazivale su neprestano seljenje romskih skupina od jednog kraljevstva do drugog. Osim toga, kada bi im i dopustili ostajanje, obično bi to izgledalo tako da su npr. bili zaposleni u proizvodnji oružja, a nakon povlačenja vojske s nekog teritorija morali bi nestati. Kako je velik broj država u to vrijeme bio u procesu stvaranja, strahovale su od stranih špijuna, a nomadski Romi time su predstavljali opasnost. Crkve su ih također odbacivale kao pogane; protestanti bi ih progonili, katolici izopćavali pod izgovorom nedopustivog proricanja sudbine, a muslimani u Osmanskom Carstvu nametali poreze za nemuslimane. Obrtnici također

⁹ Hrvatić, N., Ivančić, S.: *Povijesno – socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000. (str. 253.-254.)

nisu htjeli prihvatiti Rome pa su oni morali prositi i snalaziti na razne ilegalne načine, a lokalno stanovništvo, najvjerojatnije zbunjeno originalnošću, drugačijim govorom, odijevanjem itd., na njih je reagiralo tako da ih je optuživalo za vraćanje i širenje zaraza.¹⁰

U brojnim legendama o prikazivanju njihova identiteta i povijesti neke se ističu, a jedna od njih je i legenda o progonu naroda iz Indije radi ženidbe i ljubavi između brata i sestre. Naime, legenda kaže kako je indijski kralj bio upozoren od velikog vrača da će njegov narod biti napadnut i da će mu obitelj, kao i kraljevstvo, biti uništeno, no ukoliko kralj napadne Rome napadač će biti nemoćan. U strahu od napada i pogibelji svoje obitelji, kralj pozove romskog vođu i povjeri mu svoju jedinicu, kćer Gan, da je Romi odgoje kao svoju. Gan je odrastala sa sinom romskoga vođe, Čenom, i njih su se dvoje zaljubili. Kada je vođa umro, Čen se morao oženiti, no on se nije htio oženiti ni s kim drugim nego svojom sestrom Gan. Majka je Gani rekla kako Čen i nije njegova sestra, no da tu tajnu mora čuvati jer kada bi osvajač saznao, ubio bi Čen kao kraljevu kćer. Romsko se pleme podijelilo u one koji podržavaju brak i u one koji ga ne podržavaju. Tabor koji nije podržavao brak istjerao je Čena i njegove sljedbenike iz Indije, a prokletstvo vrača da nikada ne prespavaju na istome mjestu, ne pregaze istu rijeku dva puta u jednoj godini i ne piju vodu s istog izvora primoralo ih je na doživotno lutanje po svijetu.¹¹

Jezik kao jedna od temeljnih odrednica etničkog identiteta Roma diljem svijeta se razlikuje. Romski je jezik skupina različitih dijalekata jer su Romi kretanjem po svijetu preuzeli riječi i oznake onoga naroda i one zemlje u kojoj bi se nalazili. Prema Memedi (2012.), većina Roma govori neku od inačica romskoga jezika; analizom njihova jezika utvrđeno je kako je on najbliži indoeuropskim jezicima, a između ostalom i sanskrtu. Upravo s pomoću jezika istraživači su i otkrili pravo podrijetlo Roma, a kako su se kretali zapadnije, tako je njihov jezik poprimao drugačije izraze. Posuđene riječi omogućavale su istraživačima praćenje sheme njihovih seoba ka zapadu. Smatra se kako romski jezik pripada grupi centralno-indijskih jezika, a analizom glasovnog sustava jezika utvrđeno je kako su Romi u Europu došli iz dva pravca: oni koji su došli sa sjevera, preko Karpata, a potom prošli i boravili u

¹⁰ Liégeois, J.P.: *Romi u Europi*, Ibis grafika, Zagreb, 2009., (str. 119.-122.).

¹¹ Đurić, R., Kajtazi, V.: *Povijest romske književnosti*, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2011. (str. 41.).

zemljama slavenskih naroda, imaju drugačiji glasovni sustav od onih Roma pristiglih s juga, iz Turske i Grčke. Glasovni sustav ovih drugih nije pretrpio brojne glasovne promjene pa je stoga i izvorniji. Romski jezik nije standardiziran i nema konačnu abecedu. Romi u Hrvatskoj govore jezikom *ljimba d bjaš*, to nije romski jezik već staro-rumunjski koji su Romi Bajaši preuzeli u Rumunjskoj za vrijeme ropstva jer bi im se, ukoliko nisu govorili rumunjskim jezikom, prema nekim izvorima, odrezao jezik. Jezik Roma Bajaša obuhvaća dva narječja prema kojima se oni i svrstavaju u dvije odvojene skupine – munteanski i ardealski.¹² *Romani Chib*, jezik Roma Lovara, sadrži iranske i armenske posudbe, a najmanje 66% Roma u svijetu govori podunavskim dijalektom, poznatijim kao vlaški dijalekt i naglašava ranije spomenuti rumunjski utjecaj na vokabular. Fleksibilnost ovoga jezika otkriva se i u kapacitetima za stvaranje novih oblika, oni raseljavanjem svoj jezik nisu zanemarili već produbili i povećali vokabular. Romski jezik pretrpio je promjene, a rječnik je obogaćen i prilagođava se u skladu s novim promjenama, potrebama, kao i uvjetima života. Rumbak (2010.) navodi te dijalekte i dijeli ih na pet glavnih grupa; vlax, balkan, srednja, sjeverozapadna i sjeveroistočna narječja, a onda tih pet na banatiski gurbet romski dijalekt, bugurdžijski dijalekt, burgenlandski dijalekt, krimski romski dijalekt, dolenski, istočni slovački, finski, gurbetski, gurvari, mađarski vend, kalderaški, kosovski arlijski, latvijski, litvanijski, lokvarski, makedonski (arli), makedonski (džambazi), sjeverni ruski, prekomurski, romungro, sepečides, sinte, sofia erli, sremski gurbet, usrari, veršen i velški romski dijalekt. Rumbak (2010.) također navodi kako se najmanje dvije trećine Roma cijeloga svijeta koristi vlax narječjem, a dijalekte dijeli još na 8 skupina prema korištenju: 1. podunavska skupina (Kalderaši, Lovari, Čurari i dr.), 2. zapadna balkanska skupina (Čergaši, Kaloperi i dr.), 3. sinto skupine (Kanjari, Krasarja i dr.), 4. Romi skupine srednje i južne Italije (Lovari, Kalo, Kalderaši i dr.), 5. britanski velški (sada već izumrli, mješavina romskog i engleskog), 6. finski Romi (Lovari, Kalderaši, Kalo i dr.), 7. grko-turski, 8. iberijski (Kalo, španjolski i romski dijalekt).¹³

¹² Memedi, R.: *Tradicija i običaj Roma*, Udruga žena Romkinja "Bolja budućnost", Zagreb, 2012., (str. 31.-34.).

¹³ Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010., (str. 37.-47.).

Jezik za Rome predstavlja nekoliko inačica o kojima govori i Clebért (1967.), no prije toga, autor navodi razlike između različitih romskih jezika, odnosno činjenica jest da romski jezik nije u svakom dijelu svijeta jednak, samo sličan, o kojima je već bilo riječi.¹⁴

	ciganski rumunjski	ciganski grčki	ciganski armenski	ciganski sirijski	ciganski hindi
1	<i>ék</i>	<i>yek</i>	<i>yaku</i>	<i>yoka</i>	<i>ek</i>
2	<i>dui</i>	<i>dui</i>	<i>dui</i>	<i>di</i>	<i>do</i>
3	<i>trin</i>	<i>trin</i>	<i>t'rin</i>	<i>taran</i>	<i>tin</i>
4	<i>chtar</i>	<i>(i) star</i>	<i>ch'tar</i>	<i>star</i>	<i>car</i>
5	<i>panch</i>	<i>panch</i>	<i>bench,</i>	<i>punj</i>	<i>panch</i>

Slika 1. Razlike u romskom jeziku prema brojevima od jedan do pet

Izvor: Clebért, J.P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 224.)

Iako su sličnosti vidljive, upitno je bi li se npr. Rom iz Grčke i onaj iz Rumunjske razumjeli kada bi se formirale rečenice. Jednako tako, na slici 2. moguće je vidjeti sličnosti koje romski jezik ima s hindu jezikom.

ciganski	hindi
<i>yakh (oko)</i>	<i>akh</i>
<i>yag (vatra)</i>	<i>ag</i>
<i>kalo (crn)</i>	<i>kala</i>
<i>ker (činiti)</i>	<i>kar</i>
<i>khil (maslac)</i>	<i>ghi</i>
<i>kin (kupiti)</i>	<i>kin</i>
<i>amaro (naš)</i>	<i>amara.</i>

Slika 2. Romski i hindi, sličnosti

Izvor: Clebért, J.P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 224.)

¹⁴ Clebért, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 223.-224.)

Uz korištenje romskog jezika, romski narod nekada se koristio i simbolima koji su predstavljali razne situacije, a romska abeceda, ističu Đurić i Acković (2010.) sastoji se od 23 slova u određenom redu i ima pet vokala, 18 konsonanata i tri oblika: alfabet djece, staraca, mrtvih i muškaraca.¹⁵ Clebért (1967.) zaključuje pritom kako ove podjele mogu biti hipotetski smišljeno napravljene kako djeca, žene i muškarci ne bi razumjeli pismo staraca, odnosno plemenskih starješina, budući da druga dva alfabeta proizlaze upravo iz alfabeta djece. Također, ranije spomenuti suglasnici simboliziraju shematske predmete, odnosno oblike koji bi trebali ilustrirati riječi koje počinju tim slovom.¹⁶ U nastavku slijedi slika abecede romskih suglasnika poredanih na način da je mogu razumjeti djeca, starci i muškarci na francuskom, talijanskom i španjolskom jeziku.

Imena	SUGLASNICI			Izgovor	
	Deca	Stari	Muškarci		
M mui, usta	⊖	⊖	⋈	m,	francuski
P pai, stopalo	⋈	⋈	⋈	p,	francuski
B bai, batina	∩	∩	∩	b,	francuski
V vai, putnik	∩	∩	∩	v,	francuski
F fai, izvor	∩	∩	∩	f,	francuski
K ker, šator	∩	∩	∩	k,	francuski
G gon, novčanik	⊖	⊖	⊖	g,	francuski
H henko, luk	⊖	⊖	⊖	h,	francuski
T tem, zemlja	⊖	⊖	⊖	t,	francuski
D dom, kuća	∩	∩	∩	d,	francuski
N nak, nos	∩	∩	∩	n,	francuski
R ruk, drvo	∩	∩	∩	r,	francuski
L lir, knjiga	∩	∩	∩	l,	francuski
S sin, zvezda	⊖	⊖	⊖	s,	španski
S' s'on, mesec	⊖	⊖	⊖	ch,	francuski (chat)
C' c'ok, kljun	>	V	>		
J jine, osoba	⋈	⋈	⋈	j,	italijanski
K' k'ando, mač	⋈	⋈	⋈	j,	španski

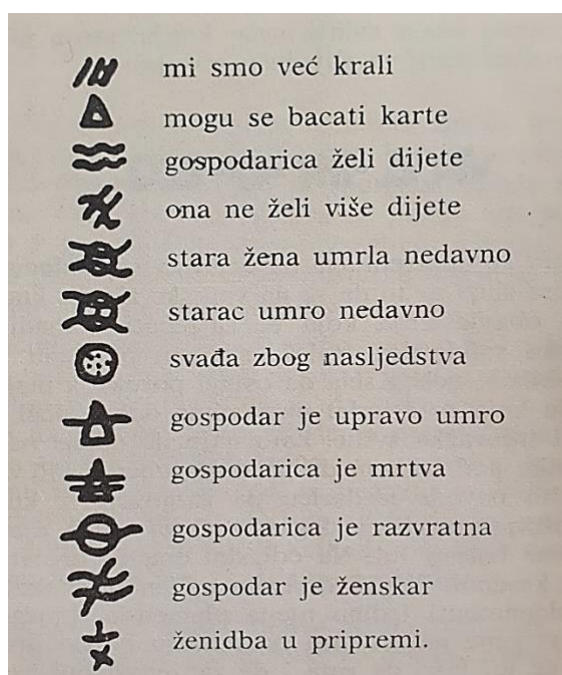
Slika 3. Suglasnici romske abecede

Izvor: Đurić, R., Acković, D.: *Rečnik romskih simbola*, Rrominiterpress, Beograd, 2010. (str. 29.)

¹⁵ Đurić, R., Acković, D.: *Rečnik romskih simbola*, Rrominiterpress, Beograd, 2010. (str. 28.-29.)

¹⁶ Clebért, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 229.).

Što se tiče izražajnih sredstava u Roma, oni se služe vrlo bogatim sustavom znakova koji se naziva *patrin* (list s drveta), a sadrži prirodne elemente, ugravirane ili nacrtane znakove. *Patrin* je zapravo tajni kôd koji im omogućava da se sporazumijevaju vizualno i u vremenu. Naime, ukoliko jedno pleme želi ostaviti trag ili poruku u prolazu nekog sela ili logora onome tko će doći poslije njega, dovoljno je rasporediti neke od tih elemenata na određen način i upisati ga, ugravirati. Prema predaji, svako romsko pleme ima svoj znak po kojemu se razlikuju od drugih plemena. Taj je znak ugraviran s unutarnje strane drvenog štapa starješine i jedino on zna koji je to znak. *Patrin* se upotrebljava i za svakodnevne stvari, a romska solidarnost nalaže da se svakom plemenu koje je boravilo u blizini nekog sela ostavi poruka s obavijestima koja će dobro doći drugim plemenima koja se nađu tamo. Clebért (1967.) tako navodi zaplet u kojemu dolazi najprije jedna Romkinja u selo, zapriča se s jednom od gazdarica, sazna sve o njoj i njezinim susjedima pa kredom ispiše znakove *patrina* koje jedino Romi razumiju. Tako, kada dođe sljedeće pleme, žena koja je pročitala znakove moći će gatati i zaraditi.¹⁷ U nastavku slijede primjeri tih znakova. Znakovi nisu potpuno točni, no dočaravaju simbolički karakter.

Slika 4. *Patrin*

Izvor: Clebért, J. P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 224.)

¹⁷ Clebért, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 232.-233.)

2.2. Položaj Roma i protuciganstvo

Položaj naroda danas, iako svakim danom sve bolji, i dalje je nezavidan. Romski narod svakodnevno se susreće s diskriminacijom većinskog stanovništva, ma gdje bio. Hancock (2006.) ističe kako se u tisku često može vidjeti kako romsko stanovništvo pravi probleme, a istovremeno se vrlo rijetko pažnja obraća na probleme koje pravi ne-romsko stanovništvo. Autor također ističe i situaciju u Velikoj Britaniji, gdje je 1983. stopa smrtnosti novorođenčadi bila čak petnaest puta viša u Roma. Potkraj dvadesetoga stoljeća, Velika Britanija nije bila naklonjena romskom narodu, a u raznim se situacijama ponavljalo kako je to narod koji treba istrijebiti: *Ne postoji drugo rješenje ciganskog problema osim masovnog ubojstva.* (*The Essex Post*, 24. studenoga 1969.). Osim ovoga citata, Hancock (2006.) navodi mnoge koji dokazuju izrazito nepovoljan položaj naroda kroz dvadeseto stoljeće, ali spominje i zakone koji su se primjenjivali u Sjevernoj Americi poput; *Vladajuće tijelo može donositi, amandmanima mijenjati, ukinuti i provoditi uredbe kojima određuju prava i zabrane... cigana.* (New Jersey Statutes, 40: 52-1), pa čak i *Bilo tko može tražiti bilo kojeg... Ciganina da izvadi ili pokaže svoju dozvolu dobivenu u tom okrugu, a ako odbije to učiniti... zaplijenit će svu imovinu takvog [Ciganina].* (Pennsylvania Statutes, odsječak 11803). Iako stavovi nisu jedinstveni, o romskom se narodu govori kao o beskorisnoj, bijednoj pa čak i poganoj rasi, o narodu koji donosi prokletstvo.¹⁸ U brojnim, gotovo svim državama svijeta, ovaj je narod porobljavan, često potlačen, smatran nedovoljno inteligentnim, na njih se gleda kao na najveće kriminalce i propalice. Jednom riječju, neshvaćen. Razlog za to djelomično počiva i u činjenici da su otišli iz „svoje zemlje“ i ne uživaju zaštitu ni jedne države. Zanimljivo je kako se narod koji je već desetljećima, pa čak i stoljećima, trajno nastanjen u nekoj državi i dalje smatra stranim, neprihvaćenim.

Vratimo li se u 14. i 15. stoljeće, kada su naselili Europu uviđaju se prve reakcije službenih vlasti prema Romima. Uobičajena je bila, a donekle i ostala – njihovo odbacivanje, progon s vlastitog teritorija. Takva je reakcija bila normalna, a nije bilo strano ni surađivanje zemalja u progonu i izručenju. U Njemačkoj su, primjerice, 1407. Romi dočekani s tolerancijom koja je trajala nešto manje od pedeset godina,

¹⁸ Hancock, I.: *Sindrom parije, priča o ropstvu i progonu Roma*, Ibis grafika, Zagreb, 2006. (str. 89.-96.)

1449. su već protjerani iz Frankfurta. Krajem 15. stoljeća proglašeni su izdajnicima kršćanskih zemalja, špijunima Turaka, nositeljima kuge, optuživani su za razbojstva, otkimanje djece i vraćanje, a time je zaključeno da ih treba istrijebiti. Kasnije, 1500-tih godina, car Maksimilijan I. zatražio je novo uvođenje mjera protiv njih, a nakon toga Rome se moglo nekažnjeno ubiti – bili su nepoželjni. Godinama kasnije, bez obzira na mijenjanje vlasti, sve je ostalo isto, a kazne za biti Ciganin varirale su, pod nekim vladavinama bile su gore, a pod nekima blaže: 1721. su se svi muški Romi morali ubiti, a ženama i djeci se trebalo odrezati po jedno uho, 1725. svi Romi nađeni na pruskom teritoriju, stariji od 18 godina, morali su se objesiti (...). Diljem Nizozemske postavljali su se plakati koji su prikazivali obješene Rome kao upozorenje ostalima što ih čeka ukoliko budu uhvaćeni i upozorenja ostalom stanovništvu da im ne pomažu. God. 1533. Romima se oduzimala imovina, osuđuju se na bičevanje, prisilne radove i žigosanje, a krajem 17. i početkom 18. stoljeća organiziraju se lovovi na Rome (tada pogrdno zvani *Heiden* – pogani). Lovovi su se nazivali *Heidenjachten*, a budući da se to nije događalo samo u Nizozemskoj već diljem Europe, u jednom austrijskom selu pronađen je račun iz 1737. koji pokazuje kako je lovcima na Cigane koji su išli u šumu 7. svibnja izdano 7 telećih butova, vino, 6 boca od pola litre, kruh, 28 kruna, 18 kruna i 6 kruna.¹⁹ Podaci iz svih godina kasnije slični su, svi pokazuju netrpeljivost naroda prema Romima, a vrhunac te netrpeljivosti bio je Drugi svjetski rat.

Prije toga započinje porobljavanje Roma. U Rumunjskoj su bili podijeljeni u nekoliko skupina robova: kućni robovi (*tsigani de ogor*, *tsigani de Casali*), državni robovi i robovi plemića (*Sclavi dommești*), sudski robovi (*Sclavi curte*), domaći robovi (*Sclavi gospod*), robovi baruna (*Sclavi coevesti*), robovi zemljoposjednika (*Sclavi de mosii*) i robovi Crkve (*Sclavi monastivesti*). Njihova glavna zanimanja bila su ispiranje zlata, treniranje divljih životinja i izrađivanje kućnih potrepština od metala. Nekim je robovima bilo dopušteno kretanje po posjedima radi obavljanja poslova, uključujući i robove glazbenike, kovače (...); robovi Crkve bili su konjušari, kočijaši ili kuhari, a kućni robovi morali su biti kastrirani kako ne bi predstavljali nikakvu prijetnju plemkinjama dok su ropkinje, ukoliko bi vlasnik imanja ili njegov posjetitelj osjetio potrebu za seksualnim užitkom to morale ispoštovati, a ako bi ostale trudne automatski bi rodile roba. Osim toga, kućnim je robovima bilo zabranjeno koristiti se

¹⁹ Liégeois, J. P.: *Romi u Europi*, Ibis grafika, Zagreb, 2009. (str. 123.-129.)

romskim jezikom, a u 16. stoljeću romska djeca prodavala su se za ekvivalent od 49 centi. Čak do 19. stoljeća oni su se prodavali po težini i komadu. U 19. stoljeću počinje se razmišljati o ukidanju ropstva, a kada su rumunjski studenti napokon uspjeli srušiti statut o ropstvu, to nije dugo trajalo. Već nakon tri mjeseca na snagu se vraćaju stari zakoni, uključujući i onoga o legalizaciji vlasništva nad Romima. Dana 23. prosinca 1855. ukida se ropstvo, a kompletna pravna sloboda uvedena je tijekom 1864.²⁰

Više od 30.000 ljudi ubijeno je u Reichu, najopasniji su mješanci, tako su definirani svi oni koji su u svojim predcima unatrag 16 naraštaja imali dva i unatrag 8 naraštaja jednog Roma. U početku, Romi su imali ograničeno kretanje u mjestu boravka, a 1939. i 1940. počele su deportacije u Poljsku. Daljnjih godina njihov se položaj pogoršao, a 1942. Romi i mješanci hvatali su se i zatvarali u logore Auschwitz-Birkenau, Dachau i druge. Gotovo svi oni koji su završili u logorima, tamo su i ubijeni. Procjenjuje se kako je u Rumunjskoj deportirano oko 25.000 Roma na područje Transistrije, u Italiji je također postojao velik broj internih logora koji su bili namijenjeni ponajprije Romima, a u Austriji su Romi već 1939. izgubili pravo glasa, djeci je zabranjeno da idu u školu. God. 1943. u Auschwitz-Birkenau poslano je nekoliko transportnih vlakova s Romima. Romi koji su pušteni iz koncentracijskih logora bili su u opasnosti da budu uhićeni i poslani u radne logore. Pedesetih godina prošloga stoljeća osobne isprave oslobođenih Roma oduzete su pod izgovorom da ne mogu nikakvim pisanim dokazom dokazati da su njemačke nacionalnosti, a u zamjenu dane su im putovnice na kojima je pisalo da su bez domovine ili bez utvrđene nacionalnosti.²¹

²⁰ Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 20.-25.)

²¹ Liégeois, J. P.: *Romi u Europi*, Ibis grafika, Zagreb, 2009. (str. 131.-134.)

3. ROMI U HRVATSKOJ

U Hrvatskoj postoji nekoliko skupina Roma koji se međusobno razlikuju po jeziku, zanatima, stilu života pa čak i fizičkom izgledu. Radi se o Lovarima, Kalderašima, Kanjarima, Bajašima, Kolomparima i drugima. Unatoč postojanju pradomovine, ovaj je narod oduvijek bio nomadski. Seobe su sastavni dio života, ali i preživljavanja ovoga naroda; stoga je narod oduvijek nastavljao migracijske procese bez obzira na ograničenja i prepreke. Smatra se da Romi potječu iz sjeverozapadne Indije, no kao što je već rečeno, narod nije zadržao čvrste veze s matičnom zemljom već se prilagođavao u seobama.

Bez obzira na seobe, Romi su uspjeli očuvati kulturnu posebnost, etničke vrijednosti, samosvijest, ali i specifičan način života sve do današnjih godina u svakoj naseljenoj zajednici. U idućem poglavlju istaknuta su dva potpoglavlja koja objašnjavaju i opisuju kako je izgledalo doseljavanje Roma u Hrvatsku te koliko su i jesu li se uopće integrirali, kao i postojeći nacionalni identitet naroda.

3.1. Doseljavanje i integracija

Jedna od mnogih legendi o Romima koja se prenosi s koljena na koljeno kaže da kada je Bog dijelio zemlju narodima, Rome je prve pozvao i ponudio im da izaberu mjesto gdje će biti njihova zemlja. Međutim, oni su odbili, ne sluteći da će to Bog ponuditi i drugim narodima. Kasnije, kada su Romi vidjeli da su svi narodi dobili od Boga zemlju koju su pretvorili u svoje države, dođoše i oni sami pred Boga i zamole ga da im ipak dodjeli zemlju. Bog im reče da je svu zemlju podijelio i da je više nema, a njima će biti suđeno živjeti bez zemlje jer kada im je ponudio da je izaberu nisu htjeli. Bog se ipak na kraju sažalio nad njima i obećao im pomoći tako što će im dati mudrost i sposobnost veću od ostalih ljudi, kako bi se mogli snalaziti po svijetu jer će vječno putovati, nigdje se neće skrasiti i svuda će ih prihvaćati kao strance.²²

²² Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 10.)

Integracija naroda tekla je sporo, a radi specifična načina života moglo bi se zapravo reći da još traje. Položaj romske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj u mnogočemu se razlikuje od položaja neke druge manjine radi nedovoljnog znanja, ali i interesa domicilnog stanovništva. Akulturacija romskoga naroda tekla je specifično, prihvatili su običaje, tradiciju, religiju, pa čak i jezik većine, no ipak su zadržali i svoju plemensku organizaciju, kao i simbole prepoznatljivosti koji su ih odvajali od većinskog domicilnog stanovništva. Stanovništvo je oduvijek paradoksalno očekivalo odricanje i zatomičivanje njihove kulture, a s druge strane sprječavalo, odnosno ograničavalo, strukturnu integraciju i time stvaralo stereotipe i stavove prema romskoj nacionalnoj manjini. Time su tzv. ne-Romi Romima stvorili snažan osjećaj solidarnosti unutar, ali i socijalnu distancu prema ostatku vanjskoga svijeta. Pojedini dijelovi romske kulture u integracijskom procesu imaju različite utjecaje, uglavnom je riječ o specifičnim teškoćama poput načina odijevanja, navika, govornih dijalekata, obrazaca izražavanja emocija, vjerovanjima, glazbenom ukusu (...) koji stvaraju predrasude i socijalnu distancu. Postojanje spomenute socijalne distance između Roma i ne-Roma upravo je i sredstvo očuvanja romske posebnosti, a rijetki i površni kontakti s ne-Romima podržavaju i produbljuju stereotipe i predrasude.²³ Romske se zajednice, kako u Hrvatskoj tako i u svijetu, oduvijek suočavaju s brojnim diskriminacijama, siromaštvom i isključenošću, razina obrazovanja je niska, a realnih prilika za obrazovanje i integraciju uz suradnju napretek.

Prema podacima Vlade Republike Hrvatske, Romi se nastanjuju već u 14. stoljeću, a spominju se prvi put u Dubrovniku 1362., u trgovačkim spisima; već nekoliko godina kasnije spominju se i na zagrebačkom području kao krojači, mesari i trgovci. Ranije spomenuti, „dubrovački Romi“ žive u Gružu, a bave se tradicionalnim romskim zanatima o kojima će kasnije biti riječi, kao i glazbom te krajem četrnaestog stoljeća počinju formirati razne zadruge. U dokumentu iz 1362., *Monumenta Ragusina, III*, od 5. Prosinca, spominju se dvojica Roma, Vitan i Vlaho, koji su, prema tada službenoj terminologiji navedeni kao Egipćani, a u dokumentu se navodi kako traže od nadležnih u kneževoj kancelariji u Dubrovniku da im zlatar Raden Bratoslavić vrati 8 srebrnih remena koje su kod njega založili. Prema Đuriću (2007.),

²³ Hrvatić, N.: *Romi u Hrvatskoj, od migracija do interkulturalnih odnosa*, Filozofski fakultet Zagreb, 2004. (str. 367.-385.)

u Zagrebu je 1378. postojala manja romska kolonija, a ističe kako su se pretežito bavili trgovinom i bili često pozivani na sud; zabilježeno je 37 sudskih poziva od 1378. do 1379., a umjesto osobnih imena na pozivima je pisalo samo *Ciganin*.²⁴ Romsko stanovništvo u srednjem vijeku uglavnom je vezano uz gradove pa tako u Puli djeluje i svećenik, Dominik Ciganin, a romski se narod spominje i u predgrađu Šibenika 1500. Nakon toga postoje zapisi i o Romima u Međimurju, odnosno o krštenju romskog djeteta. Tijekom devetnaestoga stoljeća u Hrvatsku se doseljavaju velike romske skupine iz Rumunjske koje naseljavaju Međimurje i Podravinu, a pripadaju skupini Koritari. Time, uz prisutne Kalderaše, Lovare i Šipuše, čine jezgru romskog stanovništva koje i danas obitava na području Republike Hrvatske.²⁵ Raseljavanje iz matične države ove etničke skupine, odnosno njezino raspršivanje, donijelo joj je relativno marginalni položaj na svako doseljeno područje, pa tako i u Hrvatskoj.

Prema Đuriću (2007.), ratovi koji su se odvijali između 15. i 18. st. na području Hrvatske uglavnom su za sve tadašnje narode završavali sklapanjem mira, dok za Rome ti mirovni sporazumi nisu označavali trajnu sigurnost. Sukobi plemstva, kao i odnos Katoličke crkve prema Romima, također nisu išli na ruku ovom narodu, a Đurić za Rome kaže kako su u to doba *bili jednostavno rečeno oličenje drugog i drugačijeg, manje-više nepodnošljiva pojava*. Shodno tome, iz vremena Marije Terezije datiraju neobični popisi stanovništva, pa tako 1781. u Križevačkoj i Virovitičkoj županiji živi više od 1200 Roma, a 1783. više ni jedan.²⁶

Što se tiče demografskih podataka u Hrvatskoj i BiH, oni ne daju točnu, pa ni približnu sliku o broju Roma. Na teritoriju Bosne i Hercegovine postoje službene statistike za razdoblje između 1840.-1865. prema kojima je tamo živjelo 9 965 Roma, a u popisima stanovništva od 1910. pa nadalje Romi se uopće ne spominju no pretpostavlja se da bi ih moglo biti između 10 i 12 000. prema Lengelu – Krizmanu (2003.), u statističkom godišnjaku Kraljevine Hrvatske i Slavonije, u razdoblju između 1906.-1910., nema ničega prema čemu bi se moglo zaključiti u koju su se kategoriju stanovništva Romi tada svrstavali, odnosno jesu li uvršteni pod „ostalo“, „nepoznato“ ili prema nacionalnoj pripadnosti sredine u kojoj žive. Tek 31. ožujka 1931. izrađuje

²⁴ Đurić, R.: *Povijest Roma, prije i poslije Auschwitza*, Prosvjeta d.o.o., Zagreb, 2007. (str. 103.)

²⁵ Doseljavanje: <https://pravamanjina.gov.hr/nacionalne-manjine/ostvarivanje-prava-romske-nacionalne-manjine/nacionalni-program-za-rome/obilježja-roma-u-rh/385>, (10. listopada 2022.)

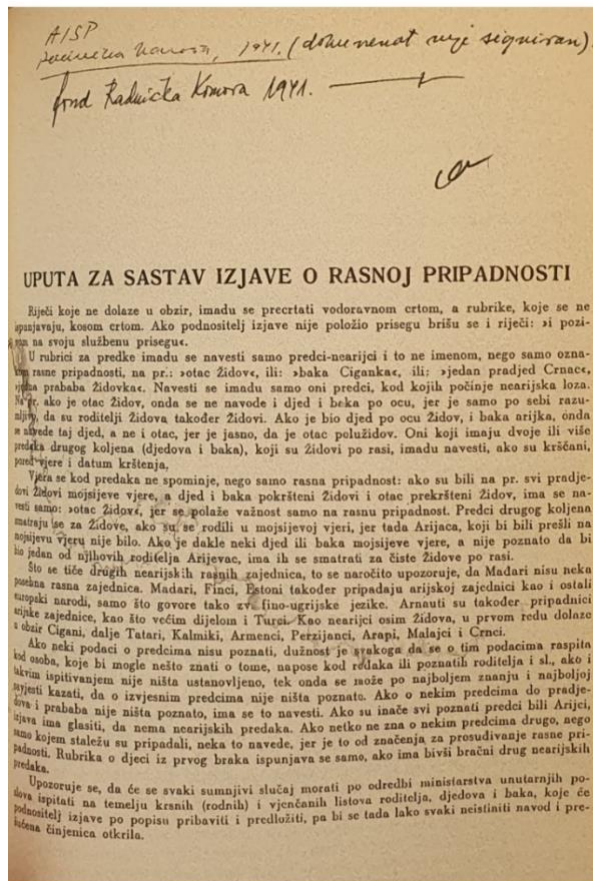
²⁶ Đurić, R.: *Povijest Roma, prije i poslije Auschwitza*, Prosvjeta d.o.o., Zagreb, 2007. (str. 104.)

se popis stanovništva Kraljevine Jugoslavije prema kojem se 64 909 stanovnika izjasnilo kako im je materinji jezik romski pa se pretpostavlja, ako se uzmu Romi nomadi, da je broj romskog stanovništva bio nešto veći od broja govornika.²⁷

Romi su, prema Đurđeviću (2009.) živjeli na području Republike Hrvatske relativno bezbrižno, ali samo do prosinca 1939., kada je Njemačka donijela zakonsku odredbu „protiv ciganske opasnosti“. Kao i u ostatku Europe, i u NDH su protiv Roma zabilježene razne represivne mjere, a sve to da bi se utvrdile rasne pripadnosti te sačuvala „arijevska krv i čast hrvatskog naroda“. Sukladno tome, donesena je zakonska odredba o državljanstvu, prema kojoj je državljanin NDH mogao biti samo onaj arijevske podrijetla. Mjere tog zakona pretvorile su se u nasilje i istrebljivanje Roma i Židova. U osam točaka zakona navedeno je koje se osobe smatraju Židovom ili Romom, a točka 4. glasi: „Kao Ciganin u smislu ove zakonske odredbe vrijedi osoba koja potječe od dvaju ili više predaka drugog koljena koji su Cigani po rasi“, a na osnovu te odredbe u lipnju 1941. osnovano je rasno političko povjerenstvo. Povjerenstvo je donosilo odluke kada bi se pojavili dvojbeni slučajevi, nimalo iznenađujuće, svi takvi slučajevi nisu riješeni u korist Roma. Nakon toga, donesena je nova odredba, Uputa za sastav izjave o rasnoj pripadnosti, prema kojoj su druge nearijske skupine na području NDH pošteđene (Mađari, Finci, Estonci...), na što je ne-romsko muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine stalo u obranu Roma, a Ministarstvo unutarnjih poslova NDH izuzelo Rome muslimane s popisa. Romi iz ostatka NDH pohrlili su na prostor BiH kako bi se spasili, a neki su pobjegli u ostale države Europe. Naravno, to nije trajalo dugo jer je 9. lipnja 1942. Ustaška nadzorna služba Sarajevo dobila nalog iz Zagreba u kojem ih se mora izručiti natrag. Masovno uhićenje i ubijanje Roma u Jasenovac i Ušticu počelo je 20. svibnja. U početku postojanja logora, prvih nekoliko dana sastavljao se poimenični popis dovođenih ljudi no kasnije, kada su počeli pristizati željeznički transporti Roma, ljudi su se popisivali na vagone.²⁸ U nastavku slijedi fotografija upute za sastav izjave o rasnoj pripadnosti i sama izjava o rasnoj pripadnosti.

²⁷ Lengel – Krizman, N.: *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942.*, Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, Jasenovac - Zagreb, 2003. (str. 30.-31.)

²⁸ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 27.-29.)

IZJAVA O RASNOJ PRIPADNOSTI

Podpisani (ime i prezime): Stanislav Šimić
 položaj i čin: referent Radničke Komore u Zagrebu
 rođen dne 18. travnja 1904. u Drinovci, Ljubuški
 vjera: rimokatolička prijašnja vjera: ista

svjestan, da bi nesporni podaci i preučivanje poznatih mi podataka povukli za sobom kaznu zatvora od najmanje 3 mjeseca i gubitak službe, odnosno prava na vršenje zvanja, izjavljujem prema svom najboljem znanju i svjesti i pozivom na svoja službenu prisegu, da među mojim predcima nema — ima osoba nearijskog porijekla i to:

Roditelji: _____
 Predci II. koljena: _____
 Predci III. koljena: _____

da moj bračni drug (ime i prezime): _____
 rođen dne _____ u _____
 vjera: _____ prijašnja vjera: _____
 s kojim sam vjenčan(a) dana: _____
 među svojim predcima nema — ima osoba nearijskog porijekla i to: _____
 Roditelji (bračnog druga): _____
 Predci II. koljena (bračnog druga): _____
 Predci III. koljena (bračnog druga): _____

da među predcima mog pokojnog (bivšeg) bračnog druga (ime i prezime): _____
 rođen dne _____ u _____
 vjera: _____ prijašnja vjera: _____
 među svojim predcima nema — ima osoba nearijskog porijekla i to: _____
 Roditelji (bivšeg) bračnog druga: _____
 Predci II. koljena (bivšeg) bračnog druga: _____
 Predci III. koljena (bivšeg) bračnog druga: _____
 Djeca (koliko): _____
 iz prvog braka žive — ne žive samoom u zajedničkom kućanstvu.

U Zagrebu dne 17. lipnja 1941.
 Podpis: Stanislav Šimić
 Opaska poglavara: _____
 Podpis poglavara: _____

Slika 5. Uputa za sastav izjave o rasnoj pripadnosti i izjava o rasnoj pripadnosti

Izvor: Lengel – Krizman, N.: *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942.*, Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, Jasenova-Zagreb, 2003. (str. 67. i 75.)

Za potrebe pisanja diplomskog rada, autorica je posjetila Romski memorijalni centar u Uštici nadomak Jasenovca i Udruhu Roma Kali Sara, kako bi bolje razumjela Rome i njihovo preživljavanje na području današnje Republike Hrvatske od Drugoga svjetskog rata do danas. Romski memorijalni centar otvoren je 2020. i služi za edukaciju i informiranje o životu i smrti, kao i stradanjima naroda.²⁹ U centru je moguće vidjeti brojna svjedočanstva o genocidu nad Romima koja se rijetko spominju. Budući da se genocid nad Romima može promatrati i kao zaboravljeni holokaust, on naglašava zaborav na dvije različite razine. Prva je ta da je ovaj genocid bio dugo zanemaren i prešućivan od strane vladajućih, a druga, ona osobnija, tiče se samog tretiranja događaja u zajednici žrtava i preživjelih.

²⁹ Romski memorijalni centar Uštica: <https://rmcu.hr/o-nama/> (25. travnja 2023.)

U nastavku slijedi fotografija spomenika koji se nalazi u dvorištu Romskog memorijalnog centra u Uštici ispred masovnih grobnica u kojoj su pokopane žrtve. Točan broj ubijenih i pokopanih ne zna se, no pretpostavlja se da je broj pogubljenih 16 173, a u selima Uštica i Gradina između 25 000 i 27 000 Roma.³⁰ Također, na fotografiji iza postavljenog spomenika vidljiv je zid žrtava, s imenima, prezimenima, spolom i godinama života, a velika površina zida žrtava, umjesto napisanih podataka ima „NN“, odnosno osobni podaci nisu poznati.

Slika 6. Spomen na ubijene Rome

Izvor: snimila autorica u Romskom memorijalnom centru Uštica

³⁰ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 29.)

U razgovoru s kustosom muzeja Romskog memorijalnog centra, Uštica autorica je saznala kako su Romi koji su završili u Uštici i Jasenovcu te ostalim logorima na području Republike Hrvatske odvođeni, neki na silu, a neki svojevolumno. Razlog tomu bio je taj što im je obećano kako će biti zbrinuti te će im biti dodijeljena zajednička zemlja, njihova zemlja, neki od njih također mislili su kako ih vraćaju u Rumunjsku ili Kosovo. Jedan od takvih planova Zavoda za kolonizaciju NDH navodno bio je i preseliti sve Rome na otok Mljet. Jedno od svjedočanstva u Romskom memorijalnom centru je i ono Josipa – Joke Nikolića iz ožujka 1952., u kojemu opisuje kako su ga ustaše u travnju ili svibnju 1942. deportirale s drugim Romima čazmanskog područja u jasenovački logor³¹:

„... zapovjedili da odmah krenemo s njima, jer da je od viših vlasti došlo naređenje, da se svi cigani presele nekuda u Bosnu ili na Lonjsko polje, gdje će dobiti zemlju za obrađivanje sa kućama i gospodarskim zgradama. Dozvolili su nam, da sobom uzmemo samo najnužnije predmete kao posteljinu i odijelo, a nakon toga smo svi bez razlike od najstarijeg čovjeka pa do najmlađeg djeteta prepraćeni u Ivanić-Kloštar gdje je bilo sjedište općinske uprave... kad sam ustao našoj grupi od 5 ljudi naređeno je, da krenu naprijed u pravcu odakle smo u mraku čuli spomenute mukle udarce. Otprilike nakon 50 metara udaljenosti nalazio se jedan oficir sa dva ustaša. Vidljivost je bila osrednja, a na tom mjestu nije se nalazilo nikakvo osvjetljenje. Taj oficir nam je pristupio i pogledao u nas, pa budući da sam imao dobro i uščuvano odijelo, a ostali cigani iz moje grupe dronjke, to je naredio, da mi se odvežu ruke i zapovjedio mi, da svučem svoje odijelo i stavim ga na jednu hrpu odijela, koja su se nalazila na zemlji, i koja su očito potjecala od cigana koji su bili ispred nas na to mjesto dovedeni. Nisam mogao u onom mraku vidjeti što se nalazi dalje ispred nas, niti sam čuo što se tamo događa, ali mi je bilo očito, da ću nakon skidanja odijela biti ubijen. Ovo su razabrali i cigani iz moje grupe, pa su za vrijeme dok sam se ja svlačio razbjegli, i to najprije dvojica, a poslije nekoliko sekundi i ostala dvojica. Oni su potrčali u mrak u pravcu protivnom od obale, međutim naletili su na neku zasjedu, odakle je na njih otvorena vatra. Istodobno su za njima potrčali i počeli pucati ustaše koji su se sa nama nalazili, tako da je ostao samo jedan ustaša kraj mene...

³¹ Romski memorijalni centar Uštica: Izvadci iz iskaza Josipa-Joke Nikolića od 3. ožujka 1952.; Okružni sud u Zagrebu; Hrvatski državni arhiv, sign. HR-HDA-421, fond: Javno tužilaštvo SR Hrvatske, kut. 128; Optužnica Pavelić – Artuković.

Josip-Joka Nikolić iskoristio je zbnunjenost straže i pobjegao bacivši se u Savu. Od njegove obitelji nije preživio nitko.

Osim toga, odvođene Rome ponekad su pod prisilom morali u svojim kolima voziti susjedi i prijatelji ne-Romi. U nastavku slijedi fotografija novinskog članka od 3. lipnja 1942. čiji je naslov „Hrvatska se sela čiste od Cigana“.

Slika 7. Novinski članak iz 1942.

Izvor: snimila autorica u Romskom memorijalnom centru Uštica

U dvorištu Romskog memorijalnog centra stoji kip Hajrije Imeri Mihaljić, romske žene proglašene pravедnicom među narodima. Prema predaji, ta je žena riskirala svoj život i živote svojih bližnjih da bi spasila židovsku djevojčicu Ester Bahar od sigurne smrti iz nacističkog logora u Kosovskoj Mitrovici. Naime, djevojčicu je Hajrija odgajala kao svoju dok je susjedi nisu izdali da u kući drži židovsko dijete. Kada su je odveli od nje u dom za nezbrinutu djecu, djevojčica je pričala samo romskim jezikom i vlasti nisu znale što će s njom. Nasreću, jedna od učiteljica pričala je nešto

romskog jezika. Nakon nekog vremena ispostavilo se da je učiteljica Esterina majka koja ju je tada posvojila. Ester je i dalje živa. U nastavku slijedi fotografija kipa akademskog kipara Marina Marinića koja prikazuje Pravednicu među narodima, Hajriju Imeri Mihaljić.

Slika 8. pravednica među narodima, Hajrija Imeri Mihaljić

Izvor: snimila autorica u Romskom memorijalnom centru Uštica

Način života današnjih Roma zapravo je izgrađen u stilu stalnog sukoba između izolacije i asimilacije; stoga najveći broj Roma danas živi u stalnim naseljima, kao starosjeditelji, poneki kao polunomadi koji povremeno zimuju u mjestima, a najmanji broj Roma živi nomadskim životom. Prema Hrvatiću i Ivančiću (2000.) prvi hrvatski Romi u državu dolaze kao dio skupine koja je preko Male Azije i jugoistočne Europe pristigla u Europu u razdoblju od X. do XIV. stoljeća, a riječ je o najbrojnijoj skupini Roma. Kao što je ranije spomenuto, položaj tadašnjih Roma uvjetovan je uredbom carice Marije Terezije iz 1761. i 1767., kao i uredbom cara Josipa II. iz 1783. Uredbe carice Marije Terezije reguliraju prava i dužnosti Roma, predavanje vlastite djece lokalnom pučanstvu na odgoj i čuvanje, strogu zabranu čergarenja, skitnje, kao i

svakog nomadskog kretanja te vojnu obvezu za Rome starije od 16 godina. Uredba cara Josipa II. orijentirana je na ustrojstvo svakodnevnog života u Roma; obvezu nošenja i prihvaćanja narodne nošnje sela u kojemu žive, prihvaćanja službenog jezika, jednog osobnog imena i prezimena, kućnih brojeva u selima i zabranu nomadskog seljenja osim ako su u pitanju sajmovi. Osim toga, zabranjuje im se prosjačenje i ženidbe unutar obitelji, a napuštena djeca čergara moraju biti zbrinuta kao siročad, iako tako dozvoljava im se baviti organiziranom glazbom i kovačkim obrtima.³² Podaci o popisu stanovništva iz toga doba izneseni ranije u radu potvrđuju da unatoč ovim izdanim naredbama romsko stanovništvo nije napustilo nomadski način života.

S obzirom na rečeno, Državni zavod za statistiku (DZS u daljnjem tekstu) izveo je i objavio konačne rezultate sa zadnjeg popisa stanovništva iz 2021. o ukupnom stanovništvu, a razvrstane prema spolu, starosti, nacionalnosti, vjeri, državljanstvu i materinjem jeziku. Rezultati istoga govore kako u Republici Hrvatskoj živi 3 871 833 stanovnika. U odnosu na 2011., odnosno prethodni popis stanovništva koji je objavio DZS, broj stanovnika smanjio se za 9,64%. Prema popisu, u Republici Hrvatskoj živi 17 980 Roma, odnosno 0,46% pripadnika romske nacionalne manjine.³³ Prema popisu od 2011. pripadnika romske nacionalne manjine bilo je 16 975, što znači da je broj pripadnika romske nacionalne manjine narastao.³⁴ Iako takav popis ne može biti potpuno precizan budući da se ne izjašnjavaju svi Romi kao takvi. Iako tako, najveći broj Roma živi na područjima Međimurske, Osječko-baranjske, Sisačko-moslavačke županije i na području Grada Zagreba. U nastavku slijedi slika tablice stanovništva prema narodnosti u RH, po kojoj se vidi odnos romske nacionalne manjine i ostalih nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, kao i odnos između 2001., 2011. i 2021., brojčano i u postocima.³⁵

³² Hrvatić, N., Ivančić, S.: *Povijesno – socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000. (str. 255.-256.)

³³ *Popis stanovništva*: <https://phralipen.hr/2022/09/22/objavljeni-rezultati-popisa-stanovnistva-u-hrvatskoj-zivi-17980-roma-i-romkinja/> (24. travnja 2023.)

³⁴ *Popis stanovništva*: <https://www.portalnovosti.com/romi-jedini-narasli>, (24. travnja 2023.)

³⁵ *Popis stanovništva DZS*: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270>, (24. svibnja 2023.)

	Popis 2001.		Popis 2011.		Popis 2021.	
	broj	%	broj	%	broj	%
Republika Hrvatska	4 437 460	100,00	4 284 889	100,00	3 871 833	100,00
Hrvati	3 977 171	89,63	3 874 321	90,42	3 547 614	91,63
Albanci	15 082	0,34	17 513	0,41	13 817	0,36
Austrijanci	247	0,01	297	0,01	365	0,01
Bošnjaci	20 755	0,47	31 479	0,73	24 131	0,62
Bugari	331	0,01	350	0,01	262	0,01
Crnogorci	4 926	0,11	4 517	0,11	3 127	0,08
Česi	10 510	0,24	9 641	0,22	7 862	0,20
Mađari	16 595	0,37	14 048	0,33	10 315	0,27
Makedonci	4 270	0,10	4 138	0,10	3 555	0,09
Nijemci	2 902	0,07	2 965	0,07	3 034	0,08
Poljaci	567	0,01	672	0,02	657	0,02
Romi	9 463	0,21	16 975	0,40	17 980	0,46
Rumunji	475	0,01	435	0,01	337	0,01
Rusi	906	0,02	1 279	0,03	1 481	0,04
Rusini	2 337	0,05	1 936	0,05	1 343	0,03
Slovaci	4 712	0,11	4 753	0,11	3 688	0,10
Slovenci	13 173	0,30	10 517	0,25	7 729	0,20
Srbi	201 631	4,54	186 633	4,36	123 892	3,20
Talijani	19 636	0,44	17 807	0,42	13 763	0,36
Turci	300	0,01	367	0,01	404	0,01
Ukrajinci	1 977	0,04	1 878	0,04	1 905	0,05
Vlasi	12	0,00	29	0,00	22	0,00
Židovi	576	0,01	509	0,01	410	0,01
Ostali ¹⁾	21 801	0,49	18 965	0,44	22 178	0,57
Regionalna pripadnost	9 302	0,21	27 225	0,64	12 712	0,33
Ne izjašnjavaju se	79 828	1,80	26 763	0,62	22 388	0,58
Nepoznato	17 975	0,41	8 877	0,21	26 862	0,69

Slika 9. Stanovništvo prema narodnosti, popisi 2001.-2021.

Izvor: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dzs.gov.hr/UserDocsImages/Press%20Corner/Prezentacije/Popis%202021._kona%C4%8Dni%20rezultati.pdf](https://dzs.gov.hr/UserDocsImages/Press%20Corner/Prezentacije/Popis%202021._kona%C4%8Dni%20rezultati.pdf), (24. svibnja 2023.)

Sukladno svemu navedenom, DZS napravio je i tablicu koja pokazuje materinje jezike stanovništva u Republici Hrvatskoj. Prema toj tablici može se zaključiti kako sve prijavljeno romsko stanovništvo nije navelo romski jezik kao materinji niti jedne godine koje su navedene u tablicama. Navedeno bi se moglo objasniti s romskom skupinom Šijacima. Naime, pripadnici ove skupine Roma nerijetko za sebe govore da nisu Romi već Ličani, a oni koji kažu da jesu ne uče, ne znaju i ne njeguju romski jezik.

	Popis 2001.		Popis 2011.		Popis 2021.	
	broj	%	broj	%	broj	%
Republika Hrvatska	4 437 460	100,00	4 284 889	100,00	3 871 833	100,00
Hrvatski	4 265 081	96,12	4 096 305	95,60	3 687 735	95,25
Hrvatsko-srpski	2 054	0,05	3 059	0,07	4 278	0,11
Albanski	14 621	0,33	17 069	0,40	13 503	0,35
Bosanski	9 197	0,21	16 856	0,39	17 531	0,45
Bugarski	265	0,01	293	0,01	263	0,01
Crnogorski	460	0,01	876	0,02	943	0,02
Češki	7 178	0,16	6 292	0,15	4 915	0,13
Mađarski	12 650	0,29	10 231	0,24	7 218	0,19
Makedonski	3 534	0,08	3 519	0,08	3 334	0,09
Njemački	3 013	0,07	2 986	0,07	3 358	0,09
Poljski	536	0,01	639	0,01	730	0,02
Romski	7 860	0,18	14 369	0,34	15 269	0,39
Rumunjski	1 205	0,03	955	0,02	671	0,02
Ruski	1 080	0,02	1 592	0,04	2 081	0,05
Rusinski	1 828	0,04	1 472	0,03	1 011	0,03
Slovački	3 993	0,09	3 792	0,09	2 859	0,07
Slovenski	11 872	0,27	9 220	0,22	7 620	0,20
Srpski	44 629	1,01	52 879	1,23	45 004	1,16
Srpsko-hrvatski	4 961	0,11	7 822	0,18	8 182	0,21
Talijanski	20 521	0,46	18 573	0,43	12 890	0,33
Turski	347	0,01	342	0,01	368	0,01
Ukrajinski	1 027	0,02	1 008	0,02	1 198	0,03
Vlaški	7	0,00	14	0,00	40	0,00
Hebrejski	8	0,00	30	0,00	82	0,00
Ostali jezici	2 824	0,06	5 367	0,13	9 910	0,26
Nepoznato	16 709	0,38	9 329	0,22	20 840	0,54

Slika 10. Stanovništvo prema materinskom jeziku, popisi 2001.-2021.

Izvor: chrome-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dzs.gov.hr/UserDocsImages/Press%20Corner/P
rezentacije/Popis%202021._kona%C4%8Dni%20rezultati.pdf, (24. svibnja 2023.)

Kao što je ranije rečeno, najveći broj Roma živi na područjima Međimurske, Osječko-baranjske, Sisačko-moslavačke županije i na području Grada Zagreba. Preciznije, na području Međimurske županije 6 954 Roma ili 6,61%, na području Grada Zagreba živi 2 167 pripadnika romske nacionalne manjine, odnosno 0,28%, na području Osječko-baranjske županije 1 660 ili 0,64% i na području Sisačko-moslavačke 1 636, odnosno 1,17%. Zanimljivo je kako u Dubrovačko-neretvanskoj županiji, u kojoj se Romi u Hrvatskoj prvi put spominju, žive samo 4 Roma. To je ujedno i županija s najmanjim brojem pripadnika romske nacionalne manjine. Slijedi je Šibensko-kninska županija u kojoj živi 12, a potom Krapinsko-zagorska s 13 Roma.³⁶

³⁶ Popis stanovništva prema gradovima i općinama: https://podaci.dzs.hr/media/td3jvrbu/popis_2021-stanovnistvo_po_gradovima_opcinama.xlsx (24. svibnja 2023.)

3.2. Nacionalni identitet

Romska je kultura raznovrsna, ne postoji, naime, univerzalna kultura, ali postoje atributi koji su zajednički svim romskim plemenima poput vjerovanja u Boga i Vraga, odanost svojoj široj ili užoj obitelji, kao i vjerovanje u razne predrasude. Budući da standardi variraju od plemena do plemena, nemaju svi jednaku definiciju što je i tko je Rom. Već od samog početka Romi su sastavljeni od više različitih grupa, a kroz povijesne migracije izvan Indije kao matične zemlje apsorbirali su se. Čak do osamnaestog stoljeća znanstvenici su mislili kako Romi potječu iz Turske, Egipta ili Nubije, no učenjaci iz Europe shvatili su da je porijeklo romskoga jezika zapravo indijsko. Proučavajući jezik uspjeli su uvidjeti sličnosti s indijskim jezikom u nazivima brojeva, dijelovima tijela, srodstvima (...) i na taj način potvrditi sumnje, odnosno otkriti su da su Romi potekli iz Indije. Romski je jezik indo-arijskog porijekla i ima mnogo dijalekata koji se govore. Romi se, osim po plemenima, dijele i po jeziku i to na tri populacije; Domari Bliskog Istoka i Istočne Europe (*Dom*), Lomavren Srednje Europe (*Lom*) i Romi Zapadne Europe (*Rom*).³⁷ Nadalje, kako bismo bolje shvatili ovu zajednicu i njihovu nematerijalnu baštinu, važno je naglasiti kako su Romi nerado otkrivali svoj jezik; bio je sredstvo izolacije i svojevrstne sigurnosti, s obzirom da im ne-romsko društvo nije uvijek bilo naklonjeno.³⁸

Ovaj narod, kao i svaki nomadski narod (*Yeniche, Indigenus, Gorštaci, Travelers, Quiniqui...*) kada uđe u određenu zemlju, poprimi određeni naziv, a što često izaziva nesporazume i (ne)prihvatanje od domicilnog stanovništva. Romi se u gotovo svakom dijelu svijeta drugačije zovu, a naziv koji je prihvaćen jest Rom – čovjek. „Rom“ jest standardni naziv, rabi se u službenoj terminologiji u Europi i Indiji, a prihvatile su ga međunarodne i nacionalne asocijacije Roma u svijetu. Nastanak pojedinih naziva ima svoju povijesno-lingvističku osnovu, a od razdoblja doseljenja do danas najčešće se rabi naziv Cigan. U Francuskoj je to *Tsigane*, u Njemačkoj *Zigeuner*, u Španjolskoj *Zincali*, u Rumunjskoj *Tigani*, Portugal-*Ciganos*, Mađarska-*Ciganyok*, Italija-*zingari* (...), iako postoji puno hipoteza o postanku naziva „Cigani“, jedna, koju navode Hrvatić i Ivančić (2000.) jest da je naziv nastao iz kršćanske

³⁷ Rumbak, I.: *Upoznajmo Romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska Organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010., (str. 16.-17.)

³⁸ Ur. Jelovac, M.: *Romski s izgovorom*, Nolit, Beograd, 2006. (str. 5.-6.)

heretičke sekte iz Bizanta – *athingani*. Pripisivali su joj se magijski obredi, slični kao u Roma. Druga hipoteza jest da je riječ o perzijskoj riječi *asinkar*, što znači kovač. Postoji još jedna skupina naziva koja je povijesno vezana uz egipatsko podrijetlo Roma. U toj skupini Romima se u Engleskoj zadržao naziv *Gypsi*, u Španjolskoj *Gitanis*, u Dubrovniku *Jeđupak*, *Egiftos* u Grčkoj, *Evgit* u Albaniji (...).³⁹ Đurđević (2009.) ističe naziv *Adsinkani* kao prvi povijesni naziv za Rome. Ovaj se naziv spominje u đurđijanskom hagiografskom tekstu o životu sv. Đorđa Antonskog, sastavljenom u manastiru na Atosu, a to je ujedno i prvi spomen na boravak Roma u Carigradu u 11. st., kada su Romi nazvani *Adsinkani* (grč. nedodirljivi). Osim toga, to je prvi povijesni naziv za Rome, a Đurđević (2009.) ističe kako su ostali nazivi koji se javljaju kroz povijest inačica te riječi. Autor ističe kako su za vrijeme NDH upisani kao „Cigani“, a po karakteristikama kao primitivni, etički i moralno neizgrađeni.⁴⁰

³⁹ Hrvatić, N., Ivančić, S.: *Povijesno – socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000. (str. 254.-255.)

⁴⁰ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009., (str. 7.-10.)

4. OBIČAJI I PRAKSE

Iduće, četvrto poglavlje, bavi se običajima i praksama koje narod prakticira. U poglavlju je osim narodnih i vjerskih običaja vidljivo i svojevrsno istraživanje, odnosno autorica rada razgovarala je s pojedinim pripadnicima romske nacionalne manjine i otkrila kakve običaje njeguju Romi danas. Prije svega, da bi se uopće mogli shvatiti običaji ovoga naroda, važno je obratiti pažnju na tradiciju. Romski je narod nevjerojatno zatvoren, bez želje za usklađivanjem svojih običaja s običajima većinskog stanovništva koje ih okružuje. Njihovi se principi u nekim aspektima uvelike razlikuju od principa (u ovom slučaju hrvatskog) većinskog stanovništva. Socijalna struktura romske zajednice temelji se na srodstvu koje je ujedno i sustav u kojemu proširena obitelj zauzima najvažnije mjesto. Norme i oblici ponašanja koje Romi njeguju prenose se tradicijom, a iako se razlikuju kako od većinskog stanovništva zemalja u kojima žive, tako i unutar različitih skupina Roma, vrednovanje obiteljskih običaja poput slavlja rođenja, vjenčanja i pogreba svim skupinama Roma su uglavnom slični ili isti.⁴¹ Romi poštuju riječ starijeg od sebe, a posebice najstarijeg člana obitelji; on je ujedno i glava kuće. U obitelji ih živi mnogo, a obično se jedno kućanstvo sastoji od dva najstarija člana (baka i djed), njihovih sinova sa ženama i djecom. Pri udaji, djevojka postaje član muževe obitelji i napušta svoju, a samim tim i vjerovanja, kao i stavove svoje bivše obitelji, o čemu će više biti riječ u intervjuima. Također, stupanje u brak s ne-Romima u mnogim romskim skupinama rezultira isključenjem iz zajednice; stoga to ostaje zatvorena zajednica. Rumbak (2010.) naglašava kako sva romska plemena imaju sličan sustav vrijednosti, odnosno zajedničke značajke koje vrednuju, poput lojalnosti prema obitelji, vjeru u predodređenost, kao i prilagodljivost u promjenjivim uvjetima.⁴²

Ciganska umjetnost je ponajprije umjetnost življenja. To znači da ona nije samo puki odraz načina života: ona jest način života, koji se živi više iskustveno nego što se promišlja ili analizira. To je umjetnost svakodnevnice, umjetnost kao dio svih stvari, izražena u svim stvarima, nerazdvojna od svog društvenog, ekonomskog i kulturnog sadržaja. To je umjetnost u trgovanju, umjetnost u vožnji, umjetnost u

⁴¹ Memedi, R.: *Tradicija i običaji Roma*, Udruga žena Romkinja „Bolja budućnost“, Zagreb, 2012. (str. 35.-36.)

⁴² Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska irganizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 58.)

*sviranju ili plesu, umjetnost u razgovaranju, umjetnost u održavanju društvenih veza, umjetnost u slavlju. Ta je umjetnost trajna i univerzalna.*⁴³

Imajući ove riječi na umu, običaji i prakse romske nacionalne manjine mogu se protumačiti kao umjetničko stvaralaštvo naroda.

4.1. Narodni običaji

Kao što je ranije rečeno, članom romske zajednice postaje se jedino rođenjem. Rođenje djeteta poseban je događaj za obitelj, potomak osigurava nastavak obiteljske loze, a osim toga smatran je kao blagoslov te pokazuje da u toj zajednici ima poštovanja. Suprotno tome, neplodnost je za Rome najveća sramota i nesreća. Brojna su pravila koja zapravo stupaju na snagu čak i prije rođenja djeteta, odnosno za vrijeme same trudnoće. Naime, trudna žena, kao i kada rodi je *marimé* (nečista), sve dok se dijete ne krsti. Za vrijeme trudnoće žena je obvezna nositi krunicu (ukoliko je katolkinja) i nešto crveno protiv uroka, ne smije ići na sprovode, a pogotovo ne smije vidjeti mrtvog čovjeka. Ne smije biti prisutna niti na kolinju, stati na krv, jer ako stane dijete će imati crvene fleke po tijelu, mora paziti da ne stane na životinjsku dlaku ili perje ili tjerati životinje od sebe jer će joj tada dijete biti dlakavo. Trudna žena mora biti umjerena u razgovorima, ne smije biti vulgarna, rugati se osobama s prirođenim manama, ne smije ništa ukrasti za vrijeme trudnoće, a ukoliko poželi nešto od hrane, ne smije pokazati na svojem tijelu već na tuđem jer se smatra da će se to manifestirati na djetetovu kožu. Također, nipošto ne smije prepriječiti put starijem muškarcu jer to donosi nesreću u trgovini.⁴⁴ Kada je žena sigurna da je trudna, ona je dužna to reći svojem mužu i ženama u zajednici, a budući da trudnoća signalizira promjenu u njezinom statusu među skupinom, ona mora biti izolirana od ostatka zajednice što je više moguće. Također, pada na brigu drugim ženama u zajednici, a muž je može viđati vrlo malo za to vrijeme; obično je on taj koji preuzima njezine poslove u zajednici dok ne rodi ili dok se dijete ne krsti. Neka romska plemena imaju i ritualno priznavanje djeteta od strane oca, u kojemu otac stavlja

⁴³ Liégeois, J. P.: *Romi u Europi*, Ibis grafika, Zagreb, 2009. (str. 99.)

⁴⁴ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 36.-37.)

crvenu vrpču oko vrata djeteta, time potvrđujući da je dijete njegovo, dok se neka druga plemena drže toga da majku i dijete ne smije prije krštenja vidjeti nitko drugi osim oca, a često se majkama zabranjuju izlasci iz kuće između zalaska i izlaska sunca kako bi se zaštitili ona i dijete od zlih duhova koji napadaju noću.⁴⁵ Žene su obično rađale kod kuće, a kako bi porod bio što lakši babice su stavljale u posudu toplu vodu preko koje bi roditeljica trebala prekoračiti; također radi lakšeg poroda majka roditeljica nije smjela biti prisutna te se morala udaljiti toliko da uopće ne čuje i ne vidi porod. U Roma Lovara roditeljica je za vrijeme poroda morala imati raspuštenu kosu, zakopčane sve gumbice i nije smjela imati ništa zlatnoga na sebi, a poslije poroda, čak i do 40 dana, nije smjela razgovarati niti se rukovati sa sveskrvom niti drugim muškarcima. Nakon poroda, dijete se kupava i polaže na kožu od ovce kako bi imalo koverčavu kosu, a žene mole i čestitaju. Prema davnom običaju, dijete bi se nakon rođenja uranjalo u vodu, obično rijeku ili potok, neovisno o godišnjem dobu, a kada bi dijete otvorilo oči u vodi, smatralo bi se da je tada otporno na zimu i da će biti dobrog zdravlja. Također, kroz prvo odijelce u koje se dijete oblači prelazi se nožem ili pištoljem kako bi dijete bilo jako kao željezo, oštro kao nož te jako i čvrsto kao pištolj. Također, postojale su i razne amajlije koje bi stare žene pripremale za novorođenčce. Pod madrac djeteta stavljale bi kruh i sol za blagoslov, češnjak da otjeraju zle duhove, nož kako se ne bi bojalo, krunicu, da ga štiti Bog te crvenu vrpču protiv uroka. Žena nakon poroda nije smjela iz kuće izlaziti bez crvene marame, a kući se morala vratiti prije sumraka, kako ne bi izgubila mlijeko. Također, u posjetu majci i djetetu nije se smjelo dolaziti nakon sumraka da na bebu ne bi „pao mrak“, a ukoliko bi se netko od gostiju zadržao nakon što bi pala noć, posjetitelj bi morao prije odlaska otkinuti konac sa svoje odjeće ili vlas kose te staviti pored bebe koja bi spavala, ujutro bi se konac ili vlas zapalili, a u protivnom bi beba plakala cijelu noć i imala zelenu stolicu. Ako bi dijete bilo nervozno i plakalo, majka je provjeravala ima li dijete slane obrve i čelo; ukoliko je imalo, majka bi jezikom oblizala čelo i obrve djeteta u smjeru od sredine na desno, pa od sredine na lijevo, a na taj su se način skidali uroci koje je netko bacio na dijete pogledom i zlim mislima. Zanimljivo je također kako se bebama nije davala jesti riba sve dok ne progovore jer je riba nijema

⁴⁵ Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska Organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 62.-63.)

životinja pa bi, prema vjerovanju i dijete tada kasnije i teže progovorilo.⁴⁶ U razgovoru s Goranom Đurđevićem autorica rada saznala je kako Romi nemaju desnu i lijevu stranu već ispravnu (desnu) stranu i onu drugu, a autorica Memedi (2012.) ove navode potvrđuje činjenicom da kada se dijete rodi, dojilja ga prvo polaže na desnu, ispravnu dojku, a to čini sa željom da joj dijete bude sretno. Budući da su romske obitelji uglavnom brojne, autorica ističe važnost obitelji. U romskoj zajednici pojedinac je kao takav manje važan, no mnogobrojne obitelji su izuzetno važne.⁴⁷

U nastavku slijedi fotografija kuće u kojoj žive Romi u Bjelovaru. Na fotografiji je prikazan način na koji Romi u Bjelovaru i okolici objavljuju rođenje djeteta.

Slika 11. Objava rođenja djeteta u Roma

Izvor: snimila autorica

S druge strane, Acković (2013.) govori kako se, da bi se dokazalo da je žena trudna, bacaju zrna kukuruza, a način na koji ona padnu omogućava, osim da se utvrdi trudnoća, i da se utvrdi spol djeteta. Ova metoda, prema Ackoviću, postoji još

⁴⁶ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 37.-38.)

⁴⁷ Memedi, R.: *Tradicija i običaj Roma*, Udruga žena Romkinja "Bolja budućnost", Zagreb, 2012. (str. 42.-43.)

od vremena Hindusa koji su umjesto kukuruza bacali lan. Postoji još metoda za utvrđivanje trudnoće, a jedna od njih je i da žena razbije jaje u tanjur, pritom ne odvajajući žumanjak od bjelanjka, a zatim pljune u to. Ukoliko sutradan jaje pliva po površini žena je trudna, ako se bjelanjak odvojio od žutanjka, rodit će sina, a ako su se pomiješali, rodit će kćer. Također, ako trudna žena navečer vidi kako divlje guske ili patke prelijeću nebo to je siguran dokaz da će se idućeg jutra poroditi. Jaje je simbol koji se često pojavljuje kod trudnoće, rođenja, ali i smrti majke. Naime, ako porod teče sporo, majci se između nogu pusti da padne i da se razbije jaje, a ukoliko Romkinja umre pri porodu pokopa se s po jednim jajem ispod pazuha, kako se vampiri ne bi hranili njezinim mlijekom.⁴⁸ Clébert (1967.) nadalje ističe važnost stavljanja slika lijepih ljudi u vidokrug buduće majke, to su obično slike ljudi ili bogova bez sakralne važnosti, prinčevi, princeze (...), a koje pripadaju plemenskom starješini, odnosno cijeloj zajednici. Slike se posuđuju budućim majkama. Osim toga, govori i kako trudnice ne smiju jesti životinje s ljuskom (rakove), no istodobno se štite nošenjem vrećice u kojoj su rakove ljuske i rogač, a prema vjerovanju, to ih čuva od demona. Također, u istu svrhu, nekoliko dana prije poroda važno je odvezati sve čvorove, pletenice (...) na odjeći ili kosi, kako se djetetu ne bi omotala pupčana vrpca oko vrata. Ranije spomenuto sporo rađanje, koje se ubrzava bacanjem jaja među noge, uključuje i pjesmu koja se pjeva ujednačenim glasom:⁴⁹

Jaje, malo jaje je okruglo

Posve okruglo

Djetence, pojavi se zdravo i čitavo

Bog, Bog te zove...

Anro, anro hin okles

Te e pera hin obles

Ara cavo sastovestest

Devla, devla, tut akharel...

⁴⁸ Acković, D.: *Tradicionalna kultura Roma u Srbiji*, Rrominterpress i Muzej romske kulture, Beograd, 2013. (str. 246.-248.)

⁴⁹ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 192.-194.)

Što se tiče krštenja, prema Clébertu (1967.) ono se vrši uranjanjem djeteta u tekuću vodu ukoliko je to moguće, a potom i davanju tajnog imena. Naime, autor tvrdi kako Romi nose tri imena. Jedno je tajno koje se šapće djetetu na uho pri rođenju i još jednom kada uđe u pubertet. Strogo se zabranjuje korištenje toga imena, kao i izgovaranje naglas, a služi da prevari demone. Drugo ime rezervirano je za njegovu rasnu braću, ne smije se upotrijebiti pred *gađima*, no u novije vrijeme sve se češće to ime koristi i kao treće ime pa si onda Romi daju međusobne nadimke. Treće je namijenjeno ne-Romima (*gađima*) i uvrštava se u službene osobne podatke. Dijete se, kao i majka, prije krštenja smatra nečistim stoga je za Rome krštenje djeteta vrlo važan čin. Odvija se u prisutnosti romskog kuma i kume, oni imaju najvažniju ulogu, a prema vjerovanju, oni su i pravi roditelji djeteta jer ga oni prvi pri krštenju dotiču i time ga učine čovjekom. Autor ističe kako djeca od krštenja do puberteta gotovo da i nemaju „biografiju“, oni se slobodno kreću zajednicom.⁵⁰ Đurđević (2009.) govori da danas, u suvremenije vrijeme, kada se djeca krste u crkvi, a ne na potoku, također postoji niz običaja koji se prakticiraju. Jedan od njih je da se roditelji i kumovi pri završetku krštenja ne bi smjeli okretati niti vraćati sve do dolaska kući, a osim toga ne smiju niti uputiti pogled ka tornju crkve ili križu jer bi tim činom izazvali smrt ili nesreću djetetu. Kumovi su bili obvezni dijete nositi na krštenje, za vrijeme obreda i do kuće, a obredu su morali prisustvovati natašte jer bi tako djetetu osigurali zdrav i neporočan život.⁵¹

Neke skupine muslimanskih Roma prakticiraju sunećenje, odnosno obrezivanje, što se smatra vjerskim činom. Obrezivanje se najčešće vršilo kada dijete napuni tri godine, a to bi radio tzv. berber, a ne liječnik. Ukoliko bi u krugu zajednice bilo više djece koja su spremna na obrezivanje, berber bi to odradio istoga dana u jednoj kući koja je bila najveća i time najprikladnija za prihvatanje velikog broja ljudi. Tradicija ovoga čina razlikuje se od kraja do kraja, no uglavnom im je svima zajedničko da se dan ili dva prije no što berber dođe okiti krevet u kojemu će se dijete sunetiti jer se smatra kako će dijete zaboraviti na bol kada će razgledavati ukrase u krevetu. Nakon tog

⁵⁰ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 195.-196.)

⁵¹ *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 37.-38.)

čina u kući se organizira darivanje, obično u novcu, a domaćini časte goste. Nasreću, danas se više ne zovu berberi već roditelji djecu odvođe u bolnicu.⁵²

Budući da se Romi žene i udaju vrlo rano, neki čak s 13 godina, djetinjstvo ne traje dugo. Dječaci imaju nešto slobodniji odgoj od djevojaka, idu u školu, druže se s vršnjacima i uče raditi s odraslim članovima svoje zajednice onaj posao kojim se obitelj bavi, kako bi mogli nastaviti raditi to i u odrasloj dobi. Djevojčice najčešće ne idu u školu, one su kod kuće sa ženskim dijelom obitelji i uče se kućanskim poslovima, kuhanju, spremanju, čišćenju i pranju, a sudjeluju i u odgoju mlađe braće i sestara. Nasreću, danas je sve manje neškolvane romske djece te većina ima barem četiri do 8 razreda osnovne škole. Iako su vrlo slični, važno je naglasiti kako običaji stupanja u brak nisu jednaki u svim romskim skupinama, a razlikuju se i po vjeroispovijesti. Prije no što stupe u brak, romska djeca ne izlaze i često se ne druže s vršnjacima, već im bračne partnere najčešće traže roditelji. Ponekad se djeca poznaju, no budući da im nije dozvoljeno u adolescentskoj dobi družiti se s Romima suprotnog spola nasamo, oni prije svojega vjenčanja nisu u romantičnoj vezi već se zapravo tada formalno upoznaju. Kako se Romi ne razvođe gotovo nikada, smatraju da nema potrebe za formalnim vjenčanjem u matičnom uredu ili crkvi; stoga ti brakovi često nisu službeni. Kao što je već rečeno, Romi u brak stupaju jako rano, a ukoliko sami, bez bračnog partnera, dočekaju 17 godina, oni se smatraju starima ili bolesnima.

Tradicija nalaže da kada roditelji smatraju da je njihovo dijete spremno za brak, oni svojem sinu/kćeri nađu ženu/muža koji je prema njihovom mišljenju najpogodniji za njihovo dijete, odnosno za sklapanje bračne zajednice. Također, tradicija stupanja u brak u adolescentskoj dobi opravdava se zaštitom ženske djece, kako bi se primjereno udale. Ukoliko se uoči da neka obitelj ima djevojku za udaju ili momka za ženidbu, momkov otac mora pronaći svojevrsnog posrednika koji se druži s djevojčinom obitelji da on pita oca djevojke je li spremna na udaju. U međuvremenu, očevi se raspituju po selu iz koje su obitelji, jesu li pošteni, imaju li kakvih bolesti (...), a ukoliko je sve u redu i ukoliko se dogovore, mladoženjin otac šalje poruku ocu buduće mlade kako će doći u prosidbu. Budući par ne zna ništa o tome, dogovori se odvijaju bez njihova znanja ili pristanka. Nakon što roditelji djevojke pristanu na

⁵² Memedi, R.: *Tradicija i običaj Roma*, Udruga žena Romkinja "Bolja budućnost", Zagreb, 2012. (str. 44.-45.)

prosidbu dovodi se i djevojka, ona mora biti obučena u najljepšu opravu (obično je riječ o narodnoj nošnji) kako bi je vidjeli mladoženjini roditelji i ostali gosti. Nakon toga organiziraju se formalne zaruke na kojoj mladoženjini roditelji daruju buduću nevjestu haljinom i nakitom, ali i njezina obitelj mladoženju odijelom i zaručničkim prstenom. Neke romske skupine njeguju običaj kupovanja mlade, a cijena im ovisi o ljepoti, bogatstvu, radišnosti i, naravno, cjelokupnom dojmu obitelji iz koje dolazi. Tradicija nalaže da troškove svadbe i budućeg života (kuće) snosi mladoženjina obitelj. Pripremanje svadbe traje nekoliko dana, a dan za svadbu najčešće je subota. Nakon dogovora i određivanja datuma svadbe mladoženjina obitelj daruje djevojku, najveći trošak predstavlja nakit jer se neovisno o već dobivenom nakitu za vrijeme zaruka, nakit daruje opet za svadbu. Toga dana dolaze rodbina i prijatelji vidjeti što je mladenka dobila. Veselje u kući mladoženje počinje dan prije svadbe, pjeva se, pleše, jede i pije, a na dan svadbe ide se po mladenku. Prije no što dođu po nju, njezina obitelj i gosti dužni su napraviti „barikadu“ te ucjenjivati mladoženjine goste i obitelj s nekim darom (najčešće pićem) kako bi im dali mladu. Nakon toga počinje i vjenčanje. Kada mladu dovedu pred kuću mladoženje, on je čeka s tanjurom bombona koje baca sve dok se tanjur ne isprazni. Prazan tanjur baca neoženjenim mladićima, a onaj koji ga uhvati sljedeći je na redu za ženidbu. Ako mladoženja tanjur želi natrag, mora ga otkupiti, a to najčešće čini nekim pićem. Kada uđe u novi dom, mladoj svekrva nudi zdjelu sa šećerom i vodom kojima prelazi preko ovratnika mlade, vjeruje se da će se tada mlada slagati s članovima obitelji. Također, u krilo joj se stavlja malo muško dijete sa željom da rađa mušku djecu.⁵³ Mlada mora biti nevina prije vjenčanja, to joj diže cijenu. Da bi se to utvrdilo, prve bračne noći ispod mladog para stavlja se bijela košulja ili plahta.

Đurđević (2009.) ističe kako pri oblačenju mlade u vjenčanicu nisu smjele sudjelovati udovice, pomagala bi joj ženska rodbina i prijateljice, no među njima nije smjelo biti udovica, žena koje su se više puta udavale, kao ni žena s nekom tjelesnom manom. Smatralo se da takve žene donose nesreću u brak, a žene s tjelesnim manama, odnosno s nekim nedostatkom, mogle bi to odraziti na buduću dijete para. Kada bi se mlada oblačila, a svatovi po nju dolazili, njezina bi obitelj odugovlačila i iz zabave tražila od kuma novac kao plaću za to što mlada odlazi iz

⁵³ Memedi, R.: *Tradicija i običaj Roma*, Udruga žena Romkinja "Bolja budućnost", Zagreb, 2012. (str. 46.-51.)

roditeljskog doma. Ovaj običaj vidljiv je i u drugim kulturama. Sve dok obitelj (roditelji) uvjeravaju kuma kako bi im trebao platiti za djevojku, on to vješto izbjegava. Napokon, novac koji su dobili od kuma daje se mladencima. Kada roditelji izvedu djevojku, predaju je mladoženji koji tada ljubi ruku roditeljima mlade i daje obećanje kako će je štovati i voljeti. Zanimljiv je i običaj gdje pri odlasku mlade iz roditeljske kuće, mlade muško dijete hoda ispred mladenaca prolijevajući vodu sa strane kako se djevojka ne bi vratila kući, a mladencima nitko ne smije presjeći put jer onda neće imati sreće u braku. Kada naposljetku stignu do mladoženjine kuće, on prvi mora prijeći prag jer se vjeruje da će .ga žena slušati, odnosno da će on biti gazda u kući. Otac ga pita što mu donosi u kuću, a on na to odgovara „mir i Božji blagoslov“. Nakon ulaska moraju pojesti kruha i soli, to je blagoslov mladenaca od strane starijeg člana obitelji.⁵⁴ Zanimljivo je kako vjenčanje i ulazak u bračnu zajednicu, kao i sve rečeno do sada, prate brojni običaji, pravila i praznovjerja koji bi trebali rezultirati srećom, plodnošću i blagostanjem.

Nakon vjenčanja slijedi novi život za nove mladence. Promjene u društvu tada su brojne, žena i muškarac tada su punopravni članovi romske zajednice. Za muškarca ženidba osigurava prihvaćen položaj u društvu oženjenih muškaraca, dok za ženu udaja znači prelazak u novu obitelj, poštivanje nove majke (svekrve), a od nje se također očekuje preuzimanje aktivne uloge u kućanstvu. Također, ponekad, ovisno o mogućnostima, do rođenja prvoga djeteta par se smije preseliti u vlastiti dom i voditi život kako žele te se, naravno, bolje upoznati. Među Romima brak je ozbiljno shvaćena zajednica koja sa sobom nosi brojne odgovornosti, a o tome govori i činjenica da se od njih očekuje da se udaju/ožene s nekim unutar njihove skupine. Ukoliko žele ući u brak s osobom koja nije romskog porijekla, što se rijetko dopušta, to mogu, ali ako je *gađi* spreman živjeti prema njihovim pravilima. Dok, s druge strane, Romkinjama nije dopušteno ulaziti u brak s *gađima* jer su one te koje održavaju populaciju. U nekim slučajevima takav brak rezultira isključenjem iz zajednice, čime se održava plemenska čistoća. Nevjera u braku imala je brojne ozbiljne posljedice, pogotovo za ženu, čak i smrt. Također, ukoliko bi otac djevojke osjetio da je njezin muž maltretira, mogao bi je tražiti natrag, no tada je obvezan

⁵⁴ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 40.)

vratiti novce koje je za nju dobio.⁵⁵ Romski se brakovi rijetko raspadaju, a probleme koje imaju u braku, ukoliko su zaista ozbiljni, rješava romski sud o kojem će biti riječi kasnije u radu.

Pogreb, smrt, kao i same običaje vezane uz to, mnogi su autori opisali no opisano se razlikuje, stoga se pretpostavlja da je riječ o opisivanju drugačijih vjeroispovijesti, kao i različitih imovinskih stanja. Iako tako, jedna je stvar svugdje jednaka, a to je da smrt izaziva nelagodu i velik strah. Romi smrt, prema Rumbaku (2010.), doživljavaju kao besmisleni i neprirodni pojavu koja bi trebala razljutiti umirujuće. Oni se zapravo mrtvih boje, vjeruju kako mrtvi imaju slobodu putovanja između svjetova živih i mrtvih, a te „žive mrtve osobe“ nazivaju *čoxano* (duh). Takve duhove čine oni pokojnici čija je duša mrtva, ali su iz nekog razloga ostali zarobljeni u ovome svijetu. Smatra se da su duhovi osobe koje su za života učinile neko neoprostivo djelo ili da je pokojnik svoju dušu prodao vragu. Osim toga, zabrinuti su zbog potencijalne osvete mrtvih koji je mogu tražiti protiv onih koji ostaju u svijetu živih. Takva osveta naziva se *mulo*. Vjerovanje u nadnaravno postoji kod svih Roma, a varira od skupine do skupine. Rumbak (2010.) navodi kako Rom nikada ne umire sam, a ukoliko obitelj nasluti da bi njihov bližnji uskoro mogao umrijeti, po žurnom postupku šalju obavijest svim rođacima bez obzira na to koliko daleko oni u tom trenutku bili. Takav poziv prema nekim fiksnim kontaktima koji se uvijek održavaju zove se *urma*, a označava kontakt koji se ostvaruje i kada se ne zna adresa. Svi oni koji su u mogućnosti prisustvovati pokopu dolaze, a dolaze i prije nego što umirujući umre. Razlog tomu je opraštanje grijeha, što oni pokojniku kako bi lakše prešao na onaj svijet, a što pokojnik njima, kako ih ne bi proganjao u obliku *čoxana*. Umirujući se Rom, kao što je već rečeno, nikada ne ostavlja sam, a osim samilosti koju živi osjećaju prema njemu, razlog tomu leži i u potencijalnoj ljutnji umirujućeg člana, okupljanje oko njega traje kroz noć i dan, a o praktičnim pitanjima glede hrane i pića vode brigu ostali Romi. Kako se smrt približava, žalost rodbine i prijatelja se povećava, a Romi se ne libe pokazivati svoju tugu javno; stoga, prema nekim običajima, od nastupanja smrti pa sve do pogreba nema nikakvih aktivnosti (pranja, brijanja, češljanja...) već je sve usmjereno na tugu. Zanimljivo je kako Romi nikada ne smiju umrijeti u svojoj kući/šatoru već ih se mora iznijeti van, a ovisno o tome

⁵⁵ Rumbak, I.: *Upoznajmo Romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska Organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 65.-67.)

koliko vremena za to imaju, odnose ih samo ispred praga ili u poseban objekt. Sva se ogledala moraju pokriti, a posude s vodom moraju biti ispražnjene, ispred pokojnikova doma mora gorjeti vatra koja se ne smije ugasiti sve do ukopa. Vatra se pali kako pokojniku ne bi bilo hladno na onome svijetu i kako bi se rastjerali zli duhovi. Nije dozvoljeno dodirivati pokojnika radi straha od osвете ili kontaminacije. Pokojnik je opran i obučen u najbolju odjeću, čak ponekad i neposredno prije nego umre, ako to nije moguće angažiraju se ne-Romi koji to naprave nakon smrti. Neka plemena stavljaju u nosnice pokojnika čepove od pčelinjeg voska kako bi spriječili zle duhove da izađu iz tijela pokojnika. Što se tiče samoga pokopa, uz pokojnika se najčešće pokapaju i njemu važne stvari poput violine ukoliko je bio glazbenik, duhana i lule ukoliko je bio pušač, novca, nakita itd. Kada uz pokojnika pokapaju duhan i lulu nikada ne stavljaju i šibice jer smatraju da će se vratiti i zapaliti im kuću. Na romskim pogrebima tradicionalno je uvijek puno ljudi, a boje u koje su obučeni su crna, bijela ili crvena. U novije vrijeme to je crna, ali često se vidi i crvena boja koja štiti od zlih duhova mrtvih. Nakon pokopa sve materijalne veze s pokojnikom moraju biti uništene, najčešće zapaljene ili prodane, njegov pribor za jelo uništen, a ponekad i njegove životinje ubijene. Običaj je takav jer se uklanja svaka mogućnost osвете pokojnika.⁵⁶

Clébert (1967.) iznosi kako se tijelo pokojnika pere u slanoj vodi, a potom se presvlači u novu odjeću, dok kod nekih skupina Roma „uljepšavanje“ počinje za života umirujućega tako da mu se pruži zadovoljstvo da se vidi kako je lijepo obučen za „veliko putovanje“. Neka plemena prije ukopa probadaju srce pokojnika dugačkim iglama kako bi se uvjerali da je doista mrtav. Kako Romi nemaju kult groblja, oni nakon pokopa ne obilaze grobove – grob se zaboravlja.⁵⁷ Đurđević (2009.) s druge strane, objašnjava kako se svi običaji do pokopa odvijaju u kući pokojnika, no spremanje pokojnika je zadatak najuže obitelji i prijatelja, osim oblačenja pokojnika koje ne smije učiniti član obitelji već prijatelj. Također, pokojnik je jednu noć morao ostati u svojoj kući, a ispod sanduka stavljala bi se posuda puna vode koja se, zajedno s vodom u kojoj je pokojnik okupan, nakon pokopa baca u vodu koja teče ili se zakopavala daleko od kuće. Pored glave pokojnika stavljala se svijeća koja se čuvala godinu dana nakon smrti i palila na dan smrti, nakon tri tjedna, tri mjeseca,

⁵⁶ Rumbak, I.: *Upoznajmo Romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska Organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 69.-75.)

⁵⁷ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 218.-222.)

šest mjeseci nakon smrti, devet mjeseci i godinu dana od smrti. Nakon mise zadušnice ta bi se svijeća bacala u vodu koja teče ukoliko se obitelj ne bi odlučila na još 6 mjeseci žalovanja. Prilikom zatvaranja sanduka nije se smjelo govoriti, a pri iznošenju pokojnika, onaj tko bi ostao u kući morao je otvoriti sve prozore kako bi iz doma izašao zadah smrti. Nakon ukopa, vraćali su se u kuću pokojnika u kojoj su bile organizirane karmine, dolazili bi u dvorište, a tamo bi ih čekala voda kojom bi morali oprati ruke. Ruke potom nisu smjeli obrisati već osušiti na vatri koja je također bila zapaljena u dvorištu. Tako su izbjegli pojavljivanje straha od mrtvacu. Zatim se objeduje, a prije objeda najstariji živi član zajednice obraća se prisutnima te im govori kako objed može početi. Hranu prvi može kušati preostali bračni drug, a ukoliko ga nema onda djeca pokojnika. Hrana koja bi nakon karmine ostala također bi se bacala u tekuću rijeku ili zakapala daleko od doma i to najkasnije do ponoći. Odjeća koju su toga dana nosila morala se oprati, a oni se okupati, ukoliko to nije napravljeno, nisu se smjeli kupati, a muškarci ni brijati iduća tri tjedna.⁵⁸

Pravni običaji u Roma razlikuju se od ne-romskog stanovništva po tome što se zapravo za većinu prijestupa Romi ne obraćaju državnim institucijama već tzv. romskom sudu. *Romano kris*, odnosno romski zakon, označava pravdu u ovom narodu i ima vrlo značajnu ulogu u njihovim životima. To je, prema Đurđević (2009.) institucija bez sjedišta koja rješava sporove unutar romske zajednice. Sporovi mogu biti razni, od najmanjih nesuglasica do vrlo značajnih djela poput uvreda, podjele dobiti, preljuba u braku, tuče, rastava itd., jedino što ne rješava romski sud je ubojstvo koje je u ovom narodu veliki grijeh. Romski sud čine muškarci – *krisarija* kojih je, ovisno o slučaju između dva i deset članova, no uvijek parni broj, kako bi balansirali svaku stranu. Oni nisu smjeli podržavati niti jednu stranu, odnosno pokazivati pristranost, a odgovorni su za ispravnu proceduru i odlučuju za kaznu koja će se primijeniti. Krisari uživaju veliko poštovanje zajednice, a osim što se radi o vještim govornicima, morali su biti realni. Kazne koje bi izricali uglavnom su zabrane, a u novije vrijeme i novčane.⁵⁹ Što se tiče već ranije spominjane društvene kontrole u Roma, ona jamči regularnost, koheziju i trajnost društvenih struktura, njezino je značenje jako važno jer je zajednica važnija od pojedinca. Mnoga su pravila, odnosno zabrane, a osobito velik broj je onih vezanih uz čistoću poput načina

⁵⁸ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 41.-42.)

⁵⁹ Ibidem (str. 43.-44.)

pripremanja hrane, održavanje čistoće tijela, propisnog ponašanja s osobama drugog spola i odijevanja. Većina tih pravila odnose se na čistoću i nečistoću kod osoba i predmeta. Na primjer, za Rome, družiti se s ne-romskim stanovništvom donosi opasnost od potencijalnog prljanja, zatim, također pripadnici neke romske skupine često upiru prstom u pripadnike druge skupine, a njihova različita ponašanja smatraju nečistim. Postoji, naime, i potreba distanciranja zajednice od pojedinca koji je počinio neko „nečisto“ djelo. Brojna su pravila koja grupi dopuštaju distanciranje od takvoga ponašanja, služeći se sankcijama koje su ponekad i doživotni izgon iz zajednice, a u lakšim slučajevima uskrate objedovanja za istim stolom, korištenje istog posuđa itd. Romski sud, prema Liégeois (2009.) temelji se na zajedničkoj želji da se reguliraju sporovi koji bi mogli ugroziti društveni poredak ili potkopati temelje društva. Po jedan muškarac iz svake kuće, onaj najstariji, automatski je član *krisa*, oni su predstavnici cijele zajednice, a biraju se iznova pri svakom novom vijećanju. Zajednica se može dakako pokazati kroz sankcije koje variraju o počinjenom djelu (plaćanje globe do izгона), a sankcije pogađaju cijelu obitelj krivca jer je odgovornost kolektivna. Romski sud, dakle, postoji kao društvena moć, a bez odobravanja cijele zajednice on ne bi imao smisla, stoga se sud koristi kao ograničavajući organ.⁶⁰

Prema Rumbak (2010.) *Romano Kris*, odnosno romski sud, dolazi tek na kraju i neophodan je ukoliko se sukobljene strane ne mogu dogovoriti. Autor navodi tri razloga zbog kojih romski izvori ističu superiornost svoga pravnog sustava, a to su da romski zakon djeluje na način da štiti interese svih Roma, njihovih prava, etničku posebnost i tradiciju, nediskriminaciju pojedinca i činjenicu da je romski zakon zadržao svoj osnovni oblik uz adaptaciju novijim vremenima i mjestima. *Romaniya*, romsko običajno pravo, poznato je svim Romima, ono je samostalno i ne sadrži pravila stranih pravnih sustava. Glavna mu je svrha postizanje ravnoteže (*kintala*). U zakonu mogu posredovati razne romske skupine, *Natsia* – narod, *Kumpania* – kućanstva, ne nužno iz istoga plemena, mogu biti s istog geografskog područja, ali povezani iz socioekonomskih razloga. *Vitsa* – klan i *familija* – sastoji se od proširenih obitelji, a uključena je u maloljetničke sporove. U svakoj romskoj zajednici vlada osoba koja je izabrana prema svojoj mudrosti, dobi i iskustvu, a neka plemena tu osobu nazivaju *baro manuš*, što znači veliki čovjek. Prije romskog suda postoji još

⁶⁰ Liégeois, J. P.: *Romi u Europi*, Ibis grafika, Zagreb, 2009. (str. 72.-74.)

jedan neformalni postupak koji se naziva *divano*, a obrađuje cijeli sukob unutar romske populacije od onoga dana kada je sukob započeo. Ukoliko se sukob razvio između više različitih romskih skupina, *divano* se sastavlja od priznatih i poštivanih osoba iz svih skupina. Kao što je već ranije rečeno, ukoliko dogovor nije moguć, a djelo, prijestup ili pitanje vrlo ozbiljno, npr. krađa, preljub ili ubojstvo, mora se sazvati romski sud, odnosno *Romano Kris* koji predsjedavaju *Krisnitorya* (krisarija u ranijem tekstu). Romi ponekad nisu niti svjesni svih svojih zakona, a razlog tome je to što ti zakoni nikada nisu bili napisani, a postoje i danas jer su kroz povijest prošli generacijskom usmenom predajom, iako tako, Romi zakone tumače u skladu sa suvremenim običajima. Rumbak (2010.) iznosi kako je *Romani Kris* najvažniji događaj u životima Roma, održava se na neutralnom terenu skupine (*kumpanija*) gdje optuženik i tužitelj sami iznose svoje zahtjeve i obranu, a ukoliko je žrtva prestara, premlada ili bolesna može je zastupati najbliži muški član obitelji. Publika je dopuštena, kao svjedoci ili potpora no morali bi šutjeti. Ukoliko publika uoči da svjedoci lažu ili ne iznose sve pojedinosti spornog događaja dozvoljeni su zviždati i dobacivati. Sudac presudu proglašava svima prisutnima, a ukoliko presudi u korist optuženoga, to je razlog za slavlje. Kazne su, kao što je ranije navedeno, raznolike, ovise o težini samoga djela, a kreću se od podmirenja troškova sazivanja suda, hrane i pića do stalnog izгона iz zajednice. Smrtna kazna više se ne primjenjuje jer Romi smatraju da se ljutiti duh može osvetiti. Kazna koja Romima najteže pada možda je izgon iz vlastite zajednice – socijalna smrt. Optuženi tada ne smije imati nikakav društveni kontakt s drugim članovima svoje zajednice, ne smije se s njima družiti, nitko ga neće pokopati niti mu doći na pogreb, a u blažim slučajevima postoji i privremeni izgon koji se koristi, primjerice, kada jedan Rom ukrade nešto drugome, tada je obvezan raditi na neodređeno (dok ne nadomjesti iznos) bez plaće.⁶¹

4.2. Vjerski običaji

Što se tiče vjerovanja Roma, odnosno religija koje prakticiraju, razlikuju se od područja do područja, prihvatili su religije zemalja u kojima žive iz praktičnih razloga.

⁶¹ Rumbak, I.: *Upoznajmo Romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 118.-123.)

Formalna religija često je „dopunjena“ vjerom u nadnaravno. Romi vjeruju u nadnaravno, koliko i u rituale liječenja, psovke i upotrebu prokletstva. Sretne čari, talismani i amajlije, uobičajeni su među Romima, a provode se kako bi izliječili bolesti i spriječili nesreće. Iako običaji pod nazivom *Romaniya* predstavljaju standarde, sustav prihvatljivih ponašanja i provode najviša romska vjerovanja te su oni jednaki u bilo kojem dijelu svijeta. Romi, generalno, nemaju svoju religiju, oni vjeru preuzimaju od područja u kojem se nalaze, a zanimljivo je kako su, pri samom doseljavanju u Europu, Romi bili prozvani hodočasnicima i pokornicima maloga Egipta. Iako tako, brzo se slika o religioznim Romima pretvorila u mit o prokletima koji su uskratili konak svetoj obitelji i iskovali čavle za razapinjanje Isusa. Kako su usvajali religije od zemalja u kojima žive, među ovim narodom ima rimokatolika, pravoslavaca, protestanata i muslimana. Sveta Sara zaštitnica je Roma, a postoji mnogo teorija tko je ona i kako je postala zaštitnica naroda.⁶²

Kada je riječ o svetoj Sari zaključuje se kako postoje dvije Sare, jedna koja pripada katoličkoj crkvi, a druga Romima. Prva Sara sluškinja je triju Marija (Marija Salomska, Marija Jakovljeva i Marija Magdalena) koja je došla sa svojim gospodaricama na obalu Saintes-Maries-de-la-Mera jer su bile prognane iz Svete zemlje. Ta Sara nije bila svetica, ona je prognana iz crkve. Romkinja Sara je, s druge strane, živjela na obali Rhône sa svojim plemenom i primila je ove tri prognane Marije. Ta je Sara bila proročica koja je dobila viziju kako netko dolazi i treba njezinu pomoć pa kada je uočila tri žene na olujnom moru bacila je svoju haljinu koja joj je poslužila kao splav te dovela sigurno tri žene do obale. One su pokrstile Saru i počele propovijedati Evanđelje. Na tome mjestu 24. i 25. svibnja svake godine održavaju se hodočašća kojima Romi katoličke vjeroispovijesti prisustvuju. Osim njih, svetoj se Sari klanjaju i ne-Romi; stoga je to zapravo jedan od rijetkih obreda u kojima su sudjelovali zajedno.⁶³

Sveta Sara, odnosno Crna Sara, romska je božica koja se slavi u svibnju, a hodočasnici iz cijeloga svijeta idu na jug Francuske. Oni vjeruju da Crna Sara liječi neplodnost pa pri svojim hodočašćima najčešće daruju kip svete i dodiruju je kako bi izliječila neplodnost. Osim Sare, postoji i teta Bibi koju slavi samo nekoliko

⁶² Rumbak, I.: *Upoznajmo Romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 94.-96.)

⁶³ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 166.-170.)

plemena (Kalderaši, Gurbeti i dr.) ona se smatra bićem koje spašava Rome od teških bolesti, prvenstveno kuge, a vjeruje se da je posebno naklonjena djeci. Njoj se u čast pripremaju obiteljske slave koje se prenose s koljena na koljeno, a mnogi je štiju ne samo radi zaštite od kuge već i zbog zaštite od drugih bolesti. Ukoliko im se član obitelji (osobito dijete) razboli, a potom i ozdravi, ukućani se često obvezuju da će slaviti tetu Bibi. Pripreme za slavlje tete Bibi vrlo su neobične, a traju mjesec dana. Svaki kut kuće mora biti besprijekorno čist, posuđe nakon večere ne smije biti neoprano u sudoperu jer bi se teta Bibi mogla naljutiti – tada teta pljuje u njihovo suđe i na kuću, a neki član obitelji bi se mogao razboljeti ili te godine kućanstvo neće napredovati. Za taj blagdan obitelj jede purana kojega mjesec dana hrane na način da se natječu čiji će puran biti bolji i veći. Noć prije se sprema, mijesi se kolač, pali se svijeća i ubija se puran kako bi se sljedeći dan mogao pripremiti. Taj se dan nitko ne češlja, ne kupa, niti se gleda u ogledalo jer je taj dan namijenjen teti Bibi da se uljepšava. Neka plemena tetu Bibi slave i tako da se okupe oko voćke (najčešće kruške), okite je cvijećem i crvenim trakama te oko drveta stave hranu i pjevaju molitve.

Legenda o teti Bibi kaže kako je jedan dan na zemlju stigla tamnopusuta žena s dvoje djece (Bibi), a kako je u to vrijeme vladala kolera, najosjetljivija bića, djeca, bila su posebno pogođena tom bolešću. Bibi je lutala zemljom i tražila sklonište za sebe i svoju promrzlu djecu, no nitko je nije htio primiti. Tada je naišla na nekoliko zemunica u kojima su živjeli Romi sa svojom bolesnom djecom. Oni su je prihvatili i nahranili ih s posljednjim komadom kruha. Kada je odlazila, teta Bibi zahvalila je domaćinu i rekla mu kako ju je sam Bog poslao da utvrdi dobro i zlo u ljudi te da će djeca domaćina koji ju je primio biti pošteđena bolesti. Jedan od važnijih romskih praznika jest Đurđevdan. Za ovaj se praznik može reći da je i njihov jedinstveni praznik jer ga slave Romi diljem svijeta, bez obzira na vjeroispovijest. Kao tradicionalno nomadski narod, Romi su ovim danom obilježavali prekid zime i početak proljeća, što je ujedno značilo da je vrijeme pokrenuti čerge i krenuti na put. Na Đurđevdan se žene svečano odijevaju, stavljaju nakit, pleše se i odjekuje romska glazba. Kako se praznik slavi 6. svibnja, Romi čiste cijelu kuću, a mladi dan ranije idu prikupljati biljke kojima se ukrašava kuća i ograda kako bi godina bila plodna, da imaju zdravlja, ploda i roda na polju i u domu. Glavni običaji za Đurđevdan su pletenje vijenaca od bilja, ukrašavanje kuće, umivanje biljem i kupanje u rijeci i

ubijanje janjaca. Za Đurđevdan domaćica peče kolače, a do tada se ne jede ništa što je mlado (meso, voće, povrće) radi uvjerenja da jedući mladu janjetinu, čovjek jede meso svoje mrtve djece. Janjcu se prvo daje vode jer se smatra grijehom ubijati žedne životinje, a kolje se prije izlaska sunca, nakon toga čina dolaze djeca koja sebi na čelo stavljaju točkicu krvi mrtvog janjca da budu zdrava i imaju rumene obraze. Jetrica janjca se začinja, kuha i potom dijeli susjedima jer se smatra da jetra janjca zaklanog na Đurđevdan ima magičnu moć. Nekadašnji običaji uoči Đurđevdana podrazumijevali su da domaćica napuni posudu vodom, proljetnim biljem i na nj stavi crveno jaje koje je ostalo od Uskrsa, a posudu zatim do jutra stavi pod ružu u vrtu. Tom bi se vodom sljedeće jutro umivali ukućani. Djeca da budu zdrava kao dren, djevojke da nađu momke, stariji da budu zdravi i domaćin da mu kuća bude dobro čuvana. U Roma katoličke vjeroispovijesti slavi se Jurjevo (Đurđevo-Đurđevdan) 23. travnja, a toga se dana prisjećaju sv. Jurja, jednog od najslavnijih mučenika.⁶⁴

Liégeois (2009.) običaje poput krštenja ili pogreba usko povezuje s religijom jer su, kako kaže, to prilike koje su najviše vezane za zabrane, a samim tim i obredi pročišćenja za ukidanje tih zabrana. Krštenje se odvija u kontekstu vjerovanja u elemente koji bi trebali određivati sudbinu djeteta, što je važnije od svih sakramenata. S druge strane, pogreb i okupljanje oko preminulog kojemu će doći svi rođaci i prijatelji, bez obzira na to koliko daleko se nalazili. Autor ističe važnost hodočašća koja su zapravo i najvidljiviji aspekt vjerskih aktivnosti Roma. One ponekad mogu biti samo opravdanje za putovanje, a hodočašće o kojemu je i ranije bilo riječ na jugu Francuske, odnosno Les Saintes-Maries-de-la-Mer, pretvoreno je u velike romske skupove, no bez obzira na to, posjećenost je velika, što zbog potrebe za susretima s ostalim grupama, što zbog vjerskih razloga.⁶⁵

Romi, bez obzira na vjeroispovijest, intenzivno vjeruju u Boga (*o Devel, o Del, Devla*), Bog je sve skupa, nebo, vatra, vjetar, kiša – sve osim vode. Iako tako, postoji puno oprečnih mišljenja, a prvo takvo je da već Romi Kalderi tvrde da taj Bog nije stvoritelj. Oni tvrde kako je Zemlja (*Phu*) postojala puno prije Boga i da ona označava svijet. Prema njihovoj predaji na već postojećoj Zemlji stvorio se Bog, a pored njega se neočekivano stvorio i Đavao (*o Bengeh*). Bog je izvor dobra, a Đavao

⁶⁴ Memedi, R.: *Tradicija i običaj Roma*, Udruga žena Romkinja "Bolja budućnost", Zagreb, 2012. (str. 63.-73.)

⁶⁵ Liégeois, J. P.: *Romi u Europi*, Ibis grafika, Zagreb, 2009. (str. 89.-92.)

izvor zla, obojica su jednako moćni i obojica se međusobno bore jedan protiv drugoga, a tako su i stvorili ljude. Đavao je jednoj osobi dao muški oblik, drugoj ženski, a Bog im je nadahnuo riječ, tako su postali Adam i Eva (*Damo i Yehwah*). U predaji Kaldera, rođenje Adama i Eve, vezano je uz dva stabla koja se uzdižu na obali rijeke, ali ne donose nikakva ploda. Ispred jednog drveta stajao je muškarac, a ispred drugoga žena, obavijeni granjem, a u tom se dodiru zemlja pretvorila u meso. Jedno stablo je stablo kruške, a drugo stablo jabuke. Adam je zagrizao krušku i tada se pojavi zmija (*sap*), a nakon što vidi što se dogodilo pokuša spriječiti Evu da zagrije jabuku, no tad se umiješa Bog, zmija se povuče, a Eva pojede plod. Ovdje je biblijsko predanje izvrnuto.⁶⁶

4.3. Razgovori s pojedincima romske nacionalne manjine

Kao što je već ranije rečeno, norme i oblici ponašanja koje Romi njeguju prenose se tradicijom, a u istraživanju i razgovorima s različitim pripadnicima romske manjine autorica je nebrojeno puno puta na svoje pitanje „zašto?“ dobila odgovor: „tako su radili moji djedovi“ ili „tako mi je baka rekla“. Stoga se zaključuje kako u narodu ne postoji običaj, odnosno tradicija do koje se drži, već je sve što rade naučeni oblik ponašanja koji se prenosi s koljena na koljeno. Oni jednostavno rade ono što su naučili od svojih predaka i to su bez objašnjenja prihvatili kao nešto što će oni nastaviti raditi za života. Suprotno tome, u ovom dijelu rada moguće je vidjeti kako se u romskim običajima ipak nešto mijenja. Prvi razgovor vođen je s gospođom rođenom 1950., pripadnicom skupine Kanjari, a drugi razgovor s bračnim parom u dobi od 25 i 30 godina također iz skupine Kanjari. U ovim razgovorima vidi se način života sugovornika, vrijednosti koje štiju, kao i razlike među njima.

Kao što je ranije rečeno, u svrhu pisanja diplomskog rada vođen je razgovor s pripadnicima romske nacionalne manjine. U prvom razgovoru su sudjelovale dvije osobe: Lorena Matušan, autorica rada i prva sugovornica. Razgovor je vođen 15. svibnja 2023. u domu sugovornice. S obzirom da sugovornica želi ostati anonimna, u radu će biti predstavljena kao Ana. Gospođa Ana porijeklom je iz Srbije, rođena je 1950. u Osijeku. Jedna je od osmero djece i jedina je živa. Ana se udala u Bjelovar

⁶⁶ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 159.-161.)

za supruga kojega su izabrali njezini roditelji, no poznavala ga je i prije vjenčanja. Kada se udala imala je 15 godina, a njezin suprug 16. Pri udaji, iako je njezina obitelj slavila Đurđevdan, morala ga je prestati slaviti jer je njezina nova obitelj slavila sv. Jovana kojega je tada i ona počela slaviti. Ana je pravoslavne vjeroispovijesti, no kako kaže *Bog je jedan*⁶⁷, pa ona ide i u katoličku i u pravoslavnu crkvu na misu. Na pitanje čime se bavila cijeli život, Ana kaže kako su brali bilje za tvornice po šumama i poljima, skupljali željezo za preprodaju i perje za jastuke i poplune. Djecu je rodila kod kuće, ima dva sina i dvije kćeri. ... *nema to k'o danas, trči u bolnicu odma', dođu one razumne žene koje znaju i one porode, dugo traje, ali uspije se...*⁶⁸.

Prema njenim riječima, kada bi se dijete rodilo uživao bi se češnjak u komad tkanine koji bi stajao djetetu uz glavu kada spava radi uroka. Svoju je djecu došla do njihove druge godine. Muška su se djeca školovala, a ženska, kao i ona, ne. Ženska su djeca odgajana kao domaćice, a muška su sa muškim dijelom obitelji išla raditi i naučiti posao. Svoj svojoj djeci Ana i njezin pokojni muž birali su partnere, a na pitanje kako se traže partneri, Ana odgovara: *Kako se traže muž i žena?! Pa zna se, zna se tko ima mlade ljude. Ideš pa pitaš, znaš kakvi su, jel su pristojni...*⁶⁹. Budući da gospođa živi sama u dvorišnoj kućici jedne velike kuće, autorica rada upitala ju je gdje su joj djeca, na što je odgovorila kako su joj kćerke u Njemačkoj, a sinovi u Hrvatskoj, velika kuća u istom dvorištu pripada njezinom sinu. Kada su bili mladi, ona i njezin suprug kupili su dvije kuće za sinove, kako se oni ne bi svađali oko imovine. Sada jedan sin živi u kući do nje, drugi u naselju, a kćeri u Njemačkoj.

Iako se u svojoj dosada proučenoj literaturi naglašava briga za ostarjele roditelje u Roma, daleko više nego u pripadnika ostalih naroda, gospođa živi sama, a sa sinom s kojim dijeli dvorište nije u dobrim odnosima i to pripisuje snahi: ...*tu mi je sin u kući do. Nego što je ta..., šta da joj radim, ali ja, za njega mene boli duša, moje dete, razumeš, jer on je kao žensko. Ja sam ju izabrala, ona je bila tako, slušala je majku... Slušaš, ali ne moraš ove gluposti, to nije lepo. Da te savetuje, da se ne drogiraš, da ne ideš, da piješ i da bežiš sa onom bandom, to je kulturna stvar... ja sam nju izabrala, ona nije bila takva, ali ona je mnogo letila za svoju mamu i onda je on ostao s njome, toliku djecu ima, šest komada.*⁷⁰ Drugi sin, koji također živi u

⁶⁷ Sugovornica 1.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

Bjelovaru, bolestan je i gospođa je zabrinuta za njegovu zdravlje, ali kaže: *Dosta da ga vidiš, nije on zdrav i sposoban, ali dođe on, na majku je dosta da vidi svoje dete da je zdravo.*⁷¹ Također, na upit proriču li sudbinu romske žene i zna li osobu koja se time bavi odgovorila je: *Gatare? Nema kod nas. Ma kakvi, to laže ženska, palamudi da ti uzme novce. Pa 'ko je lud, 'ko ima novce za bacanje neka da. Ma glupost, među naši to nema, to je glupost, to je laž. Šta ćeš ti meni pokažeš? Pa mogu ja i tebi, to izvađaju za novce. Ima puno ove ženske što su mlade, rastavljene, imaju neki džumbus u sebi, i oni mislidu da ćedu sad (...), vidim ja ono na televiziju, pali one svijeće, laže ženska. Ne vjerujem u to! To su bljuvetine, ovo što vidim sa očima da se radi šta oni izvađaju. Šta ona može da kaže na te karte i na taj grah, da očisti urok? Kak'i urok, od čega?*⁷²

U razgovoru s gospođom koja je spomenula nekoliko puta da se vjenčanje slavi tri dana, autorica je pitala slavi li se sve po tri dana ili je to običaj samo za vjenčanje. Sugovornica je odgovorila: *Zavisu kako koje krštenje, ako su malo bogatiji. Božić, Uskrs, sve se slavi 3 dana šta ćeš jedan dan, 1 dan treba da spremiš...*⁷³

Što se tiče običaja za vrijeme vjenčanja, Ana je objasnila kako je izgledao miraz koji je ona dala za svoju kćer i kako je njezina snaha ušla u obitelj: *...ja sam izvadila pa sam stavila na moju kćer da ima za 2 godine, da ne mora da kupuje. Kupila sam šta treba. Snahi guji kupila njena mama, ozbiljno. To je običaj. Šta je njezina mama njoj kupila, jastuci, plahte, to je bio miraz, dala guja nakit. Ako hoće neka ga čuva, ako neće neka ga da. Ja sam davala (nakit) moju kćer. To je njoj dala njena mama neku narukvicu, jedan prsten, jedne minđuše. Šta je imala to je dala i poslije ako je pametna nek' si zaradi, neka si čuva pa nek' si kupuje.*⁷⁴

Kako se, prema literaturi Romi žene i udaju vrlo mladi sugovornica je ispričala: *Ima i od 16 da se žene, prije 13, 14 tako se isto udaju. Ako ostane 17, 18, to je stara cura. A sad udaju se i po 20, ali su kulturne, pristojne, ali nitko ih ne maltretira, Bože sačuvaj. Nije to ropstvo, ali ima svačega.*⁷⁵

⁷¹ Sugovornica 1.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

Osim toga opisala je i neke običaje poput već opisivanog plesa sa sitom: *Ples sa sitom, to ti je, mlada, djever i mladoženja, plešu sa sitom. To je sito što se skupljalo brašno, skupljaju dar. Stavlja se rubac jedan crveni, pokrije se to sito i tu se stavlja novci. Kad prođe narod, djever, mlada, njegov otac i od mlade otac oni gledaju, brojdu koliko su kupili za tu mladu. Ako ima više gosti, to je bolje za mladoženju i za mladu. Mora svatko da da 200, 300 eura. To je 3 dana, ali uživaju, vesele se. To je jedan dug...*⁷⁶.

Sugovornica je opisala i kako se pozivaju uzvanici na svadbu: *Zove ga, donese litru rakije, okiti flašu, i ide od kuće do kuće (kum), oni znaju kad se spremi svadba, dogovoridu se, na primjer sad taj dan u toliko sati počnemo i onda taj što dođe sa rakijom što pozove naroda, on zna da je javio cijelom narodu koji treba da dođe, lepo je.*⁷⁷. Također, na pitanje kako izgleda romska svadba, sugovornica je odgovorila: *Oni jedu, piju... Uživaju narodnu muziku. Ne matratira te (muzičar) kako hoćeš svira, (iznajmljuju trubače iz Srbije) igraju, pevaju, veselidu se i lepo je, ni da se tuče, ni da se svađa, lepo je. Veselje je najbolje.*⁷⁸

Što se tiče proslave blagdana, običaji su raznoliki: *Ne idu za Uskrs u crkvu, za Božić drugi dan idu jer sedidu celu noć. Ženska glavo, nemamo mi borove, imamo ono drvo što raste, onu hrastovinu, ovi po novom uzmu onaj plastični bor, deca. To je tako i u Srbiju, ta tradicija ide od tamo, ljudi tu ne rade to. Prije su stare žene radile onu slamu pa bi se djeca u njoj igrala...*⁷⁹

Gospođa, kao što je već rečeno, živi sama, suprug joj je umro, a djeca imaju svoje živote. Dosta pažnje poklanja slikama. Fotografija je u kući zaista mnogo, a gospođa je usamljena pa kaže: *I tako, ostale su nam slike uspomene, a to više peče kad vidiš sve te slike...*⁸⁰

Drugi razgovor vođen je 28. svibnja 2023., a kao i u prethodnom razgovoru, sugovornici žele ostati anonimni. Riječ je o bračnom paru u dobi od 25 i 30 godina koji nije odrastao u Hrvatskoj. Svrha ovog, drugog razgovora, bila je prikazati različitosti između Roma u Republici Hrvatskoj i Roma u inozemstvu, kao i razlike u

⁷⁶ Sugovornica 1.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

poimanju svoje kulture i njezinom vrednovanju, a osobito radi razlike u godinama. Naime, za razliku od prve sugovornice, ovaj par vjenčao se prije tri godine, kada su bili punoljetni, upoznali su se bez miješanja njihovih roditelja, a većinu običaja koje je opisala prva sugovornica ovaj par ne prakticira. Štoviše, za neke od njih nikada nisu ni čuli. Oboje su pravoslavne vjeroispovijesti i pripadaju romskoj skupini Kanjari, kao i prva sugovornica. Suprug je porijeklom iz Hrvatske, rođen je 1993. u Italiji, tamo je završio osam razreda osnovne škole, gdje je i živio do svoje 16. godine, nakon čega se s obitelji često selio. Jedan je od osmero djece, a suprugu je upoznao u Srbiji. Ona je porijeklom iz Srbije, tamo je i rođena 1998., nikada nije išla u školu, no zna čitati i pisati, to je naučila samostalno, jedna je od 13-ero djece, a s obitelji je živjela u Italiji i Srbiji. Na pitanje zašto Romi nerado idu u školu odgovorili su: *Znači ima ljudi što misle njegova kćerka kad ide u školu više godina, (eto do 13, 14 godina) moja sestra je išla u školu do trinaeste godine, poslije počne ekipa, da se ide u grad ovo, ono... onda više neće da žive kao Romi, mijenja se skroz i ako ona odluči, neću da živim kao vi recimo, ti ne možeš da imaš išta protiv ako ona ima 15, 16 ili 17 godina, ti više ne možeš ništa da kažeš. Znači oni do 12, 13 godina paze da ne mijenja skroz način života....*⁸¹ Iako tako, u razgovoru je sugovornik ipak otkrio kako su mu roditelji govorili da nastavi školovanje, no on sam to nije htio: *... roditelji su govorili idi, idi, idi. Dok smo rasli sam išao i posle osmog razreda sam rekao neću više ići....*⁸² S druge strane, autorica je upitala sugovornicu zašto ona nije išla u školu, na što joj je sugovornica odgovorila: *Ja nisam htela da idem u školu, nije bilo moranje da idem, moje sve sestre su išle u školu i braća, samo ja nisam išla.*⁸³ Također, na pitanje što je radila kada su svi išli u školu i je li učila kuhati i spremati s majkom, rekla je da se igrala i da ne zna kuhati.

Par se, kao što je već rečeno, upoznao u Srbiji: *...meni je rekao moj bratić gdje je ona, on je znao da ja nemam ženu i rekao mi je ima tu jedna djevojka... i posle toga ja sam bio tamo u Srbiju, pa mislim 10, 15 dana, tako... familija njezina nije znala da sam ja njoj dao broj. Mi smo se upoznali posle toga, moja familija je zvao njegova familija. Rekao je znači mi hoćemo da dođemo kod vas kući, da se dogovorimo, ako vi pristajete na to. Znači ako oni pristanu OK, ako ne pristanu, ona je punoljetna, ja sam punoljetan. Znači nama, ne zanima to nas... ali oni su pristali, i njegova familija i*

⁸¹ Sugovornici 2.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

moja, i tako smo napravili poslije svadbu...⁸⁴. Na pitanje što bi napravili da se obitelji nisu složile, par je gotovo jednoglasno odgovorio: Pa isto bi napravili svadbu!⁸⁵.

Što se tiče svadbenih običaja, osobito plesa sa sitom o kojem je bilo riječi u ranijem razgovoru, sugovornici nisu znali što je to, niti da je to običaj, no objasnili su kako oni imaju drugačiji način za prikupljanje novca na vjenčanju te da mladenci daju uzvanicima cvijeće, a uzvanici mladencima novce. Pozivanje gostiju na svadbu odradili su brat od supruga i brat od supruge koji su s bocom rakije obilazili kuće uzvanika. Također, supruga je prije svadbe kao miraz od svoje obitelji dobila zlato, a na pitanje jesu li je (suprugu) morali platiti, suprug je odgovorio: *Pa recimo da, ali to je poklon... znači moja familija je poklonila malo više jer dobili smo snaja, a meni su poklonili, to je kao za sreću što su oni poklonili meni, isto zlato.⁸⁶* Osim toga, u brojnoj se literaturi napominje kako djevojka prije braka mora biti nevina, na što je par rekao: *U neki situacija da, ali ne u svi... to se mora znati unaprijed, poklon je veći ako je nevina. Ako se dokaže da nije, smanji se poklon... poklon se daje prije vjenčanja, jedan dan prije...⁸⁷, osim toga rekli su: Ako nije nevina može se prekinut' brak ako je tako dogovoreno. To je sve po dogovoru. Jer prije su se ljudi ženili sa 15, 16, 17 godina, sad nema više to, najmanje treba da ima 18, ali sad gdje ćeš više da nađeš ljudi koji su nevini...⁸⁸*. Oni su također opisali kako u takvim situacijama mladenci za vrijeme vjenčanja moraju otići u sobu i vratiti se te uzvanicima objaviti je li mladenka do toga trenutka bila nevina.

Također, budući da je prva sugovornica ispričala kako je do udaje slavila Đurđevdan, a poslije sv. Jovana, autorica je upitala par koju slavu oni štuju, na što su odgovorili kako slave sv. Jovana te da je sugovornica i prije ulaska u novu obitelj slavila istoga sveca pa nije morala to mijenjati. Objasnili su također kako postoje i pravila za slavlje ukoliko su oni u ulozi domaćina: *...to počne 19. januara i završi 21., traje 3 dana (...). Prase kad se seče, ako sam ja gazda, ako ja slavim, prase moram ja da ubijem, da ono ja samo stavim nož, ne moram ja sve (...). Pravi se samo jedan to i kažeš da to nam pomogne, sreća i to, samo kratko se kaže da bude sreća familiji i*

⁸⁴ Sugovornici 2.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem.

djetetu (...) i se pravi 3 kolača, znači svaki dan da ima jedan kolač, dekoracija, sve bude drugačije i svaki dan se seče jedan kolač.⁸⁹

Što se tiče ostalih vjerskih običaja, par slavi pravoslavni Božić, a opisuju jedan od običaja: *...grana, uzmeš jedan mali komad i tko nema šporet, pali šporet od kuhinje. Staviš to gore i treba da kažeš to da nam pomogne i tako dalje. Ne znam koje drvo, treba da bude sušena grana (...) Svaki Božić se to kiti (...), za naš Božić ne dobiješ ni poklon ni ništa. Zadnjih 10 godina mi smo počeli to, 25. 12. stavimo isto to (bor), kupimo poklon za decu, ali samo zbog decu. Za naš Božić nije 25. i mi složimo te loptice, kupimo poklone. Zadnjih 10 godina to mi radimo samo da slavimo nešto.⁹⁰* Budući da je prva sugovornica ostavila dojam religiozne osobe, autorica je upitala par idu li često u crkvu, na što su odgovorili: *Idemo u crkvu često, nemamo točno koji dan da idemo, ali kad imamo vreme, ima jedan manastir Lepavina, kod Križevaca, idemo često tamo, prije 2 nedjelja smo išli (...). Idem ja i u katoličku, ali naša prava crkva je pravoslavna.⁹¹*

Sugovornici ne vjeruju u proricanje sudbine, znaju da to Romkinje prakticiraju, no uvjereni su kako to nije istina. Osim toga, za uroke i zaštitu od njih kažu: *To sam čuo da se desi, ali ne vjerujem u to! Nemamo zaštitu osim crvena narukvica kod djece. Moja cijela familija ne vjeruje u to (...). Baš smo pričali sa mama prije 3, 4 dana i rekla mi je ona da ne vjeruje, da je pričala s nekim iz Zagreba i one su rekle za te vještice tako i ona je rekla one su lude, ja ne vjerujem u to.⁹²*

Sugovornici imaju jednoga sina, dječak ima dvije godine i oni žele da on ide u školu. Rodila ga je kod kuće, slučajno: *... tak' je ispalo, bili smo u jednoj situaciji što nismo mogli da idemo u bolnicu. Da nije bilo toga išla bi u bolnicu.* Objasnili su također kako postoji i običaj/praznovjerje u trajanju od 40 dana: *Ja kad se rodi dete, ja 40 dana ne smijem da izađem iz kuće, mislim mogu da izađem, ali do 7, 8. Do mraka moram da se vraćam kući, ne znam zašto... meni je isto rekla baka njegova da ne smijem da držim njegova roba (od sina) kad' padne mrak, isto to. Rekli su mi*

⁸⁹ Sugovornici 2.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

*isto da se ne smije dete vidjeti u ogledalu 40 dana (odraz). Kad se rodi, mora imat nešto crveno, to je zaštita, sreća.*⁹³

Za kraj, na pitanje osjećaju li se drugačije od Roma iz Hrvatske ili Srbije odgovorili su: *Da, ima ovde što žive u Bjelovar da nisu nikad išli van. Mi ne pričamo isto, to je druga vjera, razumijemo se, ali oni imaju druge običaje i drugi mentalitet. Kad ja idem u Srbiju i vidim naše što nisu nikad bili vani, meni su čudni, a možda sam i ja njima, i mentalitet i ponašaj i jezik nije baš isti. Ja kad pričam romski, ja 20% pričam talijanski, miješam puno riječi kažem na talijanski (...). Ja bi u Italiju, tamo mi je najbolje, znam jezik živio sam tamo do 16, 17 godina, naučio sam tamo sve, tamo mi je najbolje!*⁹⁴ Također, autorica je upitala kako se osjećaju u Hrvatskoj u odnosu na Italiju, na što su odgovorili: *... ne vole nas ljudi, da, prije nego što sam došao u Hrvatsku, mislio sam da ovo je naša država, a kad smo došli vidio sam da nije to, znači, nema nigdje naša država (kroz smijeh), mijenjaju nam samo ime, u Italiju nas zovu Tzingari, tu Cigani, Romi....*⁹⁵

Zaključno, zanimljivo je kako ovaj narod ne propituje svoje običaje, ne znaju zašto rade nešto, odnosno ne znaju pozadinu svojih djela. Oni, kao što je već ranije rečeno, jednostavno prate ono što su naučili od svojih predaka i to su bez objašnjenja prihvatili. Oba razgovora prate literaturu, sugovornici djelomično prate proučavane običaje, odnosno žive u skladu s njima. Iako tako, vidljiva je razlika u načinu života između sugovornika, odnosno generacijski jaz koji se očituje u svim segmentima života, od rođenja, pronalaska partnera i njegovog odabira, vjenčanja, običaja itd. Osim toga, uočen je i raskorak u životnim sredinama, koji nimalo ne iznenađuje. Također, kroz razgovore se u pojedinim dijelovima uočava da nešto što je prvoj sugovornici jako važno, drugim sugovornicima nije, npr. kod rađanja se vidi da je prvoj sugovornici apsurdno da se rađa u bolnici, dok druga sugovornica objašnjava kako da nije morala, ne bi rodila kod kuće.

⁹³ Sugovornici 2.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem.

5. KULTURA I UMJETNOST

Na samome početku ovoga poglavlja važno je istaknuti kako romska zajednica u ranijoj povijesti nije napisala niti jedno djelo, a bez obzira na to uspjela je sačuvati svoje jedinstvo i kulturu. Svoje tradicije, koje izrazito poštuju i kojima su vjerni, narod prenosi s koljena na koljeno i nazivaju ih *Romano zakono*. Kako nemaju vlastitu zemlju kojoj bi se vraćali i pripadali, najveću pripadnost vide u široj obitelji, obitelj je za ovu zajednicu najvažnija stvar na svijetu. U svakoj zemlji u/kroz koju su putovali, Romi su prepoznati kao izvrsni zabavljači, muzičari, akrobati, treneri i krotitelji divljih životinja (osobito medvjeda), plesači i pjevači.⁹⁶ Običaji i tradicije pokrivaju svaki detalj života Roma stoga ovo poglavlje najbolje opisuje kulturu i umjetnost, kao i same običaje romske zajednice. Nadalje u poglavlju moguće je vidjeti vještine i rukotvorine romske zajednice, glazbu, instrumente i folklor te arhitekturu i gastronomiju.

5.1. Vještine i rukotvorine

Ovaj je narod izrazito prilagodljiv pa je teško generalizirati koja su to tradicionalna zanimanja. Ipak, za opstanak su zarađivali na mnoge načine koji su uglavnom morali podrazumijevati i osigurati narodu besplatna putovanja, kao i mogućnost odrađivanja posla na više lokacija. Odnosno, ne jedno mjesto stanovanja. Važna zanimanja naroda, muške populacije, uglavnom su bila obrada metala i kroćenje životinja, kao i glazba u kojoj su žene podjednako sudjelovale, dok su tipična ženska zanimanja bila vraćanje i prodaja, uglavnom prodaja od vrata do vrata. Kako poljoprivreda zahtjeva stalno boravište, Rome nikada nije previše interesirala, pa ipak postoje obitelji i zajednice koje se tradicionalno bave uzgojem lavande i ostalog bilja u ljekovite i druge svrhe.⁹⁷ Uzgoj i prerada lavande tipična je za Rome Lovare.

Romi su oduvijek povezani s metalom na neki način, a razlog tome je nevjerojatna sposobnost prerade metala, odnosno, umjetnost obrade željeza i raznih

⁹⁶ Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 58.-139.)

⁹⁷ Ibidem (str. 75.)

plemenitih metala drevni je zanat kojima se Romi bave još od perioda kada su narodi boravili u Indiji. Romi su, naime izrađivali oružje, razne alate, opremu za kuhanje poput lonaca i tava (...). Kao izvrsni majstori u metalurgiji, bavili su se i izradom nakita, a upravo su oni pokazali genijalnost u osmišljavanju lakše opreme poput čekića i malog nakovnja. Dizajnirani su na način da ih je lako nositi, s obzirom da su nomadski narod. Važno je naglasiti da je i danas zajedničko zanimanje mnogim Romima u Europi brušenje noževa ili škara, kao i izrada nakita, popravak raznih metalnih stvari, zavarivanje (...).⁹⁸ Acković (2013.) navodi kako je toliko široka zastupljenost kovačkog zanata u Roma od davnina zapravo rezultat velike potrebe za uslugama tog tipa. Radi se, naime, o zanatu koji nije lagan, čak ni pretjerano poželjan za rad među narodima, ali iznimno važan. Hladno je oružje bila osnova naoružavanja vojske čak do devetnaestog stoljeća, a osim za naoružavanje vojske, Romi su oruđe i ostale potrepštine od kovina izrađivali i za potrebe dvorova, kao i za seosko stanovništvo, vršili su popravke na kolima i poljoprivrednim strojevima, izrađivali lance i okove za osuđenike i zarobljenike (...). Iako su Romi ovaj posao radili za novac, često su radije uzimali hranu i ostale potrepštine neophodne za život. Najpoznatiji Romi kovači su iz grupe Kalderaši, za njih je kovački zanat i dan danas najvažniji način zarade, a osim izrade lonaca, pribora i drugih potrepština, bave se izradom kotlova po čemu su i dobili ime.⁹⁹ Iako postoje još malobrojne grupe, kovački i kotlarski zanati više nisu toliko zastupljeni.

Clébert (1967.) iznosi legendu u kojoj je romski narod progan jer je iskovao čavle za raspeće Isusa. Naime, kada je Isus utamničen, dva su vojnika dobila 80 novčića da kupe četiri čavla kojima će ga pribiti na križ. Na putu do kovačnice, vojnici su pola iznosa potrošili u krčmi pa kada su došli do židovskog kovača i zatražili od njega 4 čavla za raspeće, kovač je rekao da neće kovati čavle za Isusa, a vojnici su ga proboli kopljima. Kada su došli do drugog kovača, također Židova, i rekli mu što žele, i on je rekao da neće kovati čavle pa su vojnici, pijani i bijesni ubili i njega. Da vojnici nisu potrošili dio novaca za čavle mogli su se vratiti u logor i reći da nitko ne želi kovati čavle za raspeće Isusa, pa mu možda i spasiti život, no kako su već potrošili novce, izašli su iz zidina Jeruzalema i tamo susreli Roma koji je upravo

⁹⁸ Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 76.)

⁹⁹ Acković, D.: *Tradicionalna kultura Roma u Srbiji*, Rrominterpress i Muzej romske kulture, Beograd, 2013. (str. 252.-257.)

podigao šator i namjestio nakovanj. Stavili su pred njega 40 novčića i rekli mu da iskuje četiri čavla, on je najprije spremio novce u džep pa krenuo kovati, kada je završio prva tri čavla pala je već noć i vojnici su se uplašili i pobjegli unutar zidina. Rom je dovršio četvrti čavao, no usijano željezo se nije ohladilo, čak ni kada je dolijevao vodu na njega. Rom se uplašio i pobjegao, a kada je došao u pustinju, čavao je bio uz njega iako ga je ostavio ispred vrata Jeruzalema. Polijevao ga je vodom i tamo, no čavao nije prestao biti usijan pa pobjegne opet. U bijegu je stigao do nekog arapskog sela, podigao šator i čavao se našao uz njega, u tom trenu dođe čovjek i zatraži da mu popravi željezni naplatak na kotaču. Rom je naplatak popravio užarenim čavlom i opet pobjegao. Kada je stigao u Damask, namjesti si kovačnicu, a za nekoliko mu mjeseci dođe čovjek koji mu donese svoj mač na popravak u kojemu se žario čavao pa Rom opet pobjegne. Čavao se, prema legendi uvijek pojavljuje pred šatorima potomaka čovjeka koji je iskovao čavle za Isusovo raspeće, pa kada se čavao pojavi, Romi bježe. Zato se oni sele s jednog mjesta na drugo.¹⁰⁰

Među vještine i rukotvorine možemo navesti i čaranje po kojemu su, osobito Romkinje, vrlo dobro znane. Romi su poznati kao proricatelji sreće. Prije svega, proricanje, gatanje, vještičarenje (...) odgovaralo je na neki način njihovom „misterioznom“ načinu života, ali je važno naglasiti kako se na vrlo jednostavan način dolazilo do novaca. U svojoj praksi, Romi su koristili mnoga pomagala poput kristalnih kugli, kave, graha, karata (...). Zanimljivo je kako Romi nikada nisu gatali niti proricali sudbinu drugim pripadnicima svoga naroda već isključivo ne-Romima, što zapravo govori puno o vjerodostojnosti. Proricanje sreće započelo je narodnom medicinom, a obzirom da je ovaj narod izrazito praznovjerman mnogo Roma vjeruje u svoje nadnaravne moći. Gatanje iz karata Romkinje su prakticirale tisućama godina unatrag, a najčešće je riječ o specijaliziranim kartama za gatanje na kojima su iscrtani razni simboli ili slike koje se sastoje od mnogo detalja iako su ponekad znale poslužiti i igraće karte. Proricanje sreće bacanjem graha izvodi se bacanjem s isključivo 41 zrnom, iako se miješaju 42, to se jedno prilikom proricanja izbacuje. Postupak kreće miješanjem graha u desnoj ruci i prinošenjem ustima, a za to se vrijeme intenzivno razmišlja o problemu ili sreći koju žele prizvati. Grah se potom spušta na ravnu plohu, dijeli na tri hrpice i počinje proces proricanja. Gatanje iz taloga kave ili čaja najrašireniji je oblik gatanja na ovom području, a talogom se

¹⁰⁰ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 15.-17.)

proriče budućnost u svim aspektima života. Postupak kreće nakon ispijanja šalice koja se potom okreće tri puta u smjeru suprotnom od kazaljke na satu, a zatim naopako. Gatara uzima šalicu, proučava talog i navodne likove u talogu i uz puno mašte počinje proricati. Primjena prokletstva u Roma je uobičajena pojava, a naziva se *amria*.¹⁰¹

Clébert (1967.) ističe kako su vrijeme dok su se njihovi muževi bavili kovanjem, trgovinom ili sviranjem, Romkinje kratile gatanjem. Osim što su gatanjem kratile vrijeme, one su i vrlo dobro zarađivale na tome. *Prednost je žena u tome što posjeduju veću senzibilnost i sposobnost primanja nego muškarci. Žena misli osjećajima, a rezonira osjetilima.* Romkinje prakticiraju hiromantiju i hirologiju, a čini se da ovi načini gatanja porijeklo vuku iz X. st. i to upravo iz Indije. Zanimljivo je što se upravo u tome vremenu iz Indije iseljava ogroman broj Roma u smjeru zapada. Iako Rumbak govori o upitnoj vjerodostojnosti hiromantije među pripadnicima romskoga naroda, Clébert gledanje u dlan isključivo ne-Romima pripisuje praznovjernosti i strahu Roma pa štiteći sebe ne gataju pripadnicima svojega naroda. Prsti za razne skupine Roma imaju i različito značenje, ali su poseban izvor vjerovanja za kompletan narod. Naime, za Rome srednje Europe palac je prst nesreće, a kut koji tvori s kažiprstom Romi nazivaju „đavolje sedlo“. Lijevi palac u narodu ima vrlo važnu ulogu, kada se otkine mrtvacu devet dana nakon pokopa, on „svijetli“ kradljivcima i omogućava im razne pothvate, lijevi palac u mrtvog djeteta uklanja bradavice, a ukoliko nokat lijevog palca trudne žene promijeni boju ili ga prekriju mrlje smatra se da će dijete biti kržljivo. Što se tiče kažiprsta, on je najčešće prst sreće, no ukoliko se Rom rani u taj prst uhvatit će ga *Nivaši* (vodeni duhovi kojih se Romi posebno boje). Ukoliko dijete umre bez srednjeg prsta, pretvorit će se u vampira, a prstenjak ima liječničku ulogu, odnosno, kada netko oboli od groznice, prstenjak se omotava crvenom niti koja liječi groznicu. Mali prst, nazivaju ga i „prst svraka“, služi dodirivanju predmeta koji se žele ukrasti. Clébert (1967.) navodi i povezanost sjevernoameričkih Indijanaca kod kojih je prstenjak prst zdravlja, ali i trovanja kod trudnica koje se često očituje na noktima. Također, zanimljivo je kako mnogi narodi kosi, noktima i zubima pridaju „vlastiti život“, a moguće zbog toga što ti dijelovi tijela ne umiru zajedno s tijelom, već mnogo kasnije. Romi uz ta tri elementa

¹⁰¹ Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 89.-93.)

dodaju i prste.¹⁰² Clébert (1967.) iznosi kako ponekad Romkinje za čaranja u ljekarnama nabavljaju službene lijekove koje tada preprodaju bolesnicima u obliku pseudo-magijskih lijekova koji tada, naravno, ne iznenađuju pozitivnim rezultatom. Unatoč tome, postoji i originalno romsko „bajanje“, a žene koje se time bave to su izučavale od malena jer im je po nasljedstvu pripala uloga vračare, što je posebna čast.¹⁰³

Romi, osim prokletstva, vjeruju i u uroke, posebice u uroke nekih životinja, a obredi koje koriste protiv uroka su najčešće vezivanje crvenoga končića oko ruke maloga djeteta, češnjak privezan za kapu, a konju vežu drvenu žlicu. Sve to kako bi se odvratili pogledi zlih osoba s romske djece ili konja i na taj način odagnali uroke sa sebe. U crnu magiju romske populacije spadaju uobičajena čaranja za izazivanje određenih bolova ili smrti neke osobe. Romi često upotrebljavaju amajlice koje ih čine sretnima, odnosno, amajlice koje bi trebale odagnati nesreću, a stil oblačenja nije samo uzrok tradicije već ima ulogu u odvrćanju uroka s njih. Osim toga, praznovjernost naroda možemo vidjeti i u nekim osnovnim životnim situacijama poput odlaska na sajam. Naime, kada bi putovali prema mjestu na kojem bi se sajam održavao, Romi su izbjegavali žene i starce. Smatrali su da oni donose nesreću pri trgovanju. Još je jedan primjer praznovjerja interesantan, a to je korištenje marame kojom bi povezali donju čeljust mrtvaca, a odvezivala netom prije zatvaranja sanduka i potom nosila u desnom džepu pri trgovanju jer su tako vjerovali da moć mrtvaca preko marame muti pamet kupcu i on nemoćan kupuje (ili prodaje) po nižoj (ili višoj), njima prihvatljivoj cijeni. Također, za razliku od praznovjerja ne-romskih naroda koji se boje crne mačke koja prelazi put kojim oni prolaze, Romi vjeruju kako im životinje bijele boje donose nesreću, pa bi, ukoliko bi im presjekla put bijela mačka čekali da netko prođe prije njih, a zatim pljunuli tri puta u zemlju i nastavili svoj put.¹⁰⁴ Praznovjerje ovoga naroda jako je rašireno, gotovo je tradicionalno biti praznovjeran. Oni vjeruju u moć narukvica, ogrlica, kletvi, loše sreće ili duhova, a rituali se temelje na tjeranju zlih duhova i kontroli sudbine. Narod vjeruje u samu ideju reinkarnacije i prakticiranje magije, a Biblija zabranjuje i jedno i drugo, stoga se vrlo često smatraju poganima. S druge strane, usmjereni su na vanjsku i obrednu

¹⁰² Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 142.-144.)

¹⁰³ Ibidem (str. 185.)

¹⁰⁴ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 59.)

čistoću, odnosno romske žene moraju biti djevice prije udaje te imaju niz pravila koja određuju što žene smiju, odnosno ne smiju tijekom menstruacije i nakon što rodi. Romi donji dio ženskoga tijela smatraju nečistim – zbog menstruacije, osim toga, i trudna se žena smatra nečistom, kao i nakon što rodi.¹⁰⁵

Što se tiče magije u Roma, kao narod koji uglavnom živi primitivno, to je ujedno i narod koji i dalje živi u ritmu godišnjih doba, prirodnih elemenata i u skladu s biljkama, a njegujući takav stil života, narod je uspio sačuvati osjetila koja je civiliziran čovjek izgubio; *Ciganin još uvijek znade gledati oko sebe i izvući pouku iz vanjskog svijeta. K tome još, on je parija, što znatno povećava njegov nervni potencijal, njegovu sposobnost primanja....* Romi primjenjuju crnu magiju, što je zapravo zazivanje bolova ili smrti kod trećih osoba-neprijatelja, a posebno su orijentirani na uroke. Također, primjenjuju brojne obrede za zaštitu, osobito djece i životinja. Njihova magija, kao što je već rečeno, upotrebljava razne biljke, životinje i minerale. Ukoliko se radi o životinjama, najčešće su to izlučevine ili leševi. Kako je to izuzetno praznovjieran narod, mnogih se životinja boje, a jedna od njih je i lasica. Oni je zovu puhačica-*phurdini* (jer puše kada se uplaši), a Romi se izuzetno boje vjetra, što zasigurno datira iz vremena nomadskog života. Za vjetar kažu kako je to kihanje đavola. Puhanje lasice je, dakle, velika nesreća, a ukoliko trudna žena vidi lasicu imat će težak porođaj i život pun iskušenja. Također, ukoliko karavana na putu sretne lasicu, mora promijeniti smjer kretanja, ali i ostaviti znak za sljedeću karavanu kako ne bi otišla tim putem.¹⁰⁶ Praznovjerja vezana uz lasicu i njezine pojave brojna su, kao i za žabe, zmije, sove i druge životinje.

Romska medicina upotrebljava izrazito puno biljaka, životinja i minerala, a Đurđević (2009.) navodi listu trava koje služe pri spremanju abortivnog napitka: drvo aloja, klinčić, đumbir, morski oraščić u prahu, čičak, volujak, kadulja, ruta i menta. Vrijeme kuhanja napitka traje tri sata, a za to se vrijeme moli Očenaš. Stoga je teško odrediti spada li priprava napitka u narodnu medicinu ili u čaranje, a to vrijedi i za druga vjerovanja ovoga naroda, budući da su za svaku situaciju (odabir partnera, brak, rođenje, udvaranje, vjernost, istina...) imali određeni ritual ili pripravak.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Praznovjerje Roma: <https://www.compellingtruth.org/Gypsy-Gypsies.html>, (1. studenoga 2022.)

¹⁰⁶ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 178.-181.)

¹⁰⁷ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 58.)

Narodna medicina je izrazito prisutna u ovom narodu. Kako je ovaj nomadski narod većinu svoga života u vrlo uskom dodiru s prirodom, važno je naglasiti kako je ova vještina zapravo bila neophodna za preživljavanje u prirodi. Odnosno, Romi su, zahvaljujući svom lutalačkom načinu života lijekove pronalazili u prirodi, što za sebe, što za svoje životinje. Narodna medicina ili liječnička magija počinje odmah u početku života pojedinca kada se tek rođeno dijete uranja u hladnu rijeku kako bi bilo otporno na prehlade. Đurđević (2009.) navodi kako su tu praksu preuzeli i neki ne-romski narodi na području Like, ali i da će „onaj koji preživi dugo lutati prašnjavim putovima bijeloga svijeta“. Narod je, sa svom svojom praznovjernošću, za svaku bolest izmislio po jednog demona koji jr predstavlja i koji je uzročnik bolesti. Autor navodi mnogo primjera koji se nalaze u „kućnoj ljekarni“, a neki od njih su pljesnivi kruh za rane, pljesnivo pivo za liječenje gonoreje, razni melemi i lijekovi spravljani od ljudskih i životinjskih sekreta, životinja, kukaca (...). „Protiv pijanstva davali bi glistu ocrvljenu na žaru i potopljenu u rakiji.“¹⁰⁸ Ovaj navod jedan je od blažih primjera romske narodne medicine.

Kao što je već ranije rečeno, sastojci romske narodne medicine uglavnom su trulež i otpaci životinja i biljaka, a bolesti su, prema njihovom vjerovanju demoni. Sukladno tome, Clébert (1967.) u svojem djelu objašnjava liječenje bolesnika od psihičkih bolesti. Naime, demon *Melalo* izaziva bjesnilo, ludilo, zločin i silovanja, a budući da se rodio iz svrakinog mozga, ljudi koje on zarazi bulazne poput svraka. Zato, kada se čovjek razboli, žene koje se bave ljekarskom magijom trljaju bolesniku leđa svrakinim mozgom. Svrakino tijelo pokopaju na obali otoka pa onda šest dana za redom prije izlaska sunca u taj potok bacaju dvije španjolske muhe, dva zuba bijesnoga psa i dvije žabe. Ukoliko bolesnik ne ozdravi unutar tih šest dana on se smatra neizlječivim.¹⁰⁹

Narod je oduvijek povezan s konjima, odnosno preprodajom konja. Ove su životinje, osim za preprodaju, bile važan faktor u životima Roma i služile su im kao prijevozno sredstvo u danima migracija. Poznavanje konja, prepoznavanje bolesti i njega, kao i briga za njih, Romima je bila neophodna. Naime, mnogi bi prodali svoga zdravog konja, a kupili neuhranjenog i bolesnog kojeg bi tada liječili i njegovali pa ga

¹⁰⁸ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 55.-56.)

¹⁰⁹ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 184.)

opet prodali zdravog za, naravno, puno više novaca. Na taj su način mnogi Romi zarađivali za život. Osim po konjima, narod je nadaleko poznat i po kroćenju divljih životinja.¹¹⁰ Romi Lovari, autohtona skupina Roma u Hrvatskoj, prema nekim zapisima postaju trgovci konja tek u 16. stoljeću, oni su poznati kao vješti jahači, dok su drugim skupinama uglavnom konji služili kao tegleća marva. Zanimljivo je kako su, kao što je već rečeno, kupovali uglavnom stare i bolesne konje, između ostalog i jer su bili jeftiniji. Ukoliko bi htjeli kupiti mladog i zdravog konja taj je konj morao biti izrazito povoljan. Romi su imali doskočicu i u tom području. Naime, dražili bi konja, neposredno prije prodaje bodući ga ježom, a ako su imali vremena pod nozdrvama bi tresli limenku napunjenu šljunkom kako bi razjarili konja. Kada bi ga, naposljetku, došli kupiti, konj bi bio razjaren te bi ga dobili po nižoj cijeni. Kada bi oni prodavali konja, neposredno prije prodaje konju bi ulijevali rakiju u usta i doslovno opili životinju kako bi bila mirna. Također, vlasnici konja, ne-Romi često bi prodavali Romima svoje životinje koje su ih ugrizle ili izbacile s obzirom da se rijetko koji Rom bojava konja. I na taj su način Romi svoje životinje dobivali ispod cijene, a ponekad i besplatno. Romi su doista imali doskočicu za svaki trenutak; stare bi konje bojali bojom za cipele kako bi izgledali mlado i njegovano, kada bi preprodavali ukradena konja išli bi u drugo mjesto i također ga bojali, a kako je vranac pasmina konja koja je oduvijek bila na većoj cijeni bojali bi ga vodom u kojoj je kuhana kora crnog jasena, hrastove šiške i kovačina, pri čemu bi dobili intenzivno crnu i sjajnu boju konja.¹¹¹

Clébert (1967.) iznosi kako Romi nikada nisu govorili „želim vam sretan život“ već „neka vam konji dugo žive“ pri pozdravljanju. Konji su bili toliko važna i posebna životinja ovom narodu da su sudjelovali na pogrebima i raznim obredima. Uz brojne, već navedene trikove kojima su se Romi, osobito Lovari, služili pri prodaji konja, imali su i obrede prije prodaje koje su morali izvršiti kako bi prodaja bila uspješna. Naime, niti jedan novčić ne smije napustiti kola, nije dopušteno jesti, a ženama je zabranjen pristup, odnosno prolazak ispred kola. Medvjede su Romi krotili i trenirali u svrhu zabave. Medvjedi su nakon konja druga važna životinja za Rome. Romi Mečkari su bili krotitelji medvjeda, treneri koji su učili medvjede plesati. Lov na medvjede ponekad su prepuštali lovcima, a ponekad su obavljali sami, ali, naravno,

¹¹⁰ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 77.)

¹¹¹ Ibidem (str. 39.-41.)

u kolektivu. Kao i u svim aspektima njihova života, i kod lova na medvjede postoje obredi i praznovjerja pa na primjer, žene, a osobito bolesne žene ne smiju se približiti lovcima prije odlaska u lov. U istočnoj Srbiji lovci medvjeda mame kukuruznim kolačem pa kada medvjed izađe iz spilje i udalji se dovoljno, drugi Romi uzimaju mladunčad. Uz brojne druge doskočice, Romi uhvaćene medvjede odnose i podvrgavaju ih okrutnim dresurama, a kada su medvjedi izdresirani dovoljno da plešu, voze bicikl itd., putuju i zarađuju na njima.¹¹² Osim medvjeda, Acković (2013.) navodi kako su Mečkari često učili i majmune istim vještinama. Ovim su se poslom obično bavili Romi koji su došli iz Rumunjske, a budući da je vještina nasljedna, svi bi se potomci Mečkara bavili time. Obično su se dresirani medvjedi zvali „Martin“ pa je onda i pjesma koju su pjevali medvjedima da plešu glasila ovako: *De, medo, de, de! Poigraj, Martine, de, de!*¹¹³ Kako su Romi izuzetno dobri trgovci, što se može zaključiti prema vještinama koje ih karakteriziraju, poput preprodaje konja, gatanja i drugih, često ih je moguće bilo naći na sajmovima. Takva su mjesta idealna za sklapanje novih poslova, ali i druženja.

5.2. Glazba i folklor

*Jedanput Bog stvori na leđima svetoga Petra violinu. Ne znajući da ima violinu na leđima, sveti Petar uđe u kafić u kojemu je bilo mnogo veselih ljudi. Kada ga ljudi vidješe s violinom na leđima poviču: - Sviraj, sviraj! – Od njihove vike on se uplaši i počne bježati. Na vratima mu padne violina s leđa, on ju dignu i ode pravo Bogu, pa ga upita: Što je ovo Bože? – Pa to sam ti stvorio da sviraš ljudima kada su veseli, da se zabave, inače bi se potukli – odgovori mu Bog. Kad je tako, reče sveti Petar, onda neka bude više svirača! Tko će biti ti zabavljači? – upita Bog. Neka budu Romi – odgovori sveti Petar. – Neka zabavljaju ljude da se u piću i veselju ne pokrve. Neka bude tako! – odobri Bog, pa tako i ostade.*¹¹⁴

Brojne su legende o tome kako su Romi postali muzičari, a ranije u radu spomenuta je legenda o prognanom narodu Lura koji su samo trebali zabavljati

¹¹² Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 123.-132.)

¹¹³ Acković, D.: *Tradicionalna kultura Roma u Srbiji*, Rrominterpress i Muzej romske kulture, Beograd, 2013. (str. 139.-141.)

¹¹⁴ Ibidem (str. 116.-117.)

narod i održavati dobivenu zemlju. Luri su bili eksperti za sviranje na lutnji (*luth-lutnja*, deformacija stare francuske riječi *leüt*, XIII. st.). Ne samo kroz legende, Romi su zaista bili vrsni muzičari kroz čitavu povijest. Predvodili su vojničke čete u boj, otvarali velike svečanosti, bili u službama velikana (...).¹¹⁵ Romski je narod prepoznat kao narod zabavljača pa i muzičara i plesača. Glazba je nezaobilazan dio kulturne baštine naroda, a doprinos Roma u glazbi vidljiv je kroz cijelu povijest. Osim što su glazbom zabavljali i iskazivali svoju i tuđu sreću, glazbom su izražavali i tugu, odnosno melankoliju i gubitak. Oduvijek je ovaj narod znao interpretirati glazbu podneblja u kojem se nalazio. Izvedba je bila osebujna, prepoznatljiva i vrlo dojmljiva, a jezik uglavnom preuzet iz gotovih kompozicija. Većina glazbe koje danas Romi izvode zapravo je europska glazba s romskom interpretacijom, a u Mađarskoj i Rumunjskoj romski su orkestri razvili stil koji se uzima kao izvorni znak romske glazbe. Đurđević (2009.) ističe važnost glazbe u životu Roma primjerom iz logora 1942. Naime, preživjeli logoraši prisjetili su se jezivog koncerta Roma koji je priređen potkraj lipnja. „Pjevali su sa suzama u očima.“, Romi su pjesmu nazvali „Ciganski oproštaj“, nakon koje su ih odveli na smaknuće. Romski glazbenik Žarko Jovanović 1949. napisao je i uglazbio Romsku himnu – *Gelem, gelem*, a skladba je prihvaćena kao himna 1971. u Londonu na Svjetskom kongresu Roma. Jovanović je skladbu napisao iskusivši i sam progon Roma, odnosno *Porajmos* za vrijeme Drugog svjetskog rata. *Gelem, gelem* preveden je na mnogo jezika, a Đurđević (2009.) u svom djelu iznosi kompletnu himnu prevedenu na hrvatski jezik kao himnu Roma Lovara. Himna doziva Cigane, i žive i umrle, te prepričava kako je njegovu obitelj ubila crna legija (...).¹¹⁶

Acković (2013.) piše kako se romski orkestri najčešće sastoje od 4 do 6 glazbenika, od kojih su jedan ili dvoje pjevač/ica. Sviraju na zabavama, krštenjima, vjenčanjima, i drugim događanjima, a plaćeni su po veličini orkestra i duljini sviranja. Ponekad, u nedostatku članova, s Romima sviraju i mala djeca, koja nikada nisu instrument primili u ruke. Autor ističe važnost i ljepotu romske muzike: *Ciganska muzika je nešto izuzetno. Kad jednom osjetiš nju, nijedna druga te ne može više zadovoljiti*. Romski glazbenici rijetko znaju čitati note, oni se sa svom svojom dušom u nju unose pa tako i u dušu onoga koji ih sluša. Romi komponiraju muziku, ali rijetko

¹¹⁵ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 132.-134.)

¹¹⁶ Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009. (str. 41.-43.)

su obrazovani kako bi je mogli i zabilježiti, njihova se muzika predaje s koljena na koljeno, odnosno, naravno preko sluha i podešava se prema sklonostima interpretatora.¹¹⁷

Kao i u svakom aspektu njihova života, postoji i legenda o Romima i njihovoj povezanosti s violinom kao izvornim romskim instrumentom. Priča kaže kako je u jednoj šumi živjela romska obitelj, otac i majka s četiri sina i jednom kćeri. Kćer se zaljubila u lovca, no on je nije primjećivao. Prema priči, vrag je vidio što muči djevojku pa joj naloži da joj preda braću od kojih će napraviti žice, majku od koje će napraviti gudalo i oca od kojega će napraviti violinu. Djevojka poslušala vruga, zasvira i lovac je zaprosi, na što vrag postane ljubomoran i povede ih sa sobom, a violinu ostavi. Violinu je pronašao Rom, uzeo je i počeo s njom obilaziti sela sijući smijeh i suze. *Jer, kada Rom svira, đavo se smije, a ona ciganska familija koju je đavo pretvorio u violinu i gudalo, plače.*¹¹⁸

Kako su, putujući po svijetu, od svake kulture preuzimali ono što im se sviđjelo, tako su preuzeli ponešto od glazbe i plesa. Romskih plesova ima mnogo. Zahvaljujući stalnom kretanju naroda, u svakom dijelu svijeta Romi imaju drugačiji stil plesa, pa tako razlikuju afganistanski romski stil, teheranski, egipatski, turski, rumunjski, mađarski, ruski, balkanski; kolo čoček, Srbija, Makedonija, BiH (...), a plesovi se karakteriziraju kao improvizacija plesnih pokreta, komunikacija s glazbom i glazbenicima te kao ples koji dolazi iz srca i osjećaja. Plesom Romi pokazuju sreću, patnju, bol, tugu i veselje, a jedan od brojnih romskih plesova jest balkanski, romski ples čoček. Taj je ples orijentalnog porijekla, pleše se najviše među Romima na području Albanije, Srbije, Turske, Makedonije, BiH, Republike Hrvatske, kao i Slovenije, a može se plesati u grupi, paru ili pojedinačno. Čoček je ples koji je priznat u društvu i javno je prihvatljiv, odnosno dopušteno je plesati na obiteljskim okupljanjima poput svadbi i zaruka. Pokreti koji se izvode pri plesu nalikuju kružnim pokretima glave, ramena, bokova, odnosno tijela. Fokus plesa je na torzu i rukama, odnosno na kretanju, a budući da se radi o improviziranom plesu, omogućuje, osobito ženama, izražavanje njihovih emocija i kreativnosti. Kao što je već rečeno, ples je prihvatljiv na obiteljskim okupljanjima, od žena se na takvim okupljanjima i

¹¹⁷ Acković, D.: *Tradicionalna kultura Roma u Srbiji*, Rrominterpress i Muzej romske kulture, Beograd, 2013. (str. 117.-132.)

¹¹⁸ Ibidem (str. 115.)

očekuje da zaplešu čoček. Međutim, nemoralno je zapleše li žena izvan svoje obitelji muškoj publici. Korijen ovoga plesa nalazi se u Turskoj, ali je zabranjen 1920. radi javne sramote. Iako tako, žene koje plešu ovaj ples i dalje postoje, ali isključivo po kafićima, namijenjenim za zabavu turista. Ovaj je ples nekada bio dobro plaćen i plesao se plemićima, no sada to više nije tako. Kao što je rečeno, romskih plesova i njegovih inačica ima mnogo, a svima im je karakteristično kretanje bokova, nogu, ramena, ruku i glave. Ples muškaraca razlikuje se od žena po mnogim skokovima, čučnjevima i sličnim elementima u plesu, kao i puno energičnijim pristupom. Imajući na umu maštovitost naroda, ponekad se za ples instrumenti niti ne koriste, a kao primjer tome Rumbak (2010.) iznosi ples i glazbu koji se izvode pljeskanjem rukama i topotom nogu, čime izvode dinamičan ritam. Mnogi, osobito praznovjerni narodi, povezuju romske plesove sa svojevrsnim ritualima pa su na području bivše Jugoslavije djelovale Romkinje, plesačice poznate kao „dodole“, za koje se vjerovalo da liječe stoku, u Bugarskoj su žene plesale ples koji se zove „paparuda“, a dozivao je kišu. Oni siromašniji Romi koji si nisu mogli priuštiti instrumente koristili su se svojom kreativnošću pa su, osim svojim tijelom, zvukove izvodili loncima, žlicama i ostalim pristupačnim materijalima.¹¹⁹

Kao što je već rečeno, uz muziku, ples je Romima na prvom mjestu i za ovaj narod ima znatnu važnost. Clébert (1967.) vjeruje kako su prve romske plesačice iz Indije bile i profesionalne plesačice koje su ritualne, svete vedske plesove banalizirale, a za to daje primjere današnjih romskih plesova poput već spomenutih, koji su zapravo imali magijsku, a ne religioznu funkciju. Za to autor daje primjere romskih plesačica koje je bilo dovoljno dotaknuti kako bi bol u grlu nestala, plesačice koje plesom nastoje otkloniti neplodnost stada i tako dalje. Važno je također spomenuti plesačice u Rumunjskoj koje su svojim plesom „izazivale ekstazu“. Riječ je o plesu koji se zove *latina* ili *kalua* (*kalu*-Babilonci označavali čarobnjaka). Autor iznosi kako je ples raširen na velikom geografskom području te kako se pleše u Indiji, a čak i u Mađarskoj.¹²⁰ U glazbi i plesu ovoga naroda opjevane su godine lutanja, romski temperament, neprihvatanje i nemogućnost asimilacije, tuga i bol, kao i gorčina koja prati narod oduvijek.

¹¹⁹ Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 80.-88.)

¹²⁰ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 140.-142.)

Slika 12. Romski ples čoček

Izvor: <https://www.youtube.com/watch?v=eaB64f2hlyc>, 2. studenoga 2022.

Kao važan dio kulture svakoga naroda, i romski narod ima svoju narodnu nošnju. Ona je kombinacija nacionalnosti, zemljopisnog položaja, kao i same klime u kojoj se narod kretao. Nošnje se razlikuju od plemena do plemena, no dijele zajedničke karakteristike, a razlikuju se i unutar plemena i odražavaju socijalni status pojedinca. Također, kod ženskih narodnih nošnji razlikuju se prema tome je li žena udana, udovica (...) te se nose u prigodama poput vjenčanja, pogreba i sl. Nošnje se razlikuju i u Republici Hrvatskoj od područja do područja, a većina ih dijeli na šest etnografskih regija (Podravina, Lika, Banat, Slavonija, Međimurje, Moslavina). Glavne karakteristike ženske narodne nošnje su šarenilo uzoraka, vezovi u raznim uzorcima, visoke simboličke vrijednosti koje se odnose na rukotvorine (...). Suknje su uglavnom duge, široke i šarene, što se podudara s činjenicom da romske žene ne smiju pokazivati svoje noge, a košulje su bijele ili nekih drugih boja ukrašene uzorcima. Na suknju mora ići pregača, a na košulju prsluk. Također, Romkinje na glavi često imaju šarene marame cvjetnih motiva, a na nogama opanke. Muška nošnja prepoznatljiva je po crnim hlačama, bijelim košuljama sa šarenim uzorcima, a na košuljama često crveni ili crni prsluk. Muškarci glave često pokrivaju crnim šeširima sa šarenim cvjetnim motivima. Kako nošnja ovisi o klimi u kojoj se nalaze,

narod za hladnoga vremena oblači teške kapute i prsluke te leđa pokrivaju vunanim šalovima. Važno je naglasiti kako je materijal narodne nošnje simboličan prikaz socijalnog statusa pojedinca pa se tako, iako možda na očigled iste ili slične nošnje razlikuju prema materijalima. U srednjovjekovnom su se razdoblju nošnje izrađivale od lana, vune, a kaputi su bili od životinjskog krzna. Danas, kada se počela razvijati tekstilna tehnologija, ti su materijali zamijenjeni s industrijskim materijalima, a novi su materijali donijeli i brojne promjene u stilu oblačenja Roma. Zaključno, opći izgled, kao i odjeću Roma, karakterizira šarenilo koje prevladava u svim odjevnim predmetima. Razlog šarenilu, osobito crvenoj boji, vjerovanje je kako šarenilo odbija nesreću, a crvena boja privlači sreću.¹²¹

5.3. Gastronomija i arhitektura

Prehrambene navike ovoga naroda uglavnom su uvjetovane nomadskim načinom života. Hrana se sastojala od lako dostupnih namirnica poput divljega voća, bobica, lisnatih biljaka, malih sisavaca i mekušaca, a kako su povremeno kroz povijest, a sada i češće, dolazili u kontakt s ne-romskim društvom, prehrambene su se navike prestale mnogo razlikovati kao prije. Važno je naglasiti prehrambene navike kroz dan. Naime, dan u romskoj kući započinje jakim crnom kavom s mnogo šećera, koja se pije nekoliko puta u danu. Nakon toga, tijekom dana ne postoji ručak. Svatko pojede nešto, a večera se obavezno servira pri zalasku sunca, što je naravno povezano s običajima i vjеровanjima. Osnovni elementi večere u Roma su izrazito masna juha od povrća, često se servira meso koje je ili pečeno ili kuhano. U romskoj je kuhinji sveprisutan češnjak, a romski specijalitet, već pomalo zaboravljen, jest prženi jež. Koža ježa se ne guli već se prži, odnosno peče na žaru ili u vrućem kamenju te se na taj način jež kuha u vlastitom umaku i kada je gotova koža se oguli. Često je jež omotan aromatičnim biljem i jako začinjen češnjakom. Romima je izričito zabranjena okrutnost prema životinjama, a ako su ubijene, to mora biti isključivo radi prehrane njima. U nekim plemenima korištenje konjskoga mesa velik je prekršaj, a psi i mačke smatraju se zagađenima i zato se ne jedu. Vjeruje se kako

¹²¹ Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 98.-102.)

psi i mačke kada ližu svoje tijelo, kroz usta unose prljavštinu vanjskoga svijeta i zato nisu prikladne. Sove se, nadalje, smatraju proročanstvom koje navještava smrt pa se, shodno tome, ni ne jedu ni ne drže kao kućni ljubimci. Krik se sove smatra izuzetno lošim znakom.¹²² Zanimljivo je kako je uglavnom jednolična hrana uvijek bila izrazito začinjena, a razlog tome je ponekad bila oskudica, a ponekad sumnjivo podrijetlo mesa.

Kao i prethodni autor, Clebert (1967.) ističe kako su se Romi u prehrani zadovoljavali prirodnim plodovima poput bobica, gljiva, školjaka (...) i to s obzirom na to da nisu bili ni lovci, a ni ribolovci. Jeli su sve ono što zalijeva bistra voda. Iako cijene meso, oduvijek voće, povrće, razne biljke i male životinje igraju važnu ulogu u prehrani Roma, dok potrošnju mesa ograničavaju brojni tabui, a osobito je zabranjeno jesti konjsko, pseće ili mačje meso. Autor iznosi kako je sabiranje prirodnih plodova zapravo i zasigurno začetak sistematske krađe koju Romi prakticiraju jer su naviknuti da „poberu“ ono što im se nađe na putu, stoga, simpatično zaključuje ukoliko bi se na putu našla kokoš ili neka druga zalutala životinja, Romi nisu svjesni da plijene tuđu (kokoš) već je sve ono što se nađe na putu dao Stvoritelj. Važno je naglasiti kako su Romi prvi izradili umjetne mamce za ribolov, a engleski Romi izmislili umjetnu mušicu za lov pastrva. Zaključno, ovaj snalažljiv narod zna iz prirodnih dobara izraditi stupice i mamce za privlačenje raznih životinja, a neke grupe Roma, koje poznaju djelovanje ljekovitih trava u prehranu je donijelo mnoge benefite poput poboljšavanja okusa hrane.¹²³

Acković (2013.), za razliku od prethodnih autora, govori i o hranjenju Roma strvinama. Naime, dok je ovaj narod bio još isključivo nomadski, mogućnost prehrane mesom bila je znatno manja no danas. Obično se prehrana sastojala od, kao što je već rečeno – prirodnih plodova, no ponekad, ukoliko bi životinja uginula (od bolesti), a Romi bi znali gdje je zakopana, oni bi je otkopali, izvadili trulo meso, uklonili glavu, a ostatak mesa koprivama i vrelom ili hladnom vodom polijevali i kuhali nekoliko puta kako bi se uklonio smrad. Također, autor iznosi legendu u kojoj se objašnjava zašto Romi jedu strvine: *Kada je Bog stvorio vranu, pala je na lešinu i s*

¹²² Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 102.-104.)

¹²³ Clébert, J.-P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967. (str. 215.-216.)

*jedne strane otkinula komad mesa, a s druge strane Rom. Kada je to vidio Bog prokleo ih je da će se cijeli život hraniti mesom od lešine.*¹²⁴

U romskoj kuhinji danas prevladava meso, iako su poprimili stil prehrane zemlje u kojoj žive i dalje postoje tradicionalne recepture spravljanja nekih jela. Bajro Bajrić izdao je romsku kuharicu nazvanu „Što su jeli naši stari“, a prevedena je s romskog na hrvatski i engleski jezik. U kuharici je moguće vidjeti 51 recept tradicionalne romske kuhinje poput ciganske musake, ciganske palačinke sa špinatom, janječeg buta na ciganski način, telećeg kotleta na ciganski, đurđevdanske juhe i dr. Također, u razgovoru s Goranom Đurđevićem, autorica rada je saznala kako se Romi Lovari osobito ponose svojom ciganskom sarmom koja se spravlja od tri vrste mesa te je, o čemu će i kasnije u radu biti riječi, nude svojim gostima u Romskoj kući u Maglenči.

Dok je ovaj narod bio nenastanjen, Romi su živjeli u nastambama u kojima su i putovali, odnosno u kolima i čergama, a tek se sredinom 20. stoljeća ta dva segmenta kod većine naroda razdvajaju. U najranijim vremenima Romi nisu imali kola, naime putovali su pješice, a na mazgama nosili posuđe i platna koja bi im služila kao šatori kada bi se trebali zaustaviti. Kroz neko vrijeme (između 16. i 19. stoljeća) narod je počeo koristiti kola kako bi mogli prevesti više stvari, a potom su se počela postupno koristiti i kola koja su služila za spavanje, ovisno o financijskim mogućnostima pojedinca. Ovakve „nastambe“ bile su vrlo praktične, budući da nisu bile teške, dovoljna su bila dva konja, a ponekad i jedan za vuču, imale su mjesto za spavanje na kraju kola, a na početku prozore i dio za kuhanje, a osim toga omogućavale su brzo seljenje. Često su kola bila ukrašena životinjskim i prirodnim motivima, a ponekad i motivima demona i duhova, unutrašnjost je bila svjetla i jednobojna, dok su u stražnjem dijelu za spavanje često bila oslikana zvjezdama kako bi se dočarala iluzija zvjezdanog neba. Radionice u kojima su kola bila izrađivana i popravljana najčešće su se nalazile na rubovima gradova, pored puta kojim bi Romi prolazili. Zanimljivo je kako su tzv. Cigani Čergari koji su se bavili kovačkim zanatima živjeli u čergama, putovali su od mjesta do mjesta i zadržavali se onoliko koliko bi im bilo potrebno da obave određeni posao. Ljeti su, kada su

¹²⁴ Acković, D.: *Tradicionalna kultura Roma u Srbiji*, Rrominterpress i Muzej romske kulture, Beograd, 2013. (str. 275.-278.)

putovali, stanovali pod čergama, a zimi u zemunicama. Zemunice su podizali na rubu sela ili grada te su živjeli u vrlo lošim uvjetima.¹²⁵

Kao nomadski narod, u početku Romi su živjeli bez ikakvog skloništa, u šatorima ili spiljama, a danas, prema dostupnim podacima, u svijetu živi samo 5% Roma nomada. U ostalim slučajevima, narodi su počeli živjeti sjedilačkim načinom života, a na to ih je većinom natjerala poljoprivreda koja se s vremenom pokazala unosnijim poslom, ali i brojne zajednice koje su Rome uvjerile da se skrase na mjestima i vode civiliziran život. Vrsta kuća kod Roma, kao i ne-Roma, ovisi o mjestu na kojem se gradi. Uglavnom se u početku radilo o kolibama s kamenim ognjištem na sredini u kojem bi nerijetko s ljudima živjele životinje koje bi također davale toplinu. Romska arhitektura, uglavnom radi nomadskog načina života, počinje tek u osamnaestom stoljeću i to s dostupnim materijalima poput šiblja i blata. U našem kraju riječ je o drvenim kućama (obično bukva, jela, smreka, bor, hrast) s trupcima okrugla presjeka. Romska je arhitektura posebna jer ne poznaje predrasude i ograničenja, nejasna je, sastavljena je od svih arhitektonskih stilova svijeta, neshvatljiva i vrlo šarena. Danas su Romi skloni izgradnji izrazito velikih objekata. Kuća za Rome predstavlja prestiž i status obitelji te njihov ugled i bogatstvo. Shodno tome, skloni su nadmetanju. Obitelji izabiru svoj stil izgradnje i veličinu koja se temelji na dosad viđenom, a rezultat je stvaranje većinom bizarnih, ali ponekad i fantastičnih objekata koje je teško klasificirati u neki stil gradnje. Nerijetko je moguće na kućama vidjeti odraz bogatstva, ime vlasnika kuće, datume izgradnje, razne natpise, a to sve kako bi utražili želju za divljenjem, odnosno kako bi predstavili financijsku moć vlasnika.¹²⁶

¹²⁵ Acković, D.: *Tradicionalna kultura Roma u Srbiji*, Rrominterpress i Muzej romske kulture, Beograd, 2013. (str. 280.-289.)

¹²⁶ Rumbak, I.: *Upoznajmo romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010. (str. 104.-116.)

6. PRIMJER DOBRE PRAKSE – Romska kuća, Maglenča

Kao što je već rečeno, jedna od osam skupina romskog naroda na području Republike Hrvatske, a ujedno i autohtona hrvatska skupina Roma, jesu Romi Lovari. Iako autohtona skupina, danas je i najmanja. Naime, Roma Lovara danas ima samo 1420 te im u RH prijete potpun gubitak identiteta, kulture i vrijednosti.¹²⁷

Za ovu je skupinu karakteristična prodaja i trgovina konjima i raznih pripravaka od ljekovitog bilja. Shodno tome, na području Bjelovarsko-bilogorske županije, u selu Maglenča nadomak Bjelovara, obitelj Đurđević 2010. pokrenula je jedinstven kulturno-turistički projekt „Romske kuće“. Romska etno-kuća nudi autentičnu turističku prezentaciju nepoznate romske povijesti, njihova jezika, tradicije i običaja, kao i proizvoda po kojima su Romi Lovari prepoznatljivi. U kući je moguće probati tradicionalna romska jela, vidjeti nasade lavande, probati proizvode te vidjeti izložbu stalnog postava koja se odnosi na povijest autohtonih Hrvatskih Roma. Romi Lovari ponose se svojim tradicionalnim jelima i pićima koje spravlja za svoje posjetitelje. Od jela ističe se ciganska sarma koja se pravi od tri vrste mesa (junetine, svinjetine i piletine), dok se obitelj Đurđević ponosi s rakijom od lavande koju sama i proizvodi, kao i s ostalim pripravcima poput ulja, tinktura i tako dalje.

Na samom ulazu u kuću očito je da se ulazi u romsku kuću, ulaz je okrenut prema istoku jer tamo sunce izlazi i tako se najbolje i najprije vidi, a ispred ulaza je stablo jabuke koje je simbol plodnosti i blagostanja u obitelji.¹²⁸ Cilj osnivanja romske kuće bio je prikazati, za početak, arhitekturu prave romske kuće s kraja 18. stoljeća te zaposliti Rome s područja Bjelovarsko-bilogorske županije.

Uvodno, interijer i eksterijer objekta tradicijski su osmišljeni tako da je, kao što je već rečeno, ulaz smješten s istočne strane. Razlog tome je taj što se Romi ne povode satom već Suncem, a kako izlazi na istoku, tako se Sunce pri otvaranju vrata najprije vidi i tako započinje radni dan. Na ulazu s desne strane nalazi se metalno zvonce ukrašeno crvenim končićem koje treba otjerati lošu energiju pri ulazu u kuću. Zvuk metala tradicijski se povezuje s tjeranjem nesreće, a Romi su tome dodali i crveni končić, kao i crveni otirač za noge. Ulaskom u objekt, na središnjem dijelu

¹²⁷ Lovari: <http://poslovne-zone.com/romi-lovari/> (11. studenoga 2022.)

¹²⁸ Romska kuća: <https://www.tzbbz.hr/turisticka-ponuda/bjelovar/romska-kua> (11. studenoga 2022.)

kuće nalazi se ognjište koje je centar događanja i odvijanja života u zajednici i obitelji. Na ognjištu se kuha, grije, a osim toga vatra kao simbol svjetlosti i pročišćenja tako treba djelovati na stanovnike i posjetitelje kuće. Nadalje, obitelj Đurđević na svome romskom imanju raspolaže s poljima lavande, koja je, tradicionalno romska poljoprivredna kultura, a od lavande obitelj izrađuje razne proizvode poput rakije, balzama, ulja, krema, mirisnih vrećica (...). Osim po lavandi, Lovari su poznati kao trgovci i liječnici konja pa tako obitelj ima i konje o kojima se brine.¹²⁹

Projekt „Romska kuća“ posjećeno je turističko odredište, a uz svoje edukativne programe i upoznavanje romske kulture popularan je u školama i brojnim udrugama. S obzirom da je prostor za posjetitelje prostran, u romskoj je kući moguće i održavanje raznih skupova, slavlja, okruglih stolova (...). Budući da je ovo jedina romska kuća u RH, ali i u svijetu, riječ je o jedinstvenom projektu, što je čini još atraktivnijom. U nastavku je slika navedene Romske kuće.

Slika 13. Romska kuća u Maglenči

Izvor: <https://www.tzbbz.hr/turisticka-ponuda/bjelovar/romska-kua>, (22. studenoga 2022.)

¹²⁹ Goran Đurđević: <https://www.youtube.com/watch?v=jeqmYeTwpqk&t=255s> (22. studenoga 2022.)

Autorica rada posjetila je Romsku kuću u Maglenči i poslušala prezentaciju koju je vodio Goran Đurđević, osnivač Romske kuće. Prema riječima Đurđevića, prvotna ideja bila je osnovati svojevrsan edukacijski hostel i prostor koji bi osiguravao, posebice starijem školskom uzrastu, mogućnost učenja i proučavanja romske kulture, a u kojemu bi radili Romi iz Bjelovarsko-bilogorske županije. Iako zasada ne radi kao hostel, u romskoj kući vidljivo je bogatstvo romske kulture.

Romska kuća u Maglenči otvorena je službeno 8. travnja 2010. povodom Svjetskog dana Roma. Ovaj objekt nudi autentičnu kulturnu, ali i turističku uslugu. Obitelj Đurđević prezentira posjetiteljima povijest, kulturu, tradiciju i običaje. U romskoj je kući smještena trajna izložba o povijesti Roma Lovara, a na platno-panoima tiskani su ulomci iz knjige Gorana Đurđevića koji prate prezentaciju i dočaravaju povijesna kretanja i iskustvo Roma Lovara. Osim toga, u romskoj kući moguće je vidjeti i manje objekte/pomagala kojima su se Lovari u povijesti, a i danas, koristili, poput opreme za preradu lavande, konjičke opreme, odjeću, obuću i modne detalje narodne nošnje Lovara. Također, kuća je opremljena s tradicionalnim namještajem i na taj način iznutra i izvana pretvorena u autohtonu romsku kuću s početka 20. stoljeća. U velikom dvorištu u blizini kuće 2012. napravljena je i eko-sušionica lavande i smilja čije nasade obitelj ima, a gospodin Đurđević objašnjava kako su njihovi nasadi lavande prvi na Bilogori te da se smatra da su upravo Romi donijeli lavandu u središnju Europu. U sušionici se održavaju i manje manifestacije, sastanci, rođendani, slavlja itd. pa je prije nekoliko godina zatvorena staklenim stijenama kako bi mogla prihvaćati ljude i kada je vani hladno. Romska kuća otvorena je za javnost prema najavi.

7. ZAKLJUČAK

Diplomski rad, zaključno, opisao je doseljavanje i integraciju te kulturu, običaje i umjetnost Roma, ali i živote pojedinih pripadnika te nacionalne manjine. Iako drugačiji po mnogočemu od ne-romskih skupina, Romi su se uspjeli integrirati u mnoge zajednice i voditi svoj život, po svojim pravilima i njegovati svoje običaje i tradiciju. Negdje prihvaćeni, negdje malo manje, asimilirali su se te grade i njeguju svoje etničke vrijednosti. U radu su, osim teorijskog dijela, prikazani i životi pojedinaca, odnosno presjek njihovih stavova i običaja koje njeguju. U radu je prikazan i primjer dobre prakse koji iz prve ruke objašnjava nacionalnu manjinu te kroz kulturno-turistički proizvod dočarava život Roma i njihove vrijednosti. Jedna od zadaća, odnosno ciljeva Romske kuće i njezinih osnivača zaposliti je mlade Rome i poboljšati im život i socio-ekonomski status.

Hipoteza rada potvrđena je, Romi su preživljavali svojim kulturno-umjetničkim sposobnostima, kako rukotvorinama koje su izrađivali, gatanjem i ostalim maštovitim domišljanjem, tako i glazbom koju su izvodili, a izvode i dan danas te raznim pripravicima.

Romi su u nekim zemljama svijeta dobro prihvaćeni, no u većini slučajeva vode vrlo siromašan život na margini. Teško dolaze do zaposlenja, a obrazovanje koje stječu napuštaju vrlo mladi. Kako se uglavnom radi o mnogobrojnim obiteljima koje je potrebno prehraniti, mladi ulaze u svijet odraslih te se najčešće upuštaju u nezakonite djelatnosti koje im ne poboljšavaju život. Za kraj, važno je naglasiti da je kulturna baština ovoga naroda bogata i da bi, uz pomoć zajednica u kojima obitavaju, Romi mogli imati puno kvalitetniji život.

Nemoguće je odgovoriti na pitanje „Tko su Romi?“, a osobito ne u jednom radu. Njihova kultura po mnogočemu razlikuje se od kulture ne-romskog stanovništva, a opet, ne razlikuje se ni po čemu. Oni, kao drugačiji i, nažalost, drugi predstavljaju nevjerojatan primjer naroda, odnosno savršeno određene etničke cjeline koja je unatoč tisućljetnim seobama uspjela zadržati svoju jedinstvenost i osebnost. Svjesni svoje jedinstvenosti i bez imalo želje da ih se upozna, oni žive po svojim pravilima. Iako tako, svima im je zajednička želja za slobodom.

LITERATURA

Knjige:

1. Acković, D.: *Tradicionalna kultura Roma u Srbiji*, Rrominterpress i Muzej romske kulture, Beograd, 2013.
2. Clébert, J. P.: *Cigani*, Stvarnost, Zagreb, 1967.
3. Đurđević, G.: *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma-Lovara*, Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma, Bjelovar, 2009.
4. Đurić, R., Acković, D.: *Rečnik romskih simbola*, Rrominterpress, Beograd, 2010.
5. Đurić, R.: *Povijest Roma, prije i poslije Auschwitza*, Prosvjeta d.o.o., Zagreb, 2007.
6. Đurić, R., Kajtazi, V.: *Povijest romske književnosti*, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2011.
7. Hancock, I.: *Sindrom parije, priča o ropstvu i progonu Roma*, Ibis grafika, Zagreb, 2006.
8. Hrvatić, N., Ivančić, S.: *Romi u Hrvatskoj, od migracija do interkulturalnih odnosa*, Filozofski fakultet Zagreb, 2004.
9. Liégeois, J.P.: *Romi u Europi*, Ibis grafika, Zagreb, 2009.
10. Lengel – Krizman, N.: *Genocid nad Romima Jasenovac 1942.*, Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, Jasenova-Zagreb, 2003. (str. 67 i 75)
11. Memedi, R.: *Tradicija i običaji Roma*, Udruga žena Romkinja „Bolja budućnost“, Zagreb, 2012.
12. Rumbak, I.: *Upoznajmo Romsku zajednicu*, Humanitarna organizacija Svjetska Organizacija Roma u Hrvatskoj, Zagreb, 2010.
13. Ur. Jelovac, M.: *Romski s izgovorom*, Nolit, Beograd, 2006.

Znanstveni radovi:

1. Hrvatić, N., Ivančić, S.: *Povijesno – socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2000.

Ostali izvori:

1. Romski memorijalni centar Uštica: *Izvadci iz iskaza Josipa-Joke Nikolića od 3. ožujka 1952.; Okružni sud u Zagrebu; Hrvatski državni arhiv, sign. HR-HDA-421, fond: Javno tužilaštvo SR Hrvatske, kut. 128; Optužnica Pavelić – Artuković*
2. Sugovornica 1.
3. Sugovornici 2.

Internetski izvori:

1. *Romi u Hrvatskoj*: <https://pravamanjina.gov.hr/nacionalne-manjine/> (7. listopada 2022.)
2. *Romi. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.*: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53315> (19. travnja 2023.)
3. *Doseljavanje*: <https://pravamanjina.gov.hr/nacionalne-manjine/ostvarivanje-prava-romske-nacionalne-manjine/nacionalni-program-za-rome/obiljezja-roma-u-rh/385> (10. listopada 2022.)
4. *Lovari*: <http://poslovne-zone.com/romi-lovari/> (11. studenoga 2022.)
5. *Popis stanovništva*: <https://phralipen.hr/2022/09/22/objavljeni-rezultati-popisa-stanovnistva-u-hrvatskoj-zivi-17980-roma-i-romkinja/> (24. svibnja 2023.)
6. *Popis stanovništva*: <https://www.portalnovosti.com/romi-jedini-narasli> (24. travnja 2023.)
7. *Popis stanovništva DZS*: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270> (24. svibnja 2023.)
8. *Popis stanovništva prema gradovima i općinama*: https://podaci.dzs.hr/media/td3jvrbu/popis_2021-stanovnistvo_po_gradovima_opcinama.xlsx. (24. svibnja 2023.)
9. *Praznovjerje Roma*: <https://www.compellingtruth.org/Gypsy-Gypsies.html> (1. studenoga 2022.)
10. *Goran Đurđević*: <https://www.youtube.com/watch?v=jeqmYeTwpqk&t=255s> (11. studenoga 2022.)

11. Racz, A. (2022). Romi u Hrvatskoj kroz povijest – od nepoznavanja i stereotipizacije do prihvaćanja i integracije. *Journal of Applied Health Sciences = Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti*, 8 (2), str. 281.-299. <https://doi.org/10.24141/1/8/2/15>
12. Romski memorijalni centar Uštica: <https://rmcu.hr/o-nama/> (25. travnja 2023.)

Popis slika:

Slika 1. Razlike u romskom jeziku prema brojevima od jedan do pet	8
Slika 2. Romski i hindi, sličnosti	8
Slika 3. Suglasnici romske abecede	9
Slika 4. Patrin.....	10
Slika 5. Uputa za sastav izjave o rasnoj pripadnosti i izjava o rasnoj pripadnosti	18
Slika 6. Spomen na ubijene Rome.....	19
Slika 7. Novinski članak iz 1942.....	21
Slika 8. pravednica među narodima, Hajrija Imeri Mihaljić	22
Slika 9. Stanovništvo prema narodnosti, popisi 2001.-2021.....	24
Slika 10. Stanovništvo prema materinskom jeziku, popisi 2001.-2021.....	25
Slika 11. Objava rođenja djeteta u Roma	31
Slika 12. Romski ples čoček	63
Slika 13. Romska kuća u Maglenči.....	69

SAŽETAK

Zahvaljujući dugogodišnjem, gotovo konstantnom raseljavanju i dodiru s brojnim sredinama, Romi su stvorili bogatu kulturnu baštinu. Iako tako, tijekom migracija i suživota s većinskim stanovništvom s vremenom su gubili odrednice svoga identiteta. Ovaj rad obrađuje raseljavanje Roma i posljedice koje su proizašle iz toga poput porobljavanja i drugosti naroda, diskriminacije i stradavanja. Rad prikazuje narodne i vjerske običaje, prakse, odnosno socijalni ustroj zajednice te kulturu i umjetnost Roma, na čemu se temelji kulturni i etnički identitet. Osim toga, u radu je predstavljeno istraživanje koje prikazuje običaje pojedinih pripadnika naroda. Za kraj predstavljen je primjer dobre prakse koji se očituje kroz kulturno-turistički proizvod, Romsku kuću u Maglenči. S obzirom na različitosti prema većinskom stanovništvu, poput jezika, boje kože, načina života i odijevanja, Romi su od samih početaka osuđeni na predrasude i nepovjerenje. Zahvaljujući tim razlikama narod sve ovo vrijeme uspijeva zadržati svoju osebnost i jedinstvenost.

Ključne riječi: Romi, kultura, povijest, običaji, identitet

ABSTRACT

Due to their longtime, almost continuous displacement and contact with numerous environments, the Romani people have created a rich cultural heritage. Nevertheless, during their migrations and cohabitation with various majority populations, with time they have partly lost the determinants of their identity. This dissertation investigates the displacement of the Romani people and the subsequent consequences, such as enslavement and otherness of the people, their discrimination and suffering. The dissertation depicts their national and religious customs, practices, i.e. the social structure of the community as well as the culture and art of the Romani people, which form the basis of their cultural and ethnic identity. Also, research into the customs of individual members of the people has been presented in this dissertation. The dissertation ends with an example of good

practice in the form of a cultural-tourist product, the Romani House in Maglenča. Considering the differences between them and the majority population in terms of their language, skin colour, lifestyle and the way they dress, the Romani people have been condemned to prejudices and distrust from the very start. On the other hand, it is these same differences that enabled the Romani people to maintain their distinctness and uniqueness throughout history.

Key words: the Romani people, culture, history, customs, identity

Pregledala: Mirna Varlandy-Supek, prof. engleskog jezika